

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРОТЕХНОЛОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ДМИТРА МОТОРНОГО**

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРОТЕХНОЛОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ДМИТРА МОТОРНОГО**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КІБЕНКО КАТЕРИНА АНДРІЇВНА

УДК 631.115.1

ДИСЕРТАЦІЯ

**НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЧОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ МАЛИХ ФОРМ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ
ЕКОНОМІКИ**

Спеціальність 051 - Економіка

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ К.А. Кібенко

Науковий керівник
Кальченко Сергій Володимирович,
доктор економічних наук,
професор

МЕЛІТОПОЛЬ – 2020

АНОТАЦІЯ

Кібенко К.А. Напрями підвищення ефективності виробничої діяльності малих форм в аграрному секторі економіки. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка». Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного, Мелітополь, 2020.

Запропоновано наступну класифікацію суб'єктів малого аграрного виробництва: дрібнотоварне господарство, селянське господарство, товарне господарство селянського типу, та мале приватне підприємство. В основу класифікації закладено форму власності на засоби виробництва та характер соціально-економічних відносин, які мають місце між членами суб'єкта господарювання.

Обґрунтовано необхідність застосування диференційованого підходу при оцінці результативності функціонування селянських господарств, а також в процесі розробки рекомендації щодо оптимізації їхньої економічної діяльності. В якості критеріїв диференціації запропоновані наступні: статусність, рівень товарності кінцевої продукції, а також вплив результатів діяльності на загальний обсяг сімейного бюджету.

Визначено базові засади Концепції розвитку селянських господарств на засадах соціальної відповідальності. Вони передбачають зокрема стимулювання процесу інституціоналізації селянських господарств, активізацію застосування ресурсозберігаючих та екологічно спрямованих технологій у виробничій та господарській діяльності, підвищення рівня соціальних стандартів для мешканців сільських територій, а також забезпечення інтегрованої соціально-економічної взаємодії селянських господарств в масштабі регіону.

За результатами дослідження перспектив реалізації закордонного досвіду в сфері забезпечення ефективного функціонування суб'єктів малого

аграрного виробництва встановлено вплив наступних факторів: специфічність диференціації суб'єктів малого аграрного виробництва як складової національної економіки; недостатній ступінь інституціоналізації суб'єктів аграрного виробництва сімейного типу; відсутність з боку держави стратегічного бачення селоформуючої та селоутворюючої ролі суб'єктів малого аграрного виробництва.

За результатами порівняльного аналізу рівня ефективності використання наявної ресурсної бази встановлено, що суб'єкти аграрного виробництва демонструють кращі показники, порівняно зі представниками великого та середнього агробізнесу. Дослідження трендового прогнозу тенденції розвитку сільськогосподарського виробництва дозволяють зробити висновок, що внаслідок існуючої ринкової кон'юнктури малий сектор аграрного виробництва продовжуватиме зберігати за собою близько 50% ринкової ніші сільськогосподарської сировини.

За результатами дослідження рівня ефективності діяльності фермерських господарств Запорізької області виявлено, що дія чиннику масштабу виробництва в даному сегменті аграрного виробництва становить 73,6%. Доведено, що найважливішими чинниками ефективності функціонування фермерських господарств в даному регіоні є соціальні та організаційні фактори.

За період 2015 – 2019 роки відбулося збільшення концентрації ресурсного потенціалу в секторі особистих селянських господарств, а значення сукупного коефіцієнту використання виробничого потенціалу на рівні становило 1,21. Доведено, що інтенсивність виробництва в особистих селянських господарствах приміських районів є нижчою, ніж в районах, віддалених від міст.

За результатами порівняльного аналізу ефективності сільськогосподарського виробництва серед сільських домогосподарств зазначається, що найбільш високим він є в домогосподарствах із розміром

земельної площі більше 1 га. Ефект за доходом від реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва в розрахунку на одну родину становить 22078 грн, в розрахунку на 1 га – 2537,7 грн, а умовний рівень рентабельності – 21,9%. У групі господарств з розміром площі до 0,5 га умовний рівень рентабельності становив -20,9%, у господарствах з розміром площі до 1 га -10,3%.

Обґрунтовано вплив оптимізації галузевої структури виробництва та розміру малих аграрних формувань на рівень ефективності розвитку підприємництва в особистих селянських та фермерських господарствах Запорізької області. За результатами когнітивного аналізу доведено, що діяльність малого агробізнесу повинна будуватися на засадах кооперації, державної підтримки та впровадження інноваційних технологій.

Розроблено та запропоновано проект сімейної ферми з виробництва молока. За результатами порівняльного аналізу показників ефективності виробництва молока в модельному господарстві із аналогічними показниками сільськогосподарських підприємств регіону доведено, що при дотриманні середньомісячних виплат членам фермерського господарства в розмірі 8000 гривень, рівень рентабельності перевищує аналогічні показники по сільськогосподарських підприємствах в цілому та фермерських господарствах, зокрема, більш ніж на 80 пунктів.

Запропоновано стратегію розвитку обслуговуючого кооперативу на базі особистих селянських господарств, яка передбачає удосконалення ціноутворення у процесі товароруху, а також формування власної торгівельної інфраструктури, максимізуючи прибуток від реалізації. Найбільш прийнятною стратегією розвитку діяльності малих форм господарювання в рамках кооперативу є обрання параметрів «кривої контрактів». Реалізуючи стратегію, яка базується на параметрах «кривої контрактів», досягається збільшення виручки у 2,1 рази.

Ключові слова: аграрне виробництво, сільськогосподарська кооперація, ефективність, селянське господарство, фермерське господарство, соціальний ефект, особисте селянське господарство, виробництво молока.

SUMMARY

Kibenko K.A. Directions for improving the efficiency of small-scale production in the agricultural sector of the economy. - Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of philosophy on a specialty 051 "Economics". Dmytro Motorny Tavriya State Agrotechnological University, Melitopol, 2020.

The following classification of subjects of small agricultural production is offered: small-scale economy, peasant economy, commodity economy of peasant type, and small private enterprise. The classification is based on the form of ownership of the means of production and the nature of socio-economic relations that take place between members of the entity.

The necessity of application of the differentiated approach at an estimation of efficiency of functioning of peasant farms, and also in the course of development of the recommendation concerning optimization of their economic activity is proved. The following criteria are proposed as differentiation criteria: status, level of marketability of final products, as well as the impact of performance on the total family budget.

The basic principles of the Concept of development of peasant farms on the principles of social responsibility are determined. They include stimulating the process of institutionalization of farms, intensifying the use of resource-saving and environmentally friendly technologies in production and economic activities,

raising social standards for rural residents, as well as ensuring integrated socio-economic cooperation of farms in the region.

According to the results of the study of prospects for the implementation of foreign experience in ensuring the effective functioning of small agricultural production, the influence of the following factors: the specificity of the differentiation of small agricultural production as a component of the national economy; insufficient degree of institutionalization of family-type agricultural production entities; the lack of a strategic vision on the part of the state of the village-forming and village-forming role of small agricultural production entities.

According to the results of the comparative analysis of the level of efficiency of the use of the available resource base, it is established that the subjects of agricultural production show better indicators in comparison with the representatives of large and medium agribusiness. Studies of the trend forecast of agricultural production trends allow us to conclude that due to the current market conditions, the small sector of agricultural production will continue to retain about 50% of the market niche of agricultural raw materials.

According to the results of the study of the level of efficiency of farms in Zaporizhia region, it was found that the effect of the factor of scale of production in this segment of agricultural production is 73.6%. It is proved that the most important factors of efficiency of functioning of farms in this region are social and organizational factors.

During the period 2015 - 2019, there was an increase in the concentration of resource potential in the sector of personal farms, and the value of the total utilization rate of production potential at the level was 1.21. It is proved that the intensity of production in private farms in suburban areas is lower than in areas far from cities.

According to the results of a comparative analysis of the efficiency of agricultural production among rural households, it is noted that it is highest in households with a land area of more than 1 ha. The effect on the income from the

sale of agricultural products of own production per family is 22078 UAH, per 1 ha - 2537.7 UAH, and the conditional level of profitability - 21.9%. In the group of farms with an area up to 0.5 ha, the conditional level of profitability was -20.9%, in farms with an area up to 1 ha - 10.3%.

The influence of optimization of the branch structure of production and the size of small agrarian formations on the level of efficiency of business development in personal peasant and farms of Zaporizhia region is substantiated. According to the results of cognitive analysis, it is proved that the activity of small agribusiness should be based on the principles of cooperation, state support and introduction of innovative technologies.

The project of a family farm for milk production was developed and proposed. According to the results of comparative analysis of milk production efficiency indicators in the model farm with similar indicators of agricultural enterprises in the region, it is proved that with the average monthly payments to farm members of 8000 hryvnias, the level of profitability exceeds similar indicators for agricultural enterprises in general and farms in particular by 80 points.

A strategy for the development of a service cooperative on the basis of personal farms is proposed, which provides for the improvement of pricing in the process of trade, as well as the formation of its own trade infrastructure, maximizing profits from sales. The most acceptable strategy for the development of small businesses within the cooperative is to choose the parameters of the "contract curve". Implementing the strategy, which is based on the parameters of the "contract curve", achieves a 2.1-fold increase in revenue.

Key words. agrarian production, agricultural cooperation, efficiency, peasant economy, farm, social effect, personal peasant economy, milk production.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Кібенко К.А. Досвід зарубіжних країн у розвитку обслуговуючої кооперації селянських господарств. *Науковий вісник УжНУ*. 2018. № 18. Частина 2. С. 44-48.

2. Кальченко С.В. Кібенко К.А. Концептуальні засади розвитку селянських господарств на принципах соціальної відповідальності. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Випуск 30. Частина 2. С.49-52. Здобувачем розглянуто особливості забезпечення розвитку селянських господарств на принципах соціальної відповідальності.

3. Кібенко К.А. Рівень ефективності економічної діяльності малих форм аграрного виробництва. *Вісник ОНУ ім.Мечнікова*. 2018. Т.23. Вип. 3(68). С. 95-101.

4. Кібенко К.А. Закордонний досвід забезпечення розвитку малих форм аграрного виробництва. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету: Економіка і менеджмент*. 2018. Вип.32. С.43-49.

5. Кібенко К.А. Теоретичні засади функціонування малих форм аграрного виробництва *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2018. Вип. 4(16) С.7-12.

6. Кібенко К.А. Теоретичні засади становлення та розвитку селянських господарств як форма забезпечення сталого розвитку сільських територій. *Стратегічні орієнтири розвитку економіки України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса 6-7 жовтня 2017 р.) м.Одеса, 2017. С. 63-65.

7. Кібенко К.А. Зарубіжний досвід функціонування селянських господарств. *Перспективи інноваційного розвитку економіки: сучасні підходи*

та напрями: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м.Ужгород 17-18 листопада 2017 р.). м.Ужгород,2017.С. 89-91.

8. Кібенко К.А. Особливості закордонного досвіду забезпечення ефективного використання ресурсного потенціалу селянських господарств. *Соціально-економічні проблеми розвитку бізнесу та місцевого самоврядування: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м.Мелітополь 13-14 червня 2019 р). м.Мелітополь. 2019. С.67-69.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Кальченко С.В. Кібенко К.А. Теоретико-методичні засади оцінки результатів діяльності селянських господарств. *Збірник наукових праць ТДАТУ (економічні науки)*. 2018. №1 (36). С.114-120 Здобувачем розглянуто теоретичні засади оцінки результатів діяльності селянських господарств.

2. Кібенко К.А. Напрями розвитку малих форм аграрного виробництва. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Випуск 31. С.36-41.

3. Кібенко К.А. Розвиток селянських господарств на засадах кооперації. *Розвиток Європейського простору очима молоді: економічні, соціальні та правові аспекти: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції докторантів, молодих вчених та студентів* (м. Харків 27 квітня 2018 р.). м.Харків. 2018. С. 229-233.

4. Кібенко К.А. Особливості реалізації закордонного досвіду забезпечення розвитку малих форм аграрного виробництва. *Сучасні інформаційні технології в економіці, управлінні та адмініструванні: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції аспірантів, молодих вчених та студентів* (м. Київ 1 вересня 2018 р.). м. Київ. 2018. С. 23-26.

5. Кібенко К.А. Теоретичні засади економічної діяльності селянських домогосподарств. *Соціально-економічні проблеми розвитку бізнесу та місцевого самоврядування: матеріали міжнародної науково-*

практичної конференції (м.Мелітополь 14-15 червня 2018 р). м.Мелітополь. 2018. С.264-265.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Кібенко К.А. Кадрове забезпечення як напрямок розвитку туристичної галузі в селянських господарствах. *Сучасні наукові дослідження на шляху до євроінтеграції: матеріали міжнародного науково-практичного форуму* (м. Мелітополь, 21-22 червня 2019р.) Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного. 2019. Ч. 2. С. 183-185.

2. Кальченко С.В., Попова Т.В., Кібенко Е.А. Кадровое обеспечение крестьянских хозяйств Украины как залог их инновационного развития. *Traektoriâ Nauki* 2019 Vol. 5. № 5 Електронне наукове фахове видання (наукометрична база: Indeks Copernicus) (Словаччина)

ЗМІСТ

ВСТУП.....		12
РОЗДІЛ 1	ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МАЛИХ ФОРМ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА.....	20
1.1	Теоретичні засади діяльності малих форм аграрного виробництва.....	-
1.2	Методика оцінки ефективності діяльності малих форм аграрного виробництва.....	34
1.3	Закордонний досвід забезпечення ефективного функціонування малих форм аграрного виробництва.....	52
	Висновки до розділу 1.....	72
	Література до розділу 1.....	74
РОЗДІЛ 2	СУЧАСНИЙ СТАН ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПІДПРИЄМНИЦТВА В МАЛИХ ФОРМАХ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА.....	79
2.1	Сучасний стан діяльності малого агробізнесу.....	-
2.2	Організаційно-економічна оцінка ефективного розвитку фермерських господарств.....	99
2.3	Аналіз ефективності діяльності домогосподарств у сільській місцевості на засадах підприємництва.....	120
	Висновки до розділу 2.....	141
	Література до розділу 2.....	144
РОЗДІЛ 3	ПЕРСПЕКТИВИ ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В МАЛИХ ФОРМАХ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА.....	152
3.1	Оцінка важелів ефективного господарювання малих форм аграрного виробництва.....	-
3.2	Напрями підвищення ефективності виробництва молока в системі малого аграрного виробництва.....	169
3.3	Кооперація як елемент ефективного функціонування малих форм аграрного виробництва.....	187
	Висновки до розділу 3.....	207
	Список літератури до розділу 3.....	209
ВИСНОВКИ.....		212
ДОДАТКИ.....		216

Вступ

Актуальність теми. За сучасних умов економічна діяльність суб'єктів сфери малого аграрного виробництва значною мірою визначає стан та перспективи національного ринку сільськогосподарської сировини, а також рівень продовольчої безпеки на Україні. Слід також відзначити і зростання роль даного сегменту аграрного сектору вітчизняної економіки як фактора, що впливає на характер соціально-економічного розвитку сільських територій. Водночас рівень техніко-технологічного організаційно-економічного та інформаційного забезпечення розвитку малих форм аграрного виробництва не відповідає вимогам реалій сьогодення. Розв'язання існуючої проблеми потребує комплексного системного підходу, який має враховувати соціально-економічну природу функціонування суб'єктів малого аграрного виробництва.

Проблематика функціонування малих форм аграрного виробництва як специфічної складової аграрного сектору економіки знайшли відображення в працях М.Д. Кондратьєва, М.І. Туган-Барановського, О.В. Чаянова, О.М.Челінцева та інших. Ними розглядалися теоретичні аспекти виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств сімейного типу, заснованих на використанні власної ресурсної бази, специфіка використання техніки, особливості мотиваційної системи. Питання забезпечення ефективного функціонування малих форм аграрного виробництва за сучасних умов розвитку національної економіки досліджували В.Г. Андрійчук, В.М. Геєць, В.П. Горьовий, М.Я. Дем'яненко, В.С. Дієсперов, В.К. Збарський, В.М. Заяць, С.В. Кальченко, М.І. Кісіль, М.М. Кропивко, П.М. Макаренко, Ю.П. Макаренко, М.Й. Малік, Л.О. Мармуль, Л.Ю.Мельник, В.Я. Месель-Веселяк, Л.В.Молдован, І.В. Прокопа, В.В.Росоха, П.Т. Саблук, І.В. Свиноус, О.М.Шпичак, М.Г. Шульський, В.В.Юрчишин, Т.І. Яворська та інші.

Проте питання теорії і практики функціонування малих форм аграрного виробництва за сучасних умов висвітлені недостатньо. Потребують подальших системних і комплексних досліджень проблематика забезпечення ефективного розвитку даного сегменту аграрного сектору національної економіки, перетворення їх у повноцінного суб'єкта системи вітчизняного аграрного підприємництва. Необхідність вирішення проблем ефективного розвитку малих форм аграрного виробництва за сучасних умов визначає актуальність теми дослідження, його значення в теоретичному, методичному та практичному аспектах, обумовлює мету та логіко-структурну побудову дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складовою програм наукових досліджень Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного за темою: «Розробка методики оцінки експортного потенціалу АПК регіону» (номер державної реєстрації 0111U002737), де автором опрацьовано науково-методичні засади організації виробництва сільськогосподарської продукції в системі малого аграрного виробництва.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є розвиток теоретико-методичних засад, а також розробка практичних рекомендацій щодо забезпечення ефективного функціонування малих форм аграрного виробництва.

Для досягнення поставленої мети сформульовано наступні наукові завдання:

- узагальнити теоретичні положення функціонування малих форм аграрного виробництва з урахуванням їхньої соціально-економічної природи діяльності;
- удосконалити методичні підходи щодо оцінки ефективності діяльності суб'єктів малого аграрного виробництва;

- проаналізувати особливості застосування закордонного досвіду ефективного розвитку малих форм аграрного виробництва;
- сформулювати концептуальні засади державної політики забезпечення ефективного функціонування малих форм аграрного виробництва
- оцінити сучасний стан та особливості розвитку малого агробізнесу як складової аграрної галузі;
- здійснити оцінку ефективності розвитку фермерських господарств за організаційно-економічним критерієм;
- розкрити характер впливу зовнішніх та внутрішніх факторів на рівень ефективності господарської діяльності малих форм аграрного виробництва;
- здійснити оцінку рівня ефективності сільськогосподарського виробництва серед сільських домогосподарств;
- удосконалити наукові підходи до підвищення рівня ефективності економічної діяльності малих форм аграрного виробництва на засадах моделювання;
- обґрунтувати напрями підвищення рівня ефективності виробництва молока серед суб'єктів малого аграрного виробництва;
- обґрунтувати напрямки розвитку обслуговуючої кооперації серед суб'єктів сфери малого аграрного виробництва, враховуючи особливості соціально-економічної природи їхнього функціонування.

Об'єктом дослідження є соціально-економічні процеси та організаційні умови забезпечення ефективної діяльності малих форм аграрного виробництва.

Предметом дослідження є сукупність теоретико-методичних і практичних засад забезпечення ефективного розвитку малих форм аграрного виробництва.

Методи дослідження. Теоретичною та методологічною основою дослідження є наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених з питань

забезпечення ефективного розвитку малих форм аграрного виробництва, відповідна вітчизняна нормативно-правова база.

У процесі дослідження використовувалися наступні методи: абстрактно-логічний метод – при виявленні сутності ефективного розвитку малих форм аграрного виробництва та узагальненні теоретичних засад функціонування господарств сімейного типу; монографічний – при дослідженні поглядів науковців на проблеми ефективного функціонування малих форм аграрного виробництва, а також дослідженні закордонного досвіду забезпечення розвитку малого аграрного бізнесу; аналіз і синтез – для аналізу особливостей сучасного стану та перспектив розвитку суб'єктів малого аграрного виробництва; математичне моделювання – при розробці та обґрунтуванні шляхів оптимізації використання ресурсного потенціалу на рівні окремих господарств.

Наукова новизна одержаних результатів. Результати дослідження в сукупності сприяють вирішенню теоретико-прикладної проблеми стратегії інноваційного розвитку особистих селянських господарств в умовах трансформації вітчизняного аграрного сектору. Суть наукової новизни одержаних результатів полягає в наступному:

удосконалено:

- класифікацію суб'єктів аграрного виробництва, яка, на відміну від існуючих, передбачає більш детальне визначення специфіки діяльності кожної з груп, а саме: дрібнотоварне господарство, селянське господарство, товарне господарство селянського типу та мале приватне підприємство. Дана диференціація дозволяє точніше аналізувати стан, особливості економічної діяльності, а також оцінювати перспективи подальшого розвитку в системі малого аграрного виробництва;

- методичні підходи при оцінці результатів функціонування різних типів селянських господарств, а також при обґрунтуванні рекомендації щодо підвищення ефективності їхньої подальшої діяльності, зокрема

запропонована диференціація аграріїв за наступними критеріями: статусність, рівень товарності, вплив результатів на сімейний бюджет. На відміну від існуючих наукових підходів, дана методика дозволяє точніше визначати соціально-економічну сутність конкретного господарства, розробляти практичні заходи щодо підвищення рівня ефективності його подальшого функціонування;

дістали подальший розвиток:

- питання застосування закордонного досвіду ефективного розвитку малих форм аграрного виробництва. А саме: специфічність диференціації суб'єктів малого аграрного виробництва в системі національної економіки, низький рівень інституціоналізації суб'єктів аграрного виробництва сімейного типу, а також відсутність з боку держави стратегічного бачення їхньої ролі як селоформуєчого та селоутворюєчого фактора стають на заваді ефективної реалізації світової практики стимулювання розвитку малих аграрних формувань;

- концептуальні засади забезпечення ефективного розвитку малих форм аграрного виробництва, які передбачають стимулювання активної інтеграції аграріїв в систему економічних та соціальних відносин на селі. В основі державної політики забезпечення ефективного функціонування малих форм аграрного виробництва закладені принципи соціальної відповідальності та інституційної економіки, що відповідає загальносвітовим трендам в даній сфері;

- наукові підходи щодо вивчення сучасного стану сільськогосподарського виробництва в малих формах господарювання, визначення зовнішніх та внутрішніх факторів, що обумовлюють рівень його ефективності. А саме вказується на взаємозв'язок регіонального розміщення господарств та рівень інтенсивності виробничої діяльності, а також зазначається роль доходу родини як внутрішнього мотиватора;

- наукові підходи щодо дослідження особливостей функціонування суб'єктів малого аграрного бізнесу як складової аграрного сектору з урахуванням специфіки використання наявної ресурсної бази. А саме, обґрунтовано потенціальні можливості розвитку малих аграрних формувань за рахунок контролю ринкових ніш аграрної сировини та більшої ефективності використання ресурсного потенціалу;

- наукові підходи щодо дослідження впливу організаційно-економічних факторів на рівень ефективності малих форм аграрного виробництва, зокрема встановлено, що найважливішими чинниками ефективності функціонування фермерських господарств у різних районах Запорізької області є фактори організаційного та соціального ефекту;

- наукові підходи щодо оцінки рівня ефективності сільськогосподарського виробництва в системі сільських домогосподарств. Ступінь результативності економічної діяльності в даному сегменті аграрного виробництва обумовлюється характером використання інноваційних техніко-технологічних методів, а також товарним вектором господарювання;

- наукові підходи до моделювання економічної діяльності малих форм аграрного виробництва. На підставі результатів когнітивного моделювання обґрунтовано наступні напрямки забезпечення ефективного функціонування даної групи аграріїв: розвиток обслуговуючої кооперації, активне запровадження інноваційних технологій та державна підтримка;

- напрями підвищення рівня ефективності виробництва молока в малих формах аграрного виробництва за умов забезпечення належного рівня доходів членів аграрних формувань та конкурентоспроможної економічної діяльності. Практична реалізація запропонованих заходів дозволить суттєво підвищити рівень соціально-економічної ефективності діяльності малих аграрних формувань;

- напрями розвитку малих форм аграрного виробництва на засадах обслуговуючої кооперації. Запропонована стратегія кооперативного будівництва передбачає створення власного інфраструктурного забезпечення, що дозволяє оптимізувати процес ціноутворення на власну продукцію, а також збільшити обсяги грошових надходжень від реалізації.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що у дисертації сформульовано й обґрунтовано теоретичні та методичні положення, висновки та пропозиції, що набули форми методичних розробок і практичних рекомендацій.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є особистою науковою працею, в якій викладено авторський підхід до вирішення актуальної проблеми забезпечення ефективного розвитку малих форм аграрного виробництва. Основні положення, висновки та пропозиції, викладені в дисертації, сформульовані й обґрунтовані автором особисто. Матеріали наукових праць, видані у співавторстві, використані у дисертації тільки в частині, що належить здобувачу особисто. Права співавторів не порушені.

Апробація результатів дисертації. Результати наукових досліджень, що включені до дисертації, висновки і пропозиції роботи доповідались і обговорювались на міжнародних наукових і науково-практичних конференціях, зокрема: Стратегічні орієнтири розвитку економіки України (м. Одеса 6-7 жовтня 2017р.), Перспективи інноваційного розвитку економіки: сучасні підходи та напрями (м. Ужгород 17-18 листопада 2017р.), Розвиток Європейського простору очима молоді: економічні, соціальні та правові аспекти (м. Харків 27 квітня 2018р.), Сучасні інформаційні технології в економіці, управлінні та адмініструванні (м. Київ 1 вересня 2018р.) , Соціально-економічні проблеми розвитку бізнесу та місцевого самоврядування: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м.Мелітополь 14-15 червня 2018р), Перспективи модернізації економіки та

фінансової системи України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 7 вересня 2018р), Сучасні наукові дослідження на шляху до євроінтеграції: матеріали міжнародного науково-практичного форуму (м. Мелітополь, 21-22 червня 2019р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладено у 15 працях, загальним обсягом 3,6 д. а., з них 7 статей у вітчизняних наукових фахових наукових виданнях (у т.ч. 7 статей опубліковано у виданнях України, що включені до міжнародних наукометричних баз), 7 тез доповідей на науково-практичних конференціях та 1 наукова стаття у закордонному виданні. Обсяг авторської частини публікацій становить 2,7 д. а.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 196 сторінок основного тексту. Дисертація містить 28 таблиць на 28 сторінках, 23 рисунки на 23 сторінках, 26 додатків на 51 сторінці. Список використаних джерел включає 134 найменування.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ МАЛИХ ФОРМ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

1.1 Теоретичні аспекти діяльності малих форм аграрного виробництва.

За сучасних умов значення малих форм виробництва як складової вітчизняного аграрного сектору постійно зростає. Якщо на початку становлення національної економічної моделі представників даної групи сільгоспвиробників розглядали переважно в якості другорядних учасників системи формування продовольчого ринку та важливих (хоча і не основних) суб'єктів соціальних відносин на селі, то нині позитивний ефект від функціонування малих суб'єктів аграрного виробництва складно переоцінити. В даному аспекті нами виділяються наступні елементи.

1. Обумовлені економічною природою малого аграрного підприємництва. Відсутність необхідної наявності значних обсягів матеріально-технічних та фінансових ресурсів в стадії становлення для суб'єктів малого бізнесу дозволяє малим аграрним формуванням досить швидко створитися та тривалий час існувати, використовуючи переважно власну ресурсну базу (робоча сила, земля, прості технічні засоби). Також слід відмітити, що специфіка аграрної галузі, як такої, де базовим засобом виробництва є земля, дозволяє здійснювати економічну діяльність, виходячи з наявного ресурсного потенціалу, маючи при цьому широкий спектр вибору галузевих напрямків. Зокрема вирощування продукції садівництва може бути організовано як на відносно великих площах (5-10 га), так і на ділянках у 0,06-0,12 га, з урахуванням спроможності та готовності аграріїв.

2. Обумовлені сучасним станом та тенденціями розвитку вітчизняної аграрної галузі. Для сучасного стану функціонування галузі

аграрного виробництва характерним є практична відсутність підприємницької активності сільськогосподарських підприємств і навіть фермерських господарств в таких галузевих напрямках, як овочівництво, садівництво, переважна більшість напрямків в тваринництві. Основними видами діяльності, які дозволяють отримувати гарантовано високі доходи, нині є вирощування зернових та технічних культур.

Окремо слід відзначити неурегульованість статусу сільськогосподарських земель при наявності в Україні тіньового ринку даного фактору аграрного виробництва. Дана обставина також стримує представників великого аграрного від участі в проектах, які потребують попередніх капітальних вкладень та не обіцяють швидкого повернення затрачених коштів. За цих умов господарська активність суб'єктів малого аграрного виробництва в галузях плодоовочівництва, картоплярстві, виробництві молока, м'яса не тільки задовольняє потреби населення у сировині, а й сприяє розвитку відповідних напрямків переробної промисловості, тим самим значною мірою забезпечуючи вирішення проблеми продовольчої безпеки в країні

3. Обумовлені сучасними соціально-економічними процесами в системі сільських територій. Одним з наслідків ліквідації колгоспно-радгоспної системи сільськогосподарського виробництва в країні були суттєві зміни у механізмі фінансування функціонування соціальних та культурних об'єктів в системі сільських територій. Слід відмітити також, що сільськогосподарські виробничі кооперативи як форма інтеграції трудових та майнових ресурсів селян не отримали свого масового розповсюдження, а діяльність агрохолдингів у переважній більшості випадків практично не пов'язана із розвитком сільського населеного пункту, землі якого вони орендують.

За цих умов єдиною формою підприємницької діяльності, що зайнята в сільськогосподарському виробництві та зацікавлена у розвитку села як

економічної, соціальної та адміністративної одиниці, є малі аграрні формування (особливо господарства сімейного типу). Вони здійснюють своє функціонування в даній місцевості на постійній основі, переважна більшість власників та найманих працівників також є мешканцями цього села, тому зацікавлені у належному інфраструктурному (виробничому та соціальному) забезпеченні. В свою чергу характер та рівень успішності економічної діяльності обумовлює форму ступінь власної участі аграріїв у сприятливому процесу розбудови сільських територій в масштабі конкретного регіону.

Слід відмітити, що на даний момент у вітчизняній науковій літературі та нормативно-правовій базі відсутнє консолідоване визначення представників даного сегменту аграрного виробництва, враховуючи неоднорідність, особливості ведення господарської діяльності, а також специфіку соціально-економічної природи (родина як ресурсна база).

Зокрема в Земельному кодексі України ми зустрічаємо дефініцію «особисте підсобне господарство». Під ним розуміється одна з допоміжних форм сімейного господарювання у сільській місцевості на земельній ділянці, що передається громадянину у власність або ж надається в оренду з метою задоволення власних продовольчих потреб [20]

На нашу думку, даний підхід певною мірою успадкований від періоду планового способу господарювання, для якого було характерним не тільки неприймання приватної власності на засоби виробництва, а й постулат пріоритетності розвитку крупних форм виробничої діяльності над малих (причому у всіх галузевих напрямках). Зі свого боку держава то дозволяла селянам вести індивідуальне господарство, до забороняла його. Слід відмітити варіативність зазначених способів: від прямої експропріації майна («розкуркулення») до створення умов, за яких ведення даної діяльності стає фактично неможливим («податок на плоді дерева»).

В законі України «Про Всеукраїнський перепис населення» зустрічається ще одне поняття, яке використовується при вивченні

особливостей функціонування малих форм аграрного виробництва, а саме «домогосподарство». Під ним, в даному випадку, розуміється сукупність осіб, що спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти [21].

В даному випадку ми бачимо вже не економічний, а соціальний аспект, тому інформація, яка наводиться в щорічному статистичному бюлетені «Основні показники діяльності сільських домогосподарств України» більш повно відображає тенденції, які відбуваються в даному сегменті аграрного виробництва. Взаємопов'язаність обох складових функціонування обумовлює важливість аналізу не тільки показників динаміки використання земельних ресурсів або технічних знарядь праці. Невід'ємними складовими процесу дослідження стану та перспектив подальшого розвитку представників даного сегменту аграрного виробництва є зміни у демографічному складі домогосподарства, а також освітній рівень його членів. Нажаль слід відмітити, що відповідна дефініція практично не використовується у нормах законодавства, якими регулюється діяльність малих форм аграрного виробництва.

В якості прикладу можна навести закон України «Про особисте селянське господарство», де відповідна категорія сільгоспвиробників визначається як вид господарської діяльності, що проводиться без створення юридичної особи індивідуально або особами, які перебувають у сімейних або родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків з використанням майна особистого селянського господарства [22].

В даному випадку ми знову повертаємося до практики планової економіки, оскільки зазначені особи можуть використовувати результати своєї діяльності виключно для задоволення власних продовольчих потреб,

маючи право реалізовувати лише неспожиті надлишки. Більше того, останніми нормами вітчизняного законодавства особисті селянські господарства позбавлені можливості реалізовувати вирощену продукцію на переробку, а окремі види (молоко, м'ясо) навіть на місцевих («колгоспних») ринках. Слід вказати вданому аспекті на низький рівень «законотворчого» професіоналізму та повне нерозуміння природи об'єкта діяльності якого намагалися обмежити.

Вітчизняне селянство понад 100 років існувало в режимі конфронтації (прихованої або відкритої) із представниками владних інститутів і черговий наступ на власні інтереси було сприйнято без усякої несподіванки з усвідомленням пошуку альтернативних способів організації власної діяльності. Підтвердженням того, що рішення було знайдено, є, зокрема зростання рівня товарності окремих видів сільськогосподарської продукції по фермерських господарствах.

Ще одним терміном, який розглядає представників сфери малого аграрного виробництва, враховуючи його соціальну природу, є «господарство населення». У відповідному наказі Держкомстату України під ним розуміються домогосподарства, що здійснюють сільськогосподарську діяльність як з метою самозабезпечення продуктами харчування, так і з метою виробництва товарної сільськогосподарської продукції [23]

Єдиним нормативно-правовим документом, який надає малим формам вітчизняного аграрного виробництва права повноцінного суб'єкта господарювання, є закон України «Про фермерське господарство», еволюція змісту якого також носить досить показовий характер. Так на початку свого прийняття даний нормативний акт було цілком присвячено регулюванню діяльності фермерського господарства (визначення, правовий та майновий статус, процедура створення тощо).

Зокрема, згідно закону, фермерське господарство являє собою форму підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти

товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства, відповідно до закону [24]

Діяльність такого господарства, хоча і базувалася на використанні трудових та майнових ресурсів селянської родини, допускала використання залученої робочої сили. Свого часу вважалося, що саме фермерські господарства будуть основою розвитку національного аграрного сектору, але ця точка зору не отримала підтвердження практикою. Нині, хоча фермерські господарства і являють собою найбільш чисельну групу представників малого аграрного підприємництва, їхня питома вага в структурі виробленої сільськогосподарської продукції поступається господарствам населення практично по усім позиціям.

Повернення уваги урядових інститутів до проблеми розвитку фермерських господарств протягом останніх років знайшло своє відображення у трансформації змісту закону та появи нової дефініції «сімейне фермерське господарство». Виділяються два різновиди даної категорії сільгоспвиробників: зі статусом юридичної особи та без нього.

Якщо у першому випадку в його підприємницькій діяльності використовується праця членів господарства, якими є виключно члени однієї сім'ї, то в другому воно організовується на основі діяльності фізичної особи – підприємця і має статус сімейного фермерського господарства, за умови використання праці членів такого господарства, якими є виключно фізична особа – підприємець та члени її сім'ї. [24]

Даний підхід є наслідком намагання збільшити кількість фермерських господарств за рахунок переходу в даний статус тієї частки господарств населення, які здійснюють свою діяльність на товарних засадах, оскільки, згідно відповідним змінам у вітчизняному законодавстві, аграрії, що не

мають офіційного статусу суб'єкта аграрного підприємництва, позбавляються можливості встановлювати безпосередні бізнес-контакти із представниками переробних підприємств. Це, окрім іншого, додатково свідчить про несхожість організаційно-господарських принципів функціонування серед представників системи малого аграрного виробництва.

Слід відмітити, що у вітчизняній науці активно використовуються декілька понять для загальної характеристики діяльності малих аграрних форм, зокрема: «мале аграрне підприємництво», «малий аграрний бізнес», «мале аграрне виробництво» та ін. При цьому досить часто критеріями відповідності зазначеній спільноті є не формальний правовий статус аграрія, а його реальний спосіб діяльності.

Так Т.І. Яворська пропонує відносити до суб'єктів малого бізнесу в сільському господарстві сільськогосподарські підприємства (в т.ч. фермерські господарства), приватних підприємців, які працюють в сільському господарстві та особисті селянські господарства товарного спрямування, які мають площу сільськогосподарських угідь від 2 до 500 га. [4, С.102].

Як бачимо, даний підхід передбачає об'єднання аграріїв за принципами їхнього фактичного способу здійснення економічної діяльності, що обумовлює включення ОСГ товарного типу, які використовують значні земельні ділянки в процесі сільськогосподарського виробництва. Останній критерій, а саме обсяги використаних земельних ресурсів, досить часто застосовується для диференціації сільгоспвиробників на великих, середніх та малих.

А.В. Збарська виділяє наступні сфери малого аграрного підприємництва:

- 1) фермерські господарства;
- 2) дрібні підприємці, які займаються також і несільськогосподарським бізнесом;

3) малі сільськогосподарські організації з персоналом до 50 осіб, а також малі підприємства інших галузей економіки.[25, С.147]

В даному випадку ми спостерігаємо об'єднання формального (як домінуючого) та сутнісного підходів. З одного боку, науковець відкидає особисті селянські господарства, які, згідно чинного законодавства не є суб'єктом підприємницької діяльності, і разом з цим включає до сфери малого аграрного бізнесу несільськогосподарські підприємства. Розглядаючи поняття «аграрне підприємництво» («аграрний бізнес») та «аграрне виробництво», слід враховувати наступні аспекти.

Термін «виробництво», згідно політекономічного словника, трактується як процес створення матеріальних життєвих благ, необхідних для існування та розвитку людського суспільства [26, С.410]. Таким чином суб'єктами аграрного виробництва будуть вважатися фізичні та юридичні особи, діяльність яких буде спрямована на створення відповідних благ в аграрній сфері. Слід при цьому відмітити, єдиним критерієм є галузевий напрям діяльності та кінцевий результат (блага, необхідні для життєдіяльності суспільства).

Категорія «підприємницька діяльність», у відповідності до норм чинного законодавства визначається як безпосередня самостійна, систематична, на власний ризик діяльність по виробництву продукції, виконанню робіт, наданню послуг з метою отримання прибутку, яка здійснюється фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності у порядку, встановленому законодавством[27].

Й. Шумпетер, розглядаючи поняття «підприємець» в межах дії економічних законів, визначав його як суб'єкта господарювання, функцією якого полягає в активному створенні нових комбінацій факторів виробництва. Причому підприємець розглядався як соціальне явище, до них

пропонувалося відносити не тільки підприємців-власників, а й підприємців, що здійснюють свою діяльність в якості найманого працівника [28, С.142].

Виходячи з останньої точки зору, ми можемо віднести до суб'єктів аграрного підприємництва усіх аграріїв, діяльність яких передбачає активний пошук нових форм та способів поєднання земельних, трудових, матеріально-технічних та фінансових ресурсів в процесі організації сільськогосподарського виробництва. Разом із цим слід відмітити, що, незважаючи на необхідність забезпечення розвитку усіх складових вітчизняної сфери малого аграрного виробництва, на нашу думку, слід приділяти особливу увагу створенню умов для ефективного функціонування господарюючих суб'єктів, що здійснюють економічну діяльність, використовуючи власні трудові ресурси, а самі працюючі мешкають в сільській місцевості. Специфіка їхньої діяльності досліджувалася в роботах О.В. Чаянова, який визначав дану категорію сільгоспвиробників як «безнаймане сімейно-трудове господарство».

На думку вченого, завданням даної категорії аграріїв є надання засобів існування господарюючій родині шляхом найбільш повного використання наявних засобів виробництва та робочої сили самої родини [29, С.62]. Таким чином відмічається тісна інтеграція соціальної та економічної складових при переважанні першої в процесі функціонування сімейно-трудового господарства.

Аналогічної думки дотримувався О.М. Челинцев, який вказував, зокрема, що кількість живої людської праці в селянському господарстві буде обмежена двома факторами:

- чисельність працюючих членів родини;
  - ступенем самоексплуатації робітників (не більше 290 днів на рік)
- [30, С.6-7].

Слід відмітити, що за сучасних умов діяльність даного сегменту вітчизняного аграрного виробництва, зберігаючи свою соціально-економічну

природу, дещо змінила характер та вектор функціонування. Розвиток логістичних зв'язків в системі сільських територій, зростання значення об'єктів соціальної інфраструктури, а також роль інформації в сучасній економічній моделі передбачає відповідну реакцію з боку аграрних формувань сімейного типу. Запорукою успішного функціонування подібних соціально-економічних утворень є обов'язкова інтеграція в систему навколишніх відносин.

Так, зокрема, на думку М.М. Кропивко, функціонування домогосподарств населення здійснюється в наступних секторах.

1.Інтелектуальний сектор: сфера навчання та одержання знань, сфера розвитку здібностей, сфера удосконалення навичок.

2.Підприємницький сектор: фінансово-інвестиційна сфера, торговельна сфера, організаційна сфера.

3. Побутовий сектор: сфера сімейних і родинних відносин, сфера домашнього господарства, сфера відпочинку.

4. Господарчий сектор: сфера оздоровлення та дозвілля, сфера надання послуг, сфера виробництва с.-г. продукції.

5. Соціо-культурний сектор: сфера духовного пізнання, сфера самовираження, сфера соціальних відносин.[1, С.41]

Відсутність повної ідентичності серед сучасних селянських господарств обумовлює необхідність їхньої диференціації, у відповідності до економічних та соціальних критеріїв. Зокрема В.В. Гоблик та Я.І. Токар пропонують наступну системну диференціації особистих селянських господарств:

- за рівнем соціально-економічного розвитку: розвинуті та слаборозвинуті;

- за джерелами доходів: заробітна плата, рента, підприємницький дохід, від власності;

- за кількістю виконуваних функцій: монофункціональні, поліфункціональні;
- за режимом функціонування: постійне, сезонне;
- за способом використання праці: особиста праця власника ОСГ, використання праці членів сім'ї, найм робочої сили;
- за характером виробництва: товарні, частково товарні, умовно натуральні;
- за юридичним статусом: зареєстровані, незареєстровані. [2, С.25]

Запропонована класифікація, при усіх її позитивних сторонах, має певні дискусійні аспекти. Зокрема терміни «розвинуті» та «слаборозвинуті» передбачають наявність цілої системи показників, за результатами порівняльного аналізу яких буде здійснюватися відповідний висновок. Також, на нашу думку, некоректним є включення до переліку критеріїв наступні: «найм робочої сили», «зареєстрованість ОСГ» та інші, які вступають у протиріччя із нормативно-правовим статусом особистого селянського господарства, закріпленого чинним законодавством.

В свою чергу С.В. Кальченко пропонує використовувати термін «селянське домогосподарство», ознаками якого є:

- індивідуальна (сімейна) власність на засоби виробництва та вироблений продукт;
- мінімальне використання найманої праці;
- дрібнотоварний характер виробництва;
- переважне використання власних засобів виробництва;
- трудоспоживчий баланс як мотиваційна основа господарської діяльності. [18, С.13]

Враховуючи специфічний характер диференціації суб'єктів малого аграрного виробництва, що має не тільки економічну, а й соціальну природу, нами пропонується наступна класифікація відповідних груп аграріїв.

1. Дрібнотоварне господарство. Продукція використовується переважно для задоволення власних споживчих потреб, реалізуються здебільшого лише неспожиті надлишки. В дану групу, на нашу думку, слід відносити наступні групи господарств:

- власниками-учасниками є особи похилого віку або такі, що мають фізичні вади та не здатні належним чином здійснювати процес сільськогосподарського виробництва, що передбачає виконання працезатратних операцій;

- власниками-учасниками є особи працездатного віку, які мають інше джерело грошових надходжень, використовуючи наявні земельні ділянки для отримання екологічно чистої продукції;

- власниками-учасниками є особи, що ведуть антисоціальний спосіб життя, не бажаючи займатися сільськогосподарським виробництвом на постійних засадах.

Специфіка сучасної економічної моделі, яка передбачає обов'язковий характер грошових виплат особам, що з різних причин втратили можливість приймати повноцінну участь в процесі трудової діяльності, обумовлює той факт, що сегмент дрібнотоварного аграрного виробництва і в подальшому зберігатиме свою чисельність.

2. Селянське господарство. Під ним розуміється форма ведення економічної діяльності, яка здійснюється групою осіб, об'єднаних родинними або іншими міжособистісними відносинами в сфері виробництва сільськогосподарської продукції на споживчо-товарних засадах з використанням переважно власної праці. Найбільш важливими елементами є можливість включення у склад власників-учасників господарства осіб, що не мають між собою родинних зв'язків, споживчий або товарний спосіб функціонування при збереженні статусу сільськогосподарського виробництва як економічної основи життєдіяльності, а також використання

праці власників-учасників як основа збереження своєї соціально-економічної природи.

3. Товарне господарство селянського типу. Передбачає обов'язковість подальшого реалізації основної частки виробленої продукції як матеріальної основи забезпечення подальшого функціонування. Разом із цим зберігається пріоритет використання власної робочої сили над залученою. За сучасних умов розширення масштабів економічної діяльності при виконанні відповідної умови є цілком можливим, хоча і передбачає активне використання прогресивних технічних засобів та технологічних схем, побудованих на комп'ютеризації виробничого процесу.

4. Мале приватне підприємство. На відміну від господарств другої та (особливо) третьої груп засноване на використанні залучених засобів виробництва і, перш за все, використанні найманої робочої сили при мінімальному залученні членів-учасників для здійснення тяжких виснажливих операцій. В переважній більшості вони виконують керівничі, а також обліково-планові функції. Важливою особливістю даного господарства є той факт, що його власники не завжди можуть бути мешканцями відповідного сільського населеного пункту, а тому ступінь їхньої інтеграції в систему місцевих соціально-економічних відносин є досить низьким.

Слід відмітити, що одним з результатів процесу трансформації земельних відносин в системі вітчизняного аграрного сектору, який все ще триває, є поява прошарку рантьє. Вони не є учасниками процесу аграрного виробництва, а лише постачають земельні ресурси, орієнтуючись на більш вигідні умови оренди. Місце проживання членів даної групи землевласників також не обов'язково має бути прив'язаним до конкретного села, що відповідним чином впливає на рівень їхньої соціальної активності.

Ще однією особливістю є можливість переходу господарств з однієї групи в іншу. Так, зокрема, в результаті об'єктивних демографічно-біологічних процесів селянське господарство може трансформуватися у

дрібнотоварне, коли сама селянська родить втратить здатність до самовідтворення, а рівень фізичних можливостей діючих членів господарства відповідним чином знизиться. Разом із цим можливий процес переходу селянських господарств в товарні (з отриманням статусу фермерського), що останнім часом, намагаються активно стимулювати представники державних інституцій.

Аналізуючи особливості виробничої діяльності даної групи аграріїв, М.М. Кропивко зазначає, що в основному продукція селянських господарств йде на самозабезпечення, а лишки реалізуються на ринку невеликими партіями в основному фізичним особам на оптово-роздрібних ринках. При цьому підкреслюється однотайність думки представників селянських господарств відносно того, що витрати на виробництво, особливо в галузі тваринництва, не відшкодовуються виручкою від її реалізації. [5, С.54]

В свою чергу Ю.В. Самойлик виділяє наступні проблеми функціонування господарств населення.

1. Невизначеність статусу як суб'єктів ринку.
2. Недосконалість діючої системи оподаткування.
3. Недосконалість системи трудових відносин.
4. Неконкурентоспроможність господарств населення на аграрному ринку, порівняно із сільськогосподарськими підприємствами та їх об'єднаннями [3, С.248-249].

Таким чином можна констатувати, що сучасні селянські господарства являють собою специфічний сегмент вітчизняного аграрного виробництва, характер діяльності якого обумовлюється впливом комплексу соціально-економічних факторів, а аналіз стану та перспектив подальшого розвитку потребують детального вивчення. В свою чергу суттєві відмінності даної групи аграріїв щодо організації своєї діяльності потребують належного методичного забезпечення.

1.2 Методичні засади оцінки ефективності функціонування малих форм аграрного виробництва.

Раціональне застосування елементів методичного інструментарію є одним з базових складових здійснення процесу наукового дослідження та отримання достовірних результатів. Використання відповідних способів збору та обробки інформаційного матеріалу має носити системний та обґрунтований характер, поєднуючи між собою мету, завдання, об'єкт та предмет дослідження.

Зокрема В.Г. Андрійчук виділяє наступні аспекти застосування методичних прийомів в процесі наукового дослідження:

- застосування відповідного методу (методів) може забезпечити досягнення поставленої мети лише за дослідження певного кола проблем, тоді як для пізнання інших сторін об'єктивної реальності вони стають непридатними;

- особливість пізнавальних можливостей кожного з методів дослідження унеможливорює створення універсального методу, крім загальнонаукових методів, що використовуються на найвищому щаблі пізнання;

- прискорений розвиток науки, потреба в подальшому пізнанні об'єктивної реальності вимагають не лише вмілого використання накопиченого людством арсеналу методів дослідження, а й вироблення і застосування якісно нових методів наукового пошуку. [14, С.90]

Таким чином, ми бачимо, що характер використання відповідного методичного інструментарію в процесі наукової діяльності обумовлюється метою та об'єктом дослідження. Це слід враховувати при вивченні специфіки функціонування селянських господарств, оскільки вони не являють собою однорідну сукупність, принципи економічної діяльності членів якої є ідентичними. В даному випадку ми маємо розглядати рівень ефективності

господарювання не тільки суб'єктів підприємницької діяльності, де для оцінки результатів застосовуються показники «прибуток», «рентабельність» та інші, в основі розрахунку яких лежить грошова оцінка затрачених ресурсів та обсягів виробленої продукції (товарів або послуг). Виробнича діяльність селянських господарств споживчого або споживчо-товарного типів має оцінюватися за дещо іншими підходами, враховуючи їхню можливість функціонувати за умов безприбутковості і навіть у формально збитковому стані, коли отримані результати (у грошовому або натуральному виразі) не компенсують затрачених ресурсів (перш за все, затрат фізичної праці).

В цьому аспекті набуває особливого значення забезпечення диференційованого підходу при оцінці результатів функціонування різних типів селянських господарств, а також при обґрунтуванні рекомендації щодо підвищення ефективності їхньої подальшої діяльності. Цілком очевидно, що для сімейної пари постпенсійного віку, яка використовує земельну ділянку площею 0,06 га з метою задоволення власних продовольчих потреб, пропозиції по застосуванню високопродуктивної сільськогосподарської техніки або технології вирощування культур на засадах автоматизації є доцільними. Водночас членство у споживчому кооперативі дозволить селянам не тільки реалізовувати надлишки виробленої продукції, отримувати засоби праці за оптовими цінами, а й спільно вирішувати соціальні проблеми, що є життєво важливими для всіх категорій аграріїв, які проживають в даній місцевості.

Таким чином постає питання вибору оптимальної послідовності дослідження функціонування селянських господарств як єдиної сукупності, зберігаючи при цьому диференційований характер оцінки стану та результатів їхньої діяльності. Слід відмітити, що в даному аспекті не існує єдиного наукового підходу.

Так М.М. Кропивко визначає наступну послідовність процесу дослідження розвитку селянських господарств:

- дослідження продуктивності та інтенсивності ведення селянських господарств, визначення основних факторів, що стримують їхній розвиток;
- визначення раціональних розмірів земельних ділянок у користуванні домогосподарства;
- визначення обсягів необхідних трудових ресурсів для ведення селянських господарств;
- визначення обсягів доступних трудових ресурсів для ведення селянських господарств;
- пошук шляхів збалансування земельних і трудових ресурсів для забезпечення розвитку селянських господарств.[16, С.98]

Даний підхід, при всіх його позитивних сторонах, має один суттєвий недолік, а саме вивчення виробничо-господарської діяльності селянських господарств як єдиної сукупності. Уніфікація методів дослідження в процесі аналізу функціонування особистих селянських господарств, господарств населення, фермерських господарств, на нашу думку, негативним чином відобразиться на достовірності результатів та відповідно практичній цінності запропонованих рекомендацій.

Більш доцільним, на нашу думку, є послідовність, запропонована С.В. Кальченко, яка передбачає поєднання диференційованого підходу до оцінки стану, особливостей функціонування та перспектив подальшого розвитку конкретного селянського господарства із урахуванням загальнонаціональних, регіональних та галузевих тенденцій розвитку. За рахунок цього має досягатися гармонійність функціонування селянського господарства як повноцінного суб'єкта національної системи аграрного виробництва.

Зокрема відмічається, що дослідження функціонування споживчих господарств передбачає здебільшого як кінцевий результат оптимізацію техніко-технологічного характеру. При цьому дослідження якихось загальних тенденцій розвитку аграрного сектору економіки не є доцільними, оскільки вони не мають суттєвого впливу на характер розвитку споживчих

господарств. У тому випадку, коли мова йде про дослідження стану особистих селянських господарств, що функціонують на засадах товарного виробництва, слід використовувати принципово інші підходи.

Зокрема, діяльність таких господарств має відповідати вимогам сучасності, тобто враховувати загальносвітові, національні, галузеві та регіональні соціально-економічні тенденції, враховуючи світовий та вітчизняний досвід. Розробка рекомендацій щодо оптимізації діяльності товарних господарств має включати в себе як техніко-технологічний, так і організаційний напрям вирішення поставленого питання. Для господарств споживчого типу можливим є тільки один із зазначених напрямів, що обумовлюється специфікою їхнього функціонування[18, С.102]

Методологічною основою дослідження рівня ефективності функціонування селянських господарств є положення одного з засновників організаційно-виробничої школи О.В. Чаянова. Він, зокрема, не тільки сформулював поняття «сімейно-трудове господарство», що нині являє собою соціально-економічну одиницю сучасного села, а й визначив базові принципи його функціонування, підкреслюючи їхню відмінність від принципів діяльності класичного суб'єкта підприємництва. До них зокрема слід віднести наступні засади господарювання.

1. Споживчо-трудовий баланс як основний критерій оцінки ефективності діяльності. На відміну від типової підприємницької структури, де ступінь раціональності використання наявної ресурсної бази оцінюється за результатами порівняння затрат та отриманого результату (як в натуральному, так і в грошовому виразі), для селянського господарства в якості оптимуму виступає співвідношення граничної корисності отриманого блага та граничної тяжкості затрачених ресурсів (в даному випадку трудових). Інакше кажучи, оцінювання результатів діяльності для членів даного суб'єкта аграрного виробництва завжди носитиме суб'єктивний характер. На нього суттєвим чином впливатимуть як особисті потреби

конкретного члена, так і ситуація, в якій знаходитиметься господарство в цілому.

2. Поєднання демографічно-біологічних та виробничо-господарських процесів. Оскільки ресурсною базою селянського господарства є сільська родина, то обсяги затрат фізичної праці будуть визначатися наявністю відповідних демографічних ситуацій (народження, смерть), а також процесів (дорослішання, старіння), які обумовлюватимуть синусоїдальний характер притоку-відтоку робочої сили. Саме тому основою збереження селянсько-фермерської моделі господарювання на рівні вітчизняного села є створення умов для самовідтворення селянської родини.

3. Здатність до саморегулювання масштабів господарської діяльності, можливість суттєвого коригування затратної частини бюджету, здатність до тривалого функціонування в умовах формальної беззбитковості. На відміну від звичайного суб'єкта підприємницької діяльності, селянське господарство, як соціально-економічний конгломерат (оскільки може включати в свій склад членів декількох родин), спроможне проявляти гнучкість у скрутному становищі. За несприятливих маркетингових умов (падіння попиту на продукцію, природні негаразди тощо) даний представник вітчизняної системи аграрного виробництва може свідомо зменшувати рівень товарності, споживаючи продукт або розподіляючи його між іншими родичами чи спрямовуючи на переробку.

Разом із цим слід відмітити, що сучасні селянські господарства, функціонуючи в інших соціально-економічних умовах, хоча і зберігають в цілому базові принципи діяльності як основу свого існування, мають при цьому суттєві відмінності, обумовлені активізацією ролі державних інститутів в сільській місцевості, посиленням ролі інформації як засобу виробництва в сучасній економічній системі та ін. Одним з результатів функціонування селян за умов інших реалій була більш складна економічна диференціація, що необхідно враховувати, здійснюючи аналіз господарської

діяльності представників даного сегменту аграрного виробництва. Якщо в «сімейно-трудоий» період свого розвитку практично всі селяни здійснювали свою діяльність на товарних засадах (не маючи іншого джерела доходу), то для сучасних господарств відкрилися нові можливості підтримувати власне існування, що, в свою чергу, суттєво вплинуло на їхню мотиваційну систему. Дані обставини обумовлюють необхідність застосування різних методичних підходів для оцінки результативності виробничо-господарської діяльності аграріїв тієї чи іншої групи.

На нашу думку, доцільно розділяти селянські господарства за критеріями: статусом, рівень товарності кінцевої продукції та вплив результатів діяльності на загальний обсяг наповнення сімейного бюджету.

Згідно критерію статусності, селянські господарства розподіляються на такі, що функціонують як офіційні суб'єкти аграрних відносин, а також такі, що з різних причин здійснюють свою діяльність поза межами правових актів, які регламентують підприємницьку діяльність. Зокрема ми не можемо відкидати той факт, що, згідно чинного законодавства, представники вітчизняного фермерства являють собою один з різновидів селянського господарства, діяльність якого регулюється відповідними нормативно-правовими актами і має здійснюватися на засадах підприємництва. Проте вони є єдиними представниками малого аграрного виробництва, що виділені в окрему групу і результати функціонування яких можна відслідковувати за допомогою статистичної звітності.

Водночас аграрії, які не визначилися із своїм юридичним статусом, хоча і не мають можливості користуватися цілим спектром державних пільг як представники малого аграрного підприємництва, на даний момент не обмежені і обов'язками перед державними фінансовими службами. Це, в свою чергу, дозволяє їм займати більш гнучку позицію в питаннях формування дохідної та витратної частин бюджету селянської родини.

Згідно критерію товарності селянські господарства доцільно розподіляти на великотоварні, середньотоварні та дрібнотоварні. В цьому аспекті слід відмітити відсутність єдиного наукового погляду на економічну сутність даних визначень. Так, зокрема, термін «великотоварне фермерське господарство» ототожнюється не тільки із належним співвідношенням між обсягом виробленої та реалізованої продукції, а й включає в себе наявність значних земельних площ (понад 1000 га). [18]

На нашу думку, включати останній критерій для характеристики діяльності селянських господарств недоцільно, оскільки він відображає не стільки результативність, скільки обсяг залучених ресурсів (в даному випадку, земельних). Правильнішим є використання класичного показника рівня товарності, значення якого дозволяє розподіляти господарства на великотоварні (понад 70%), середньотоварні (70-50%) та дрібнотоварні (менш ніж 50%). Слід при цьому відзначити, що низький рівень товарності є загрозливим лише для господарств, які мають чітко визначений юридичний статус та зобов'язані компенсувати затрати на забезпечення свого функціонування виключно з результатів від економічної діяльності. Дрібнотоварні господарства часто свідомо здійснюють власну діяльність щодо виробництва сільськогосподарської продукції, орієнтуючись, перш за все, на задоволення власних споживчих потреб у відповідності до способу функціонування конкретної селянської родини.

Для більш чіткого розуміння стану та перспектив розвитку суб'єкту господарювання даного типу доцільним є розглядати не тільки товарність продукції або ефективність використання наявного ресурсного потенціалу в процесі її виробництва, а аналізувати вплив цього виробництва на життєдіяльність селянської родини. В даному випадку, на нашу думку, доцільно розділяти господарства із незначним впливом аграрного виробництва (до 40% в загальній структурі доходів), помірним впливом (40-60%) та суттєвим впливом (понад 60%). Ми не можемо заперечувати того

факту, що значна кількість селянських господарств складається із мешканців сіл та селищ, які в силу свого похилого віку неспроможні до активної трудової діяльності.

Також слід відзначити, що за сучасних умов, особливо враховуючи перспективи лібералізації земельних відносин, цілком можливим є формування на селі прошарку рантьє. Відповідна особа (або члени родини) тобто сільське домогосподарство буде здатне контролювати значні обсяги земельних ресурсів, забезпечуючи задоволення власних потреб без застосування будь-якої фізичної або розумової праці. Дане домогосподарство може бути названо сільським, господарством населення, проте ми не можемо вважати його селянським господарством.

В цьому аспекті слід відмітити також, що оцінювання рівня конкурентоспроможності селянського господарства за показниками класичного суб'єкта підприємницької діяльності (прибуток, рентабельність тощо) є доцільним тільки у випадку наявності офіційного статусу («фермерське господарство», «приватний підприємець» тощо). Однак навіть в даному випадку відповідний аналіз носитиме дещо умовний характер, оскільки оцінка конкурентоспроможності продукції або господарства передбачає не стільки вивчення самого значення наведених вище показників, скільки їхнє поєднання із аналогічними на даному сегменті ринку.

У випадку селянського господарства основним результатом його діяльності має бути забезпечення його функціонування за принципами розширеного відтворення, як в економічному, так і в біологічному аспектах. Ефективність в даній ситуації буде визначатися також і рівнем добробуту членів конкретної селянської родини, оскільки саме це є запорукою їхнього бажання продовжувати приймати безпосередню трудову участь в процесі господарювання.

Хоча селянські господарства не є однотипними за своєю природою, проте кожне з них функціонує у відповідності до загальних законів розвитку

(поєднання економічного та біологічного ритму, принцип моделі «основної рівноваги» як мотиваційний критерій та ін.). Основним результатом діяльності селянського господарства є забезпечення функціонування конкретної родини в режимі розширеного відтворення, тобто збільшуючи не тільки чисельність членів родини, а й зростання рівня їхнього добробуту. Приймаючи до уваги дану обставину, доцільно диференціювати відповідні суб'єкти аграрного виробництва в процесі дослідження не тільки за суто економічними (обсяг виробленої продукції, розмір земельної площі та ін.), а й за соціальними критеріями. До основних соціальних критеріїв, на нашу думку, слід віднести наступні.

1. Етап розвитку селянської родини. На стадіях становлення, розвитку, розділення або розширення чи розпаду та ліквідації кожна конкретна селянська родина характеризується різним обсягом наявного ресурсного потенціалу, при тому, що структура витрат трудових та матеріальних ресурсів буде коливатися, залежно від етапу її життєвого циклу. Зокрема на стадії народження та виховання неповнолітніх дітей значна частина трудових та фінансових затрат має відводитися на відповідні потреби. У тому випадку, коли повнолітні члени родини, які утворюють нову сім'ю, не бажають відокремлювати земельні та матеріально-технічні ресурси, загальний рівень потужностей конкретного селянського господарства суттєво зростає.

2. Загальний рівень потреб та ступінь їхнього задоволення. Згідно принципів моделі «основної рівноваги», економічна діяльність сімейно-трудоного господарства обумовлена відповідністю обсягів затрат власної праці (перш за все живої) та ступеня цінності отриманих благ. В цьому аспекті кожна родина самостійно формує ієрархію потреб, а також доцільність додаткової підприємницької активності для здобуття конкретного блага (товару, послуги тощо).

3. Обрана стратегія розвитку селянської родини. Із урахуванням впливу попередніх складових, кожна селянська родина формує власну стратегію розвитку, враховуючи при цьому власні можливості. Зокрема для родини, що складається виключно з осіб похилого віку та має обмежені фінансові можливості, здебільшого обирається стратегія виживання, яка передбачає мінімальний рівень потреб та підсобний характер сільськогосподарського виробництва, обумовлений неспроможністю виконувати тривалі трудомісткі операції.

Таким чином ми бачимо, що оцінка результативності діяльності селянського господарства має передбачати не тільки суто економічну складову, яка виражається у вигляді співвідношення обсягів затрачених ресурсів (трудових, матеріальних, фінансових, земельних) та отриманого результату (вироблена або реалізована продукція в натуральному та грошовому вимірі). Результати аналізу та розроблені на основі його рекомендації мають бути спрямовані на збереження селянської родини як економічної основи розвитку вітчизняного села, що передбачає забезпечення як мінімум належних доходів усіх членів родини, які приймають участь у функціонуванні господарства.

Необхідність врахування соціальної складової при оцінці результативності діяльності подібних суб'єктів аграрного виробництва обумовлює використання показників та методик, які мали виконувати наступні функції:

- визначення соціально-економічної сутності конкретного господарства (товарне, дрібнотоварне, селянське, «господарство рантьє», мале приватне підприємство тощо), його реальних завдань та принципів діяльності;
- аналіз стану розвитку селянського господарства (у випадку його відповідної ідентифікації), визначення етапу функціонування, ступеня

відповідності наявного ресурсного потенціалу загальній меті та спектру поставлених завдань;

- обґрунтування практичних заходів щодо підвищення рівня соціально-економічного функціонування селянського господарства з урахуванням його потенційних можливостей та необхідності забезпечення розвитку селянських господарств на принципах розширеного відтворення.

В цьому аспекті, на нашу думку, доцільним є застосування інтегральних показників, які забезпечували б поєднання економічної та соціальної складової функціонування селянського господарства. Серед характеристик соціального розвитку селянської родини, на нашу думку, слід відмітити наступні: співвідношення рівня доходу члена родини та середнього доходу по регіону (країні), рівень освіти членів родини (доцільно використовувати бальну оцінку), віковий склад членів родини (доцільно використовувати бальну оцінку) та ін.

Окремо слід відзначити, що при оцінці рівня ефективності використання наявного ресурсного потенціалу в процесі здійснення виробничо-господарської діяльності постає питання адекватності оцінки затрат праці. Як відомо, в селянському господарстві трудові відносини між членами-власниками не регламентуються Кодексом законів про працю, також у переважній більшості випадків усі вони протягом року виконують низку операцій, різних, як за виснажливістю, так і за ступенем складності. Незважаючи на сімейний спосіб здійснення діяльності, при розробці конкретних бізнесових заходів, спрямованих на підвищення рівня розвитку господарства, дослідник має враховувати обов'язковість належної компенсації затрат енергії.

В.П. Горьовий та В.К. Збарський виділяють наступні позиції для оцінки ефективності малого бізнесу:

1. Виробнича (технічна) ефективність. Являє собою ефект у створенні як можна більшого обсягу продукції від даної величини вкладу,

базується на мінімізації витрат виробництва. Критерієм виробничої ефективності може бути відношення фактичного обсягу виробництва продукції до максимально можливого.

2. Комерційна ефективність (доходність). Відображає результативність рішень про рівень якості і ціни продукції. Критеріями можуть служити відношення прибутку до обсягу реалізованої продукції або частка прибутку, яка приходить на 1 працюючого.

3. Бюджетна ефективність. Відображає можливості вирішення широкого кола економічних і соціальних проблем підприємства. Критерієм для оцінки бюджетної ефективності може слугувати рівень податків, які приходяться на 1 працюючого відповідно у великому і малому бізнесі.

4. Соціальна ефективність. Відображає рівень та якість життя, зайнятість населення, політичну стабільність та інші фактори. В якості критеріїв розглядаються приріст робочих місць, які приходяться в середньому на одне підприємств та показник середньомісячної заробітної плати одного працюючого.[25, С.38].

Приймаючи до уваги специфіку природи селянського господарства, а також характер його функціонування, нами виділяються наступні фактори, які здійснюють вплив на рівень ефективності економічної діяльності.

1. Внутрішні.

1.1 Базові. Носять постійний характер та обумовлені соціально-економічною природою селянського господарства, що функціонує, використовуючи власні ресурси (перш за все земельні та трудові). До них слід віднести зокрема трудоспоживчий баланс як фактор, що визначає межу підприємницької активності господарства.

1.2 Динамічні. Вплив даних факторів коливається, в залежності від стану розвитку селянської родини (демографія), характеру потреб її окремих членів (зміна в структурі майнових та духовних пріоритетів) та ін.

2. Зовнішні

2.1 За масштабом: міжнародні, національні, регіональні. Масштаб впливу відповідного фактору визначає ступінь та спроможність протидії (у випадку його негативного характеру) або ефекту від використання потенціалу (у випадку позитивного характеру).

2.2 За природою.

2.2.1 Економічні. Обумовлені процесами та тенденціями в сфері виробництва, розподілу обміну та споживання сільськогосподарської продукції.

В свою чергу, за галузевим критерієм відповідні фактори розподіляються на галузеві, міжгалузеві, загальноекономічні. Зокрема дія міжгалузевих факторів охоплює не лише один напрямок господарської діяльності, а й споріднені галузі (виробництво та переробку або зернові та технічні культури тощо).

2.2.2 Політичні.

2.2.3 Соціальні.

І.В. Штимак пропонує для визначення економічної ефективності функціонування домогосподарства розраховувати наступні показники:

- вартість валової продукції на 1 га угідь, на 1 члена домогосподарства, на 100 грн виробничих затрат;
- розмір валового доходу, чистого доходу та прибутку на 1 га угідь, на 1 члена домогосподарства, на 100 грн витрат виробництва;
- рівень рентабельності домогосподарства.[19, С.59]

Даний підхід, на нашу думку, можливо застосовувати тільки для селянських господарств, які активно використовують найману працю, діяльність яких базується на товарних принципах, а тривале функціонування в умовах безприбутковості є неприйнятним. Це справедливо для фермерських господарств та товарної групи господарств населення. Діяльність особистих селянських господарств (їхньої переважаючої

споживчої групи) оцінюватися наступним чином не може з наступних причин.

По-перше, базовими складовими показників «виробничі затрати» і відповідно «валовий дохід», «чистий дохід», «прибуток» та «рентабельність» є розмір затрат на оплату праці. Оскільки економічна діяльність класичних селянських господарств базується на використанні власної праці, то відповідний показник адекватно розрахувати досить проблематично. Члени родини не виплачують один одному заробітну плату, аналогічно тому, як в США діти отримують гроші за стрижку газонів. Отримання грошових коштів власниками-учасниками господарства відбувається переважно після закінчення виробничого циклу (реалізація готової продукції) на має вигляд скоріше розподілу прибутку між акціонерами, ніж виплати заробітної плати найманим працівникам.

Додатково ускладнює ситуацію той факт, що кожен з працюючих (власник або найманий робітник) протягом виробничого циклу виконує різні трудові операції, які не відносяться на переліку компетенцій, притаманних одній посаді. Що стосується затрат на оплату праці найманих працівників, то у випадку їхнього залучення для проведення сезонних робіт, пов'язаних із обробітком ґрунту (збирання врожаю, оранка тощо), дані особи виконують відповідні операції за допомогою власних технічних засобів. В цій ситуації затрати на оплату праці автоматично включаються у вартість виконаних робіт і не можуть бути виділені окремо. Зазначені обставини обумовлюють необхідність використання альтернативної методики оцінки ефективності використання робочої сили як невідомої складової ресурсного потенціалу селянського господарства.

Зокрема Д.В. Єременко пропонує для оцінки рівня конкурентоспроможності фермерського господарства використовувати показник «бажаний рівень доходу», основною метою при цьому є обґрунтування для членів-власників фермерського господарства доцільності

подальшої участі в його діяльності як оптимального способу застосування власного фізичного та інтелектуального потенціалу. [17, С. 102]

Даний підхід є більш продуктивним, однак, на нашу думку, він не дозволяє оцінити ефективність використання робочої сили власників-учасників селянського господарства, а лише стимулює їхнє подальше знаходження у складі селянської родини як соціально-економічного утворення. У тому випадку, коли мова йде про аналіз результативності використання трудових або земельних ресурсів під час здійснення окремого проекту, який не є єдиним видом діяльності представників даного сегменту аграрного виробництва, виникає необхідність у розрахунку конкретного показника у грошовому та матеріальному вимірах.

Як зазначає М.М. Кропивко, аналіз продуктивності праці в селянських господарствах необхідно проводити з тим, щоб цілеспрямовано впливати на підвищення загальної продуктивності та зниження інтенсивності праці у цьому секторі сільського господарства. Складність проведення такого аналізу обумовлюється наступними обставинами:

- понаднормовий характер робочого часу, який витрачають члени домогосподарства, при відсутності його обліку;
- поєднання сільськогосподарської праці членів домогосподарства із іншими видами робіт;
- значна частина домогосподарств здійснюють свою діяльність на отриманих паях та вважаються повністю зайнятими. [5, С.55]

На нашу думку, проблема адекватної оцінки затрат живої праці в процесі здійснення економічної діяльності селянського господарства є однією з найважливіших для забезпечення належного аналізу його функціонування та, відповідно, оцінці сучасного стану та прогнозуванні перспектив подальшого розвитку. З трьох базових факторів виробництва (земля, праця, капітал) для селянського господарства визначальним є саме праця, причинами чого є декілька обставин.

1. Запорукою існування селянського господарства (тобто виробничої одиниці сімейного типу, що виробляє сільськогосподарську продукцію) є переважання власної робочої сили в загальній структурі затрат. В іншому випадку мова буде йти про приватне аграрне підприємство, власник якого, окрім іншого, зацікавлений у низькому попиті на ресурси (земля, праці) в регіоні, тобто у низькому соціальному кліматі на селі. В перспективі наявність великої кількості селянських господарств (споживчих та товарних), що здійснюють свою економічну діяльність на засадах взаємовигідної співпраці в межах інтеграційного утворення кооперативного типу, дозволить аграріям товарної групи отримувати значно більші доходи, ніж вони мають нині, орендуючи землю або наймаючи селян для разових робіт за цінами, нижчими за ринкові.

2. Одним з наслідків наявності великої кількості господарств, які використовують власну працю, здійснюючи свою виробничо-господарську діяльність, є поява конкурентних відносин. В результаті виникає конкуренція як за ресурси (передусім орендовану землю) та за споживача (здебільшого це регіональний трейдер або перекупники на місцевих дрібнооптових ринках). Таким чином для аграріїв постає питання зміни існуючої господарської тактики поведінки (оскільки стратегії вони взагалі не мають). Одним з наслідків зазначеної дилеми є пошук шляхів оптимізації технічного та технологічного забезпечення виробничої діяльності, що, в свою чергу, обумовлює зростання рівня ефективності використання робочої сили (перш за все, власної).

3. Необхідність підвищення рівня ефективності використання робочої сили за умов наявності конкурентної ситуації передбачає перегляд вимог до переліку компетенцій усіх працівників селянського господарства із подальшим їх поглибленням та розширенням компетентнісного спектру. В останньому випадку мова може йти про заходи щодо підвищення кваліфікаційного рівня працюючих за рахунок адаптації змісту діючих

освітніх послуг до вимог селянського господарства (перш за все товарного типу). Це, в свою чергу, забезпечить поглиблення взаємовигідної співпраці між представниками аграрного бізнесу, науковими та навчальними центрами, а також державними інституціями на регіональному і загальнонаціональному рівнях.

Таким чином проблема ефективного використання робочої сили в системі селянських господарств відноситься має не тільки економічний, а й соціальний аспекти. Розглядаючи інші складові виробничо-господарської діяльності (земля та капітал), слід відмітити наступне. Хоча «аграрний» і означає «земельний», проте за сучасних умов, коли земля юридично виключена з обігу а вартість оренди пайових ділянок не відповідає їхній реальній цінності, значущість даного фактору, на нашу думку, є другорядною, по відношенню до робочої сили.

Відносно категорії «капітал», яку ми розглядатимемо у вигляді сукупності матеріально-технічних та фінансових ресурсів необхідно відзначити специфічний характер використання її складових. Проблема доступності кредитних коштів є однією найболючіших для вітчизняного аграрного підприємництва. Більше того особисті селянські господарства, як суб'єкти, що не мають юридичного статусу, можуть отримувати кредити на розвиток власної діяльності тільки у випадку членства у кредитній спілці, що за сучасних умов досить проблематично. Щодо використання техніко-технологічного забезпечення слід відмітити, що за сучасних умов основною проблемою є не отримання доступу до нової техніки та технології а вміння обрати ті знаряддя праці та технологічні схеми, які б максимально відповідали наявному ресурсному потенціалу суб'єкта господарювання, а також не суперечили сформованій стратегії розвитку. Але в даному випадку мова йде про рівень кваліфікації працівників, тобто якість використання робочої сили (розумова праця).

Слід відмітити наявність широкого спектру наукових підходів відносно методики оцінки використання робочої сили для суб'єктів аграрного виробництва селянського типу.

Зокрема Ю.В. Самойлик пропонує здійснювати оцінку трудового внеску для селянських господарств за наступними методами:

- витратний – за обсягами виробленої сільськогосподарської продукції, вираженому в грошовому вигляді за ринковими цінами;
- середньостатистичний – шляхом оцінки трудових затрат за середньостатистичними показниками оплати праці в сільськогосподарських підприємствах;
- альтернативний – шляхом оцінки можливих середніх заробітків членів господарства в даній місцевості.[3, С.248]

С.В. Кальченко пропонує наступну методику розрахунку показників ефективності сільськогосподарського виробництва в селянських домогосподарствах

$$ВД = В - З_v \quad [1.1]$$

$$ЧД_y = ВД - З_{пл_y} \quad [1.2],$$

де ВД - валовий дохід, Z_v - виробничі затрати, $ЧД_y$ - умовний чистий дохід, $Z_{пл_y}$ - умовна заробітна плата.

Останній показник розраховується шляхом помноження обсягу трудових затрат у натуральній формі на вартість 1 людино-години при погодинній праці.[18, С.135]

Позитивні сторони даної методики, на нашу думку, полягають в тому, що вона дозволяє здійснювати порівняльний аналіз діяльності споживчих, товарних господарств та сільськогосподарських підприємств на рівні конкретного галузевого напрямку, оцінюючи перспективи можливого конкурентоспроможного функціонування. Також використання даної методики для оцінки результатів економічної діяльності господарства в

цілому дозволяє отримати уявлення про його стан та перспективи подальшого розвитку.

В процесі дослідження з метою розкриття характеру взаємозалежності між факторами виробництва та результатами виробничої діяльності нами було використано методику математичного моделювання за допомогою функції Кобба-Дугласа.

Виробнича функція Кобба-Дугласа – макроекономічна модель економіки, яка розкриває функціональну залежність обсягів виробництва від засобів виробництва і праці. Методологічною основою моделі стали положення про наявність фізичної продуктивності засобів виробництва і про участь у виробництві лише двох факторів (капіталу та праці), а також наявність вільної конкуренції.

Ця функція має наступний вигляд:

$$Q = A L^{\alpha} K^{\beta} \quad [1.3]$$

де Q – обсяг продукції, A – технологічний коефіцієнт, K – витрати капіталу, L – витрати праці, α і β – відповідно коефіцієнти еластичності капіталу і праці. [15]

Приймаючи до уваги той факт, що для селянських господарств найбільш важливими видами ресурсів є робоча сила та обсяг сільськогосподарських угідь, в процесі аналізу діяльності конкретної господарської одиниці ми акцентуємо увагу на забезпеченні ефективного використання саме цих факторів виробництва.

1.3 Закордонний досвід забезпечення ефективного функціонування малих форм аграрного виробництва

Особливості використання закордонного досвіду забезпечення ефективної діяльності малих форм аграрного виробництва у вітчизняному економічному просторі обумовлені наступними обставинами.

1. Специфічний характер диференціації суб'єктів малого аграрного виробництва в системі національної економіки, обумовлений результатами реформування колгоспно-радгоспної системи організації сільськогосподарського виробництва. Внаслідок відповідних організаційно-майнових трансформацій на даний момент переважну більшість суб'єктів вітчизняного малого аграрного підприємництва становлять фермерські господарства. Однак дана група аграріїв займає порівняно незначні позиції в структурі виробництва сільськогосподарської продукції (в середньому від 6 до 10% по різних видах). Разом із цим понад від 45 до 90% від загального обсягу виробництва припадає на господарства населення, що являють собою унікальну сукупність сільгоспвиробників, аналогів якої в європейській або американській системі аграрного підприємництва немає. Це обумовлює необхідність дослідження досвіду реформування сільського господарства в країнах, де раніше функціонування економічної системи жорстко контролювалося державними установами.

2. Низький рівень інституціоналізації суб'єктів аграрного виробництва сімейного типу. Однією з вимог ефективного розвитку малого аграрного підприємництва за сучасних умов є набуття ним статусу соціально-економічного інституту, що не тільки виконує певні функції, а й має своїх представників в системі органів влади, як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. В державах із соціально орієнтованою економічною системою, до яких відносять як країни ЄС, так і США, відповідна практика є абсолютно нормальною і дозволяє формувати адекватні відносини між бізнесом, населенням та владними інститутами. Хоча, з формальної точки зору, представники вітчизняного малого аграрного підприємництва мають можливість інтегруватися у певні структури (Асоціація фермерів та приватних землевласників), в рамках яких відстоювати свої інтереси, проте ефект від їхньої діяльності доволі незначний. Яскравим прикладом може служити ситуація навколо

нормативно-правового закріплення статусу «сімейних фермерських господарств». Незважаючи на численні зауваження з боку представників Асоціації, відповідний законопроект було затверджено у редакції, яка, окрім іншого, стримує економічну активність селянських господарств, що не мають офіційного статусу.

3. Відсутність з боку держави стратегічного бачення ролі суб'єктів малого аграрного виробництва як селоформуючого та селоутворюючого фактора, що на даний момент також значною мірою формують вітчизняний ринок продовольства. Відповідне ставлення знаходить своє відображення навіть у системі нормативно-правової диференціації даної групи аграріїв, яку можна умовно назвати «фермерські господарства та інше». Права та обов'язки фермерів, процедура отримання статусу, характер трудових та майнових відносин, - все це виписано детально ще на початку реформування вітчизняної аграрної сфери. Разом із цим діяльність індивідуальних підприємців-аграріїв, неформальних сімейних господарств тощо здійснюється із мінімальним застосуванням правових норм. Більше того, для аналізу діяльності даної групи сільгоспвиробників необхідно користуватися поняттями та методиками, датованими 2003 та 2005 роками.

Враховуючи вищезазначені обставини, нами було розглянуто особливості закордонної організації функціонування суб'єктів малого аграрного виробництва в умовах різних економічних моделей. Зокрема проаналізовано специфіку державної політики в сфері сприяння розвитку селянських господарств в Республіці Білорусь, принципи функціонування господарської моделі в якій тривалий час були повністю ідентичні вітчизняній економічній системі.

Так А. Чеплянський наступним чином характеризує ситуацію з використанням робочої сили в аграрному секторі даної країни.

1. Пропозиція праці визначається не абсолютним розміром реальної заробітної плати, а її відносною величиною (співвідношенням середньорічної заробітної плати та середньореспубліканського рівня).

2. При збільшенні на 1 пункт співвідношення середньомісячної заробітної плати працівників сільського господарства та її середньо республіканського рівня чисельність зайнятого в сільському господарстві населення зростала на 6,7 тис., а приріст сільського населення на 1000 осіб супроводжувався зростанням кількості зайнятих в аграрному секторі на 476 людей.

3. В аграрних регіонах Республіки Білорусь пропозиція праці в більшій мірі визначалася коливанням чисельності сільського населення, а в меншій – відносним рівнем заробітної плати. [11, С.54].

Як бачимо, в аграрному секторі даної країни, аналогічно із вітчизняною ситуацією, мають місце проблеми із ефективним використанням наявного ресурсного потенціалу (в даному випадку, робочої сили). Це обумовлено складнощами, які відчують суб'єкти малого аграрного виробництва в процесі організації економічної діяльності.

З метою оптимізації розвитку малих форм аграрного виробництва в межах «Державної програми розвитку аграрного бізнесу в Республіці Білорусь на 2016-2020рр» передбачається здійснення комплексу заходів, спрямованих на забезпечення умов для розвитку та підтримки малих форм господарювання в сільському господарстві.

До них, згідно чинного законодавства Республіки Білорусь, відносять наступні категорії аграріїв:

- мікроорганізації та малі організації, основним видом діяльності яких є виробництво продукції сільського господарства;
- особисті підсобні господарства громадян, підсобні господарства громадян, які займаються виробництвом продукції сільського господарства з

використанням земельних ділянок, що надані у відповідності до чинного законодавства;

- сільськогосподарські споживчі кооперативи як некомерційні організації учасників, зайнятих у виробництві продукції сільського господарства. [10]

Слід відмітити, що в аграрному секторі Республіки Білорусь, аналогічно із відповідним сегментом національної економіки, триває процес формування самодостатньої системи малого підприємництва як єдиної альтернативи колгоспно-радгоспної системи організації сільськогосподарського виробництва. Як наслідок, переважну більшість суб'єктів аграрного підприємництва становлять фермерські господарства, які являють собою не тільки сімейне сільськогосподарське підприємство, а й виконують важливі соціальні функції на селі. Саме тому в рамках зазначеної програми ставиться завдання по збільшенню кількості селянських (фермерських) господарств.

Також програма передбачає вирішення наступних задач:

- розвиток малого підприємництва в сільському господарстві;
- підтримка товарного виробництва сільськогосподарської продукції в господарствах громадян;
- стабілізація виробництва сільськогосподарської продукції в господарствах громадян;
- розвиток кооперації, встановлення правового статусу сільськогосподарських споживчих кооперативів;
- пряме фінансування селянських (фермерських) господарств за рахунок коштів республіканського бюджету у відповідності до законодавства;
- задоволення потреб громадян у товарах (роботах, послугах) при виробництві сільськогосподарської продукції;

- організація закупівлі та збуту сільськогосподарської продукції, яка вироблена у господарствах громадян;
- надання інформаційної підтримки через засоби масової інформації, глобальну комп'ютерну мережу Інтернет, а також шляхом проведення семінарів, конференцій та інших заходів за участю представників малих форм господарювання. [10]

Надзвичайно важливим в даному аспекті є намагання забезпечити комплексний системний характер розвитку малих форм аграрного виробництва, стимулюючи при цьому господарства, які здійснюють свою діяльність на товарних засадах. В результаті не тільки досягається завдання щодо збільшення кількості суб'єктів малого аграрного підприємництва, а й зберігається система соціально-економічних зв'язків на рівні сільських територій. На відміну від вітчизняних реалій, білоруських селян не примушують «фермеризуватися», погрожуючи їм погіршенням умов здійснення економічної діяльності (заборона реалізації виробленої продукції).

Однією з причин, що стають на заваді ефективного функціонування селянських господарств, як товарного, так і споживчого типів, є відсутність сприятливого інституційного середовища, яке має формуватися за участю як відповідних державних структур галузевого спрямування, так і органів влади на рівні конкретного регіону (область, місто, село). Принципово невірною є точка зору щодо необхідності покладання відповідних задач безпосередньо на суб'єктів малого аграрного виробництва.

Так, на думку В.М. Жука, запорукою ефективного розвитку вітчизняного аграрного сектору має стати зміна інституційної системи, яку доцільно стимулювати базовими організаціями селян. Запропонована ним Модель сільського розвитку, яка базується на результатах аналізу франко-польської системи територіального управління, передбачає реалізацію наступних складових.

1. Надання селянам особливого статусу. При цьому необхідно розглядати вітчизняний тип сільських поселень як форму просторово-економічної безпеки держави, а також зберігати ступінь економічної, правової та соціальної самодостатності села при виборі мешканцями форми самоорганізації.

2. Передача в повне розпорядження (власність) сіл сільського капіталу, як основу формування соціально-економічної самостійності конкретного поселення.

3. Запровадження нової селоцентричної політики, задіяння відповідних профільних державних інституцій за координацією Мінагрополітики України. [8]

Надзвичайно важливим в даній ситуації є створення системи належного нормативно-правового забезпечення як офіційного підґрунтя економічної діяльності суб'єктів аграрного виробництва, перш за все, товарного типу. Слід відмітити, що даний процес є досить тривалим і потребує чіткого усвідомлення стратегічних орієнтирів процесу подальшого функціонування селянських господарств, а також необхідності відповідальності з боку державних інститутів як фактору, що суттєвим чином впливає на рівень конкурентоспроможності їхньої діяльності.

Формування системи інституційного забезпечення ефективного розвитку суб'єктів аграрного підприємництва в США характеризується динамічністю, а також постійною орієнтацією на глобальні та національні економічні тренди. Аналізуючи даний процес, починаючи з 30-х років минулого століття, слід відмітити постійну активну законотворчу діяльність, спрямовану на стимулювання розвитку фермерських господарств в системі споживчої кооперації (Табл.1.1). Показовим в цьому випадку є процес формування системи обслуговуючої кооперації для суб'єктів аграрного бізнесу в США, який розпочався понад 100 років тому та включав в себе не тільки організаційну, фінансову, а й інформаційну допомогу.

Таблиця 1.1

Основні нормативно-правові заходи формування інституційної системи в аграрному секторі США*

Період	Нормативно-правові акти	Мета, задачі
1930-1940pp	Сільськогосподарський маркетинговий акт 1929 року та Акт пристосування сільського господарства 1933 року. Акт сільськогосподарських маркетингових угод 1937 року.	Підвищення цін на продукти сільського господарства, регулювання виробничо-господарської діяльності фермерів, рефінансування заборгованості фермерів
1960-1970pp	Програми продовольчих талонів, безкоштовних шкільних сніданків 1960-х років. Сільськогосподарські акти 70-х років	Підвищення рівня доступності продовольства на внутрішньому ринку, освоєння закордонних ринків, стимулювання експорту сільськогосподарської продукції
1980-1990 pp	Закон 1985 року «Про продовольчу безпеку США» Закон 1990 року «Про охорону сільськогосподарського забезпечення продовольчими товарами»	Створення системи підтримки фермерських господарств, яка включала заставні позики, компенсаційні платежі, виплати фермерам у разі стихійного лиха тощо. Розвиток програми регулювання обсягів виробництва сільськогосподарських культур. Витрати на сільське господарство почали розглядатися як довгострокові інвестиції для стабільного розвитку сільського господарства США.
1990-дотепер	Сільськогосподарський акт 1996 року, Акт фермерської безпеки та розвитку інвестування в сільській місцевості 2002 року, Фермерський акт 2014 року.	Програма підтримки аграрного ринку та субсидювання виробництва головних сільськогосподарських продуктів («продовольчі товари для світу»). Спрямована на надання підтримки уряду і неурядовим організаціям країн, що розвиваються (країни СНД, Східної та Центральної Європи), при переробці та продажу дешевих товарів з США, підтримку вільного підприємництва. Здійснення комплексу цільових державних програм для фермерів. Регулювання взаємовідносини держави, виробників та споживачів сільськогосподарської продукції

*Узагальнення автора на основі [9, С.20],

Зокрема ще у 1914р. при Міністерстві сільського господарства США було створено спеціальну службу, що почала займатися освітньою діяльністю в кооперативах.

Закон Каннера-Волстеда, прийнятий у 1922 році, звільнив фермерів від антимонопольного законодавства для організації маркетингових кооперативів. Протягом 1923-1926рр було створено Асоціацію виробничого кредиту (надавала можливість фермерам отримувати коротко-та середньо строкові кредити) та службу сільськогосподарських кооперативів в системі Міністерства сільського господарства США. В період 1933-1935 роки урядом було остаточно сформовано фермерську кредитну систему для допомоги як фермерам, так і створеним ними кооперативам, а також прийнято Закон «Про електрифікацію сільської місцевості», що заклав підвалини для фінансової допомоги кооперативним організаціям, які надають електричні та телефонні послуги в сільській місцевості.

Розглядаючи перспективи процесу розвитку кооперативного будівництва на базі селянських господарств, слід відмітити такий важливий аспект, як готовність вітчизняних представників малого аграрного виробництва до активної міжгосподарської співпраці, здатність створювати об'єднань кооперативно-корпоративного типу, готовність спільно здійснювати виробничо-господарську діяльність. Однією з основних проблем ефективного функціонування відповідних інтеграційних утворень є недостатня інформованість переважної більшості вітчизняних аграріїв про вигоди їхньої участі в кооперативній організації, відсутність практичних навиків щодо створення та організації ефективної діяльності виробничих та обслуговуючих кооперативів тощо. В цьому аспекті важливу роль мають відігравати дорадницькі служби, результативність функціонування яких доведено європейською практикою.

Як зазначає радник Національної асоціації сільськогосподарської дорадчої служби Р.Коринець, в ЄС системи сільськогосподарського

дорадництва і консультування є в кожній країні, це – одна з вимог Спільної аграрної політики. Дорадники надають консультації з усіх питань – починаючи від створення сімейних ферм та сільськогосподарських кооперативів, тлумачення законодавства і допомоги в експорті продукції, і закінчуючи тим, як правильно годувати та доїти корів, або як краще організувати пасовище. В Європі дорадники надають консультації й щодо розвитку несільськогосподарського підприємництва у сільській місцевості, сільського зеленого туризму та допомагають сільським громадам вирішувати низку проблем розвитку сільських територій. [11]

В даному випадку особливо актуальним є досвід створення системи дорадництва в аграрному секторі Польщі, враховуючи той факт, що переважну більшість сільськогосподарських підприємств в даній країні становлять малі господарства, площа угідь яких складає від 5 до 10 га. Приймаючи до уваги намагання вітчизняних урядових інститутів по збільшенню кількості суб'єктів малого аграрного підприємництва за рахунок юридичного оформлення статусу особистих селянських господарств товарного типу, вивчення принципів успішного функціонування даної моделі є, на нашу думку надзвичайно важливим.

У відповідності до чинного законодавства, в Польщі створено Центр сільськогосподарського дорадництва. Конкретні завдання Центру відповідно до Закону в першу чергу включають заходи з підвищення рівня доходів фермерських господарств, підвищення конкурентоспроможності на ринку господарств, з метою сприяння сталому розвитку сільських територій, а також підвищення рівня професійності фермерів та інших сільських жителів. Вони реалізується за наступними напрямками: підготовка і впровадження єдиних методів роботи місцевих дорадчих служб при виконанні своїх обов'язків; підготовка і передача дорадчим центрам інформаційних та навчальних матеріалів; аналіз і розробка прогнозів розвитку сільськогосподарської дорадчої діяльності; підготовка персоналу центрів

дорадництва; проведення підготовки дорадників в галузі сталого розвитку сільських територій; розвиток і підтримка центральної інформаційної системи і бази даних для сільськогосподарських дорадчих послуг; навчання, демонстрації, семінари, конференції та інших заходів щодо розвитку сільського господарства та розвитку сільських районів і органічного землеробства; координація завдань, що виконуються центрами дорадництва; поширення результатів досліджень у сільськогосподарській практиці.[12]

Таким чином ми бачимо, що активний розвиток дорадництва як складової системи інституційного забезпечення ефективного функціонування суб'єктів малого аграрного виробництва також сприятиме процесу розбудови сільських територій. Останній факт є особливо важливим, приймаючи до уваги державні програми щодо децентралізації влади та делегування адміністративно-господарських повноважень сільським громадам.

Ю.Е. Губені та Ю.А. Коверко, розглядаючи вплив процесів децентралізації для розвитку селянських господарств, виділяють наступні аспекти даного процесу.

1. Головним промоутером децентралізації на рівні адміністративних районів є районні інституції, причому іноді не ті, яких стосуються відповідні процеси.

2. Поділ на громади закріплює в районі чітку адміністративно-територіальну диференціацію: більш розвинена громада на базі діючого районного центру та менш успішна із аграрним потенціалом та проблемами розвитку.

3. Відсутність зацікавленості з боку селянських господарств у процесі інституційного оформлення територіальних громад.

4. Занепокоєння селян до змін умов використання земельних угідь, робочої сили, а також системи регулювання соціально-економічних відносин на рівні регіону.

5. Наявність неформальних лідерів та груп їх підтримки, які сприяють процесу відповідної концентрації селянських господарств.

6. Процес повільної стратифікації в середовищі селянських господарств із виділенням комерційної (підприємницької) групи, представники якої зацікавлені в процесах децентралізації. [6, С.71-72].

В цьому аспекті набувають особливого значення форми побудови взаємовигідних відносин між державними інституціями на загальнонаціональному та регіональному рівнях та представниками сфери малого аграрного виробництва, однією з яких є публічно-приватне партнерство, яке передбачає співпрацю між урядом та одним або декількома приватними підприємствами. В Україні з 2010 року діє закон «Про державно-приватне партнерство», яким визначаються нормативно-правові засади функціонування даного механізму

Згідно чинного законодавства, сферами застосування даного механізму є енергетична галузь (виробництво, транспортування, постачання), водокористування (збір, очищення, розподіл, функціонування зрошувальних систем), машинобудування, туристична та оздоровча діяльність, а також управління нерухомістю та надання соціальних послуг. На нашу думку, особливо актуальними для відповідної співпраці можуть бути сфера туристично-оздоровчої діяльності (зелений туризм, етнотуризм тощо), а також надання соціальних послуг. Слід при цьому відмітити, що до участі можуть бути залучені і особисті селянські господарства, якщо вони, в свою чергу, будуть членами інтеграційного утворення кооперативного типу (споживчі кооперативи). В останньому випадку мова може йти про організацію надання соціальних послуг в системі сільських територій, підтримання функціонування соціально-культурних закладів у сільських населених пунктах (дитячий садок, школа, клуб тощо). Проте набувають особливого значення формування концептуальних засад забезпечення ефективного функціонування системи публічно-приватного партнерства.

Т.І. Сабецька та С.Ф. Григорів виділяють наступні засади розвитку механізму публічно-приватного партнерства в системі національної економіки:

- баланс державних, приватних та суспільних інтересів;
- паритетність та рівноправність відносин між партнерами;
- економічна ефективність проектів публічно-приватного партнерства;
- чіткий розподіл обов'язків та спільна відповідальність партнерів за взяті на себе повноваження;
- юридичне закріплення відносин між партнерами у офіційних документах (контрактах, договорах);
- соціальна орієнтованість та соціальна відповідальність діяльності в рамках публічно-приватного партнерства. [7, С.523]

Слід відмітити, що поняття «соціальної відповідальності» є досить широким та охоплює комплекс сучасних соціально-економічних відносин на макро-мезо- і макрорівнях. В загальному значенні під цим поняттям розуміється система зобов'язань, які добровільно приймають на себе фізичні та юридичні особи, погоджуючись виконувати санкційні заходи у випадку їх порушення. На практиці соціальна відповідальність реалізується у формі політичної, релігійної, моральної та корпоративної відповідальності. Остання форма найбільш активно вивчається вітчизняними та закордонними науковцями, оскільки саме активна участь суб'єктів підприємницької діяльності в системі соціально-економічних відносин є невід'ємною складовою функціонування національної економіки на засадах сталого розвитку.

Формування системи соціально відповідальних відносин на рівні національної економіки передбачає створення механізму взаємодії між державними інститутами, представниками бізнес-середовища та населенням. Кожен з учасників, в свою чергу, має взяти на себе чітко визначені зобов'язання, обумовлені його статусом та соціально-економічною

природою. Так зокрема на загальнодержавні та місцеві органи влади покладається комплекс зобов'язань з приводу створення належної нормативно-правової бази для ефективного функціонування підприємницького середовища, а також функції контролю щодо рівня відповідності використання робочої сили, природних ресурсів (трудове та екологічне законодавство) та ін. Діяльність представників бізнесу має не тільки відповідати нормам чинного законодавства, а й сприяти поліпшенню соціального клімату на рівні конкретного населеного пункту, а також забезпечувати професійне зростання найманих працівників за умов комфортної життєдіяльності їх та їхніх родин (соціальна відповідальність бізнесу).

Як наслідок, сільське господарство є певною мірою способом життя, який формує специфічну ментальність та власну систему цінностей. Наявність тісних особистих та родинних зв'язків між мешканцями сільських територій об'єднує їх у єдиний цілісний організм із власними поглядами та потребами, додає цим відносинам певного консерватизму та повільності у сприйнятті революційних змін, а також сприяє створенню організаційних формувань, де власник майнових, трудових ресурсів, рівно як і власник кінцевого результату ототожнюються. Саме тому, на нашу думку, більш повно відбиває специфіку економічної діяльності даних суб'єктів господарювання термін "селянське господарство". Це поняття об'єднує в собі мікроекономічну специфіку домогосподарств із селянським способом господарювання, який не є тотожним сільськогосподарському виробництву

Ознаками селянського господарства є:

- індивідуальна (сімейна) власність на засоби виробництва та вироблений продукт;
- мінімальне використання найманої праці;
- дрібнотоварний характер виробництва;
- переважне використання власних засобів виробництва;

- трудоспоживчий баланс як мотиваційна основа господарської діяльності.

Селянські господарства використовують переважно працю членів родини і власні земельні площі. Тому, на відміну від підприємницьких структур, в цих господарств уникають застосування небезпечних для здоров'я людини технологічних прийомів. Водночас від особистих селянських господарств та сільських домогосподарств дана категорія виробників відрізняється товарним характером виробництва, можливістю діяльності у містах, а також дотриманням положень теорії трудоспоживчого балансу як такої, що визначає спосіб використання ресурсного потенціалу. Земля в селянських господарствах використовується як засіб виробництва, з яким селянин працює основний період робочого часу.

Унікальність селянських господарств в цьому аспекті обумовлюється їхньою подвійною природою, оскільки вони, з одного боку, являють собою родину, що мешкає здебільшого у сільській місцевості та інтегрована у відповідні соціально-економічні процеси. Разом із цим економічною базою функціонування селянського господарства є, перш за все ефективна виробнича діяльність в аграрній сфері, яка забезпечує прийнятний для членів-власників господарства рівень задоволення матеріальних та духовних потреб. Таким чином ми бачимо, що об'єкт дослідження поєднує в собі дві складові моделі соціально відповідальної економіки. Унікальний статус селянських господарств обумовлює необхідність залучення даної складової аграрного виробництва до участі у вирішенні як проблем розвитку галузі, так і питань, пов'язаних із забезпеченням процесу розбудови сільських територій.

На відміну від звичайного суб'єкта підприємництва, діяльність селянського господарства (особливо особистих селянських господарств) більшою мірою визначається впливом не правових складових, серед яких важливе місце займає моральна соціальна відповідальність (рис.1.1)

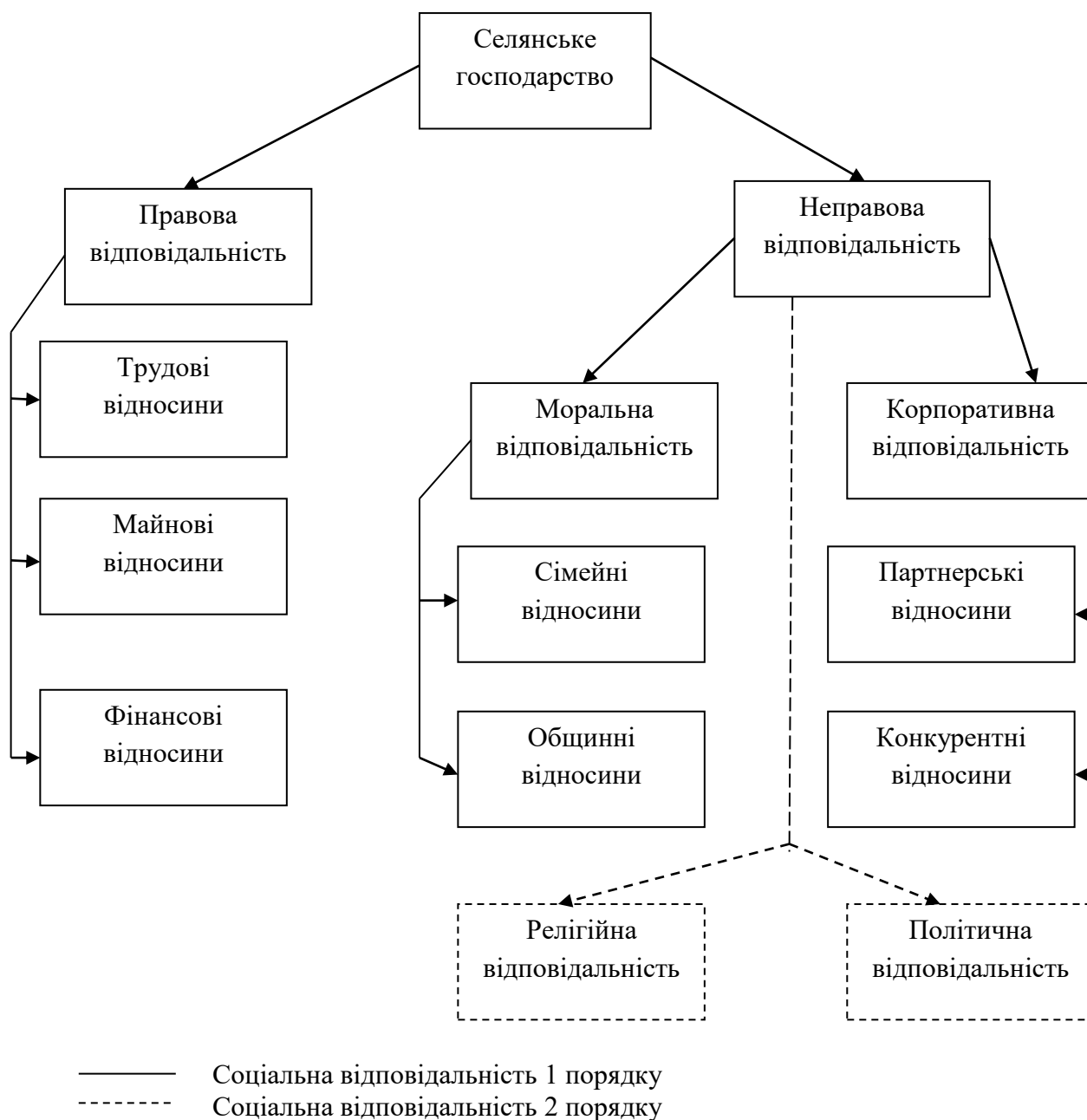

Рис 1.1 – Реалізація механізмів соціальної відповідальності в селянських господарствах*

Наявність сприятливого сімейного клімату, адекватного сприйняття усіма членами родини загального вектору діяльності, а також необхідності власної особистої участі є обов'язковими умовами функціонування селянського господарства, як споживчого, так і товарного типів. Ще одним важливим фактором, який значною мірою визначає характер формування моральної соціальної відповідальності даного сегменту аграрного виробництва, є особливості взаємовідносин в межах сільської общини, ступінь інтеграції селянського господарства та його членів в систему

соціально-економічних відносин на рівні населеного пункту. Ефективну діяльність селянського господарства як споживчого, так і товарного типів, неможливо здійснювати в умовах соціального вакууму, ігноруючи діючі правила між особистих стосунків.

Важливим напрямком розвитку селянських господарств на засадах соціальної відповідальності є формування системи соціального партнерства за участю сільських громад, представників товарного та дрібнотоварного сегментів аграрного виробництва, а також органів державної та місцевої влади. Прийняття положень декларації соціального партнерства дозволить чітко зафіксувати перелік взаємних зобов'язань та сприятиме поліпшенню співпраці держави та аграріїв.

В цьому аспекті набуває особливого значення вирішення проблеми їхньої статусної невизначеності, оскільки донині у нормативно-правовій та статистичній площинах селянські господарства розглядаються з різних позицій, що, в свою чергу, відображає відсутність реального намагання державних інституцій перевести дрібнотоварний сектор аграрного виробництва із статусу об'єкта різного роду заходів реформування на статус активного суб'єкта соціально-економічних процесів, пов'язаних із використанням земель сільськогосподарського призначення.

Слід відмітити, що на даний момент не існує реально функціонуючої загальнонаціональної системи заходів, метою яких має бути створення умов для стимулювання соціально відповідальної поведінки державних інститутів, бізнес-структур та населення. Останнім програмним документом, що визначав принципи та орієнтири функціонування національної економіки на засадах соціальної відповідальності, був Проект «Концепції національної стратегії соціальної відповідальності бізнесу в Україні», який передбачав здійснення відповідних заходів в період 2010-2015рр. І хоча практична її реалізація була унеможливлена комплексом об'єктивних і суб'єктивних причин, сам факт існування даного документу свідчить про намагання

владних інститутів трансформувати систему національних соціально-економічних відносин у відповідності до світових трендів, а зміст Концепції може бути предметом аналізу. Найбільш важливим в даному аспекті, на нашу думку, є наступні складові.

1.Мета. Створення підґрунтя (як комплексу норм, правил, окремих організаційних механізмів) та сприятливих умов для інтеграції СВБ у діяльність компаній задля сталого розвитку України, зростання суспільного добробуту.

2.Основні завдання. Розвиток СВБ як фактора модернізації економіки, запровадження єдиних підходів до розуміння соціальної відповідальності бізнесу в Україні всіма групами заінтересованих осіб; розвиток системи нефінансового звітування, удосконалення системи державно-приватного партнерства, формування системи соціального і громадського діалогу, створення умов для соціальних гарантій, розвиток програм ресурсозбереження, розвиток процесів ділового удосконалення .

3.Очікувані результати. В короткостроковій перспективі: розвиток системи корпоративних соціальних відносин формування механізмів соціального діалогу, розширення кращих практик соціально відповідального бізнесу, збільшення кількості не фінансових звітів, розробка державних механізмів стимулювання системи соціальної відповідальності, інтеграція до європейської системи соціально відповідальних відносин. У довгостроковій перспективі: забезпечення сталого розвитку, розвиток соціальної відповідальності бізнесу в суспільстві, підвищення конкурентоспроможності національної економіки, прискорення інтеграції до європейського соціально-економічного простору, активізація інвестиційно-інноваційних процесів[4].

Основними недоліками даної Концепції, на нашу думку, є такі.

1.Відсутність реальних механізмів формування системи соціально відповідальних відносин між бізнесом, державою та населенням (трипатризм).

2. Відсутність належної адаптації Концепції до сучасних умов функціонування національної економіки (галузева структура, тенденції та особливості розвитку окремих галузей тощо).

3. Надмірний вплив зовнішньої глобалізаційної складової у характеристиці сучасної ситуації та визначенні пріоритетів подальшого розвитку.

4. Недостатній розвиток інформаційно-інфраструктурної складової системи соціально відповідальних відносин, що стає на заваді практичної реалізації заходів з розбудови корпоративної соціальної відповідальності.

Приймаючи до уваги вказані недоліки, нами було розроблено проект Концепції розвитку селянських господарств України на період до 2025 року. В її основу закладається необхідність трансформації даної складової аграрного виробництва, створення умов для її інституціоналізації та перетворення у повноцінного учасника регіональних соціально-економічних відносин. Основні положення даної Концепції окреслюють генеральні напрямки діяльності та визначають прогнозовані результати від реалізації системи заходів, що відповідають кожному з них (табл.1.2).

Запропоновані заходи базуються на використанні наявного ресурсного потенціалу, розглядаючи представників місцевих бізнес-структур як основу розвитку сільських територій. Водночас важливою проблемою, яка стає на заваді активного запровадження методів соціально відповідального ведення бізнесу, є низький рівень інформованості щодо її сутності та форм як серед підприємницької спільноти, так і серед голів сільських громад. При цьому слід зазначити, що за умов надання належної інформаційної підтримки, яка може проводитися на базі регіональних науково-навчальних центрів у формі безкоштовних бізнес-семінарів та семінарів-тренінгів, на нашу думку, формування взаємовигідних відносин в рамках «трипатризму» є цілком реальним. Останній факт, на нашу думку, є особливо важливим, оскільки вказує на актуальність даної розробки.

Таблиця 1.2

Основні положення проекту Концепції розвитку селянських господарств на засадах соціальної відповідальності*

Завдання	Механізми реалізації	Очікувані результати
Розвиток системи соціально відповідальних відносин як фактору інституціоналізації селянських господарств	Загальнодержавні та регіональні просвітницькі заходи з метою надання інформації представникам підприємницької спільноти та сільських громад щодо сутності, напрямів та вигід соціально відповідального ведення діяльності.	Набуття селянськими господарствами споживчого та товарного типів статусу регіонального соціально-економічного інституту.
Формування постійно діючої системи соціального партнерства на рівні сільських територій	Сприяння обміном досвідом та позитивними практиками серед представників підприємницької спільноти та сільських громад, активізація практики оформлення відносин між представниками бізнесу та громадськості на засадах соціального партнерства.	Формування взаємовідносин між представниками бізнес-структур та сільських громад переважно на базі декларації соціального партнерства
Розвиток ресурсозберігаючих та екологічно спрямованих технологій у виробничій та господарській діяльності юридичних та фізичних осіб в системі сільських територій	Забезпечення стимулювання використання природо-та ресурсозберігаючих технологій у виробничій та господарській діяльності.	Підвищення рівня екологічної безпеки в системі сільських територій.
Підвищення рівня соціальних стандартів для мешканців сільських населених пунктів	Розвиток об'єктів соціальної інфраструктури, підвищення рівня інформаційного забезпечення сільських територій.	Зростання рівня добробуту сільського населення, зупинення процесів депопуляції в системі сільських територій.
Інтеграція селянських господарств в систему соціально-економічних відносин на рівні регіону	Забезпечення участі місцевих представників аграрного підприємництва у формуванні бюджетів сільських громад, стимулювання процесу розвитку сімейних фермерських господарств.	Збільшення кількості селянських господарств, які мають статус суб'єкта підприємницької діяльності, активізація міжгосподарської співпраці на засадах споживчої кооперації.

*Дослідження автора

Таким чином, реалізація закордонної практики забезпечення ефективного функціонування малих форм вітчизняного аграрного

виробництва має передбачати створення діючої системи соціально відповідальних відносин між державою, бізнесом та населенням, що, в свою чергу, вимагає наявності відповідного інституційного середовища.

Висновки до розділу 1

1. В роботі виділено основні особливості функціонування малих форм вітчизняного аграрного виробництва: обумовлені економічною природою малого аграрного підприємництва; обумовлені сучасним станом та тенденціями розвитку вітчизняної аграрної галузі; обумовлені сучасними соціально-економічними процесами в системі сільських територій. Доведено, що за цих умов єдиною формою підприємницької діяльності, що зайнята в сільськогосподарському виробництві та зацікавлена у розвитку села як економічної, соціальної та адміністративної одиниці, є малі аграрні формування (особливо господарства сімейного типу).

2. Враховуючи специфічний характер диференціації суб'єктів малого аграрного виробництва, запропонована наступна класифікація відповідних груп аграріїв: дрібнотоварне господарство, де продукція використовується переважно для задоволення власних споживчих потреб; селянське господарство, під яким розуміється форма ведення економічної діяльності, яка здійснюється групою осіб, об'єднаних родинними або іншими міжособистісними відносинами в сфері виробництва сільськогосподарської продукції на споживчо-товарних засадах з використанням переважно власної праці; товарне господарство селянського типу, що передбачає обов'язковість подальшого реалізації основної частки виробленої продукції як матеріальної основи забезпечення подальшого функціонування; мале приватне підприємство, яке засноване на використанні залучених засобів виробництва.

3. Доведено необхідність диференційованого підходу при оцінці результатів функціонування різних типів селянських господарств, а також при обґрунтуванні рекомендації щодо підвищення ефективності їхньої

подальшої діяльності. Доцільно розділяти селянські господарства за критеріями: статусом, рівень товарності кінцевої продукції та вплив результатів діяльності на загальний обсяг наповнення сімейного бюджету. Згідно критерію статусності, селянські господарства розподіляються на такі, що функціонують як офіційні суб'єкти аграрних відносин, а також такі, що з різних причин здійснюють свою діяльність поза межами правових актів, які регламентують підприємницьку діяльність. Згідно критерію товарності селянські господарства доцільно розподіляти на великотоварні та дрібнотоварні.

4. Зазначається, що основним результатом діяльності селянського господарства є забезпечення функціонування конкретної родини в режимі розширеного відтворення, тобто збільшуючи не тільки чисельність членів родини, а й зростання рівня їхнього добробуту. Приймаючи до уваги дану обставину, доцільно диференціювати відповідні суб'єкти аграрного виробництва в процесі дослідження не тільки за суто економічними, а й за соціальними критеріями. До основних соціальних критеріїв, на нашу думку, слід віднести наступні: етап розвитку селянської родини, загальний рівень потреб та ступінь їхнього задоволення, обрана стратегія розвитку селянської родини.

5. Приймаючи до уваги специфіку природи селянського господарства, а також характер його функціонування, нами виділяються наступні фактори, які здійснюють вплив на рівень ефективності економічної діяльності. Внутрішні фактори включають в себе базові, що обумовлені соціально-економічною природою селянського господарства, та динамічні, вплив яких коливається, в залежності від стану розвитку селянської родини, характеру потреб її окремих членів та ін. Зовнішні фактори за масштабом розподіляються на міжнародні, національні, регіональні; за природою розподіляються на економічні, політичні та соціальні.

6. Виділено особливості застосування закордонного досвіду щодо забезпечення ефективного функціонування малих форм господарювання, основних з яких є наступні. Специфічний характер диференціації суб'єктів малого аграрного виробництва в системі національної економіки. Низький рівень інституціоналізації суб'єктів аграрного виробництва сімейного типу. Відсутність з боку держави стратегічного бачення ролі суб'єктів малого аграрного виробництва як селоформуючого та селоутворюючого фактора.

7. В роботі сформульовано основні положення Концепції розвитку селянських господарств на засадах соціальної відповідальності. Розвиток системи соціально відповідальних відносин як фактору інституціоналізації селянських господарств. Розвиток системи соціально відповідальних відносин як фактору інституціоналізації селянських господарств. Розвиток ресурсозберігаючих та екологічно спрямованих технологій у виробничій та господарській діяльності юридичних та фізичних осіб в системі сільських територій. Підвищення рівня соціальних стандартів для мешканців сільських населених пунктів. Інтеграція селянських господарств в систему соціально-економічних відносин на рівні регіону.

Література до розділу 1

1. Кропивко М.М. Роль господарств населення у забезпеченні потреб людини. *Економіка АПК*. 2016. № 4. С.38-44.
2. Гоблик В.В., Токар Я.І. Типологія особистих селянських господарств як передумова регулювання їх розвитком. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2016. Серія Економіка. Вип.1(5). С.23-28.
3. Самойлик Ю.В. Господарства населення у ринковому середовищі: роль і перспективи розвитку. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. Вип. 4. С.244-249.

4. Яворська Т.І. Малий бізнес в аграрному підприємстві та особливості класифікації його суб'єктів. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2016. № 2(31). С. 99-104
5. Кропивко М.М. Основні напрямки підвищення продуктивності господарювання селянських господарств. *Економіка АПК*. 2016. № 12. С.51-58.
6. Губені Ю.Е., Коверко Ю.А. Розвиток особистих селянських господарств в умовах адміністративної децентралізації. *Економіка АПК*. 2017. № 1. С.68-73
7. Сабецька Т.І., Григорів С.Ф. Зародження, становлення та історичний розвиток публічно-приватного партнерства. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 22. С.518-524.
8. Жук В.М. Неформальні інститути селянства у моделюванні реформ та аграрної політики: теорія і практика. *Економіка АПК*. 2017. №9. С.5-18.
9. Онегіна В.М., Шибаєва Н.В. Інституційна основа аграрної політики: українські реалії й досвід США та ЄС. *Економіка АПК*. 2016. № 1. С.18-23
10. Чеплянский, А.В. Предложение труда в сельском хозяйстве и факторы его определяющие. *Аграрная экономика*. 2014. №4. С.49-54.
11. О Государственной программе развития аграрного бизнеса в Республике Беларусь на 2016–2020 годы и внесении изменений в постановление Совета Министров Республики Беларусь от 16 июня 2014 г. №585. Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 11.03.2016 №196. URL: <https://agroforum.by/topic/1354-gosudarstvennaia-programma-razvitiia-agrarnogo/>
12. Корінець Р. Хто такий дорадник і чому він вкрай необхідний фермеру. URL: <https://agroinsider.com.ua/2018/06/04/xto-takij-doradnik-i-chomu-vin-vkraj-neobxidnij-fermeru/>

13. Дорадчі служби Польщі. URL: <http://www.dorada.org.ua/files/AgriculturalExtensionInTheWorld/Poland.pdf>
14. Андрійчук В.Г. Сутнісний аспект методології наукових досліджень. *Економіка АПК*. 2016. № 7. С. 87-92
15. Виробнича функція Кобба-Дугласа. URL: <http://www.subject.com.ua/economic/slovník/1101.html>
16. Кропивко М.М. Економіка розвитку селянських господарств України: монографія. К.: ННЦ «ІАЕ». 2016. 328с.
17. Єременко Д.В. Конкурентоспроможність фермерських господарств України: теорія методологія, практика: монографія. Мелітополь.: «Люкс». 2016. 314с.
18. Кальченко С.В. Розвиток особистих селянських господарств в умовах системних трансформацій аграрного сектору: монографія. Мелітополь.: «Люкс». 2014. 408с.
19. Штимак І.В. Соціально-економічні умови розвитку селянських домогосподарств: монографія. К.: ННЦ ІАЕ. 2011. 278с.
20. Земельний кодекс України. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
21. Про Всеукраїнський перепис населення. Закон України від 19.10.2000 р. № 2058-III. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2058-14#Text>.
22. Про особисте селянське господарство. Закон України від 15.05.2003 р. № 742-IV. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15#Text>
23. Державний комітет статистики Наказ "Про затвердження методик проведення розрахунків виробництва продукції рослинництва в усіх категоріях господарств" від 02.08.2005 р. URL <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0225202-05#Text>

24. Про фермерське господарство. Закон України від 19.06.2003р. № 973-IV № 973-IV. URL https://www.yurfact.com.ua/zminy-do-zakonodavstva-2016/zminy_vid_31-03-2016_do_zu_pro_fermerske_hospodarstvo
25. Горьовий, В.П., Збарський В.К. Мале підприємництво: поступи розвитку, проблеми: монографія. К.: ТОВ «Аграр Медіа Груп», 2011. 453 с.
26. Политическая экономия: Словарь /Под.ред. О.И. Ожерельевой и др. М.: Политиздат. 1990. 607с.
27. Про підприємництво Закон України Про підприємництво від 7.02.1991р. № 698-ХІІ. URL <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/698-12>
28. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия. М.: Эксмо. 2008. 864с.
29. Чаянов А.В. Природа крестьянского хозяйства. Труды Всерос. съезда Лиги аграрных реформ. М., 1918. С.4-5
30. Челинцев А.Н. Теоретические основания организации крестьянского хозяйства. Х.: Агрономия, 1919. 178с.
31. Кібенко К.А. Досвід зарубіжних країн у розвитку обслуговуючої кооперації селянських господарств. *Науковий вісник УжНУ*. 2018. № 18. Частина 2. С. 44-48.
32. Кальченко С.В. Кібенко К.А. Концептуальні засади розвитку селянських господарств на принципах соціальної відповідальності. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Випуск 30. Частина 2. С.49-52.
33. Кібенко К.А. Закордонний досвід забезпечення розвитку малих форм аграрного виробництва. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету: Економіка і менеджмент*. 2018. Вип.32. С.43-49.
34. Кібенко К.А. Теоретичні засади функціонування малих форм аграрного виробництва *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2018. Вип. 4(16) С.7-12.

35. Кібенко К.А. Теоретичні засади становлення та розвитку селянських господарств як форма забезпечення сталого розвитку сільських територій. *Стратегічні орієнтири розвитку економіки України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса 6-7 жовтня 2017 р.) м.Одеса, 2017. С. 63-65.

36. Кібенко К.А. Зарубіжний досвід функціонування селянських господарств. *Перспективи інноваційного розвитку економіки: сучасні підходи та напрями: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м.Ужгород 17-18 листопада 2017 р.). м.Ужгород,2017.С. 89-91.

37. Кібенко К.А. Особливості закордонного досвіду забезпечення ефективного використання ресурсного потенціалу селянських господарств. *Соціально-економічні проблеми розвитку бізнесу та місцевого самоврядування: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м.Мелітополь 13-14 червня 2019 р). м.Мелітополь. 2019. С.67-69.

38. Кальченко С.В. Кібенко К.А. Теоретико-методичні засади оцінки результатів діяльності селянських господарств. *Збірник наукових праць ТДАТУ (економічні науки)*. 2018. №1 (36). С.114-120.

39. Кібенко К.А. Особливості реалізації закордонного досвіду забезпечення розвитку малих форм аграрного виробництва. *Сучасні інформаційні технології в економіці, управлінні та адмініструванні: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції аспірантів, молодих вчених та студентів* (м. Київ 1 вересня 2018 р.). м. Київ. 2018. С.23-26.

40. Кібенко К.А. Теоретичні засади економічної діяльності селянських домогосподарств. *Соціально-економічні проблеми розвитку бізнесу та місцевого самоврядування: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м.Мелітополь 14-15 червня 2018 р). м.Мелітополь. 2018. С.264-265.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ПІДПРИЄМНИЦТВА В МАЛИХ ФОРМАХ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

2.1. Сучасний стан діяльності малого агробізнесу

Розвиток суб'єктів малих форм господарювання в сільському господарстві є дуже важливою умовою ефективного розвитку усього аграрного сектору, який, на сьогоднішній день, є важелем зростання усієї національної економіки. Значним мотиватором зростання сільськогосподарського виробництва є малий аграрний бізнес. Збільшення значимості малих форм господарювання для економіки України пояснюється зростанням їх кількості, збільшенням чисельності зайнятого населення, нарощуванням основного капіталу та збільшенням товарообігу (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Результати діяльності суб'єктів великого, середнього та малого агробізнесу України

Показники		Суб'єкти аграрного бізнесу		
		великі	середні	малі
Кількість підприємств, од.	2015р.	29	2202	68490
	2016р.	20	2176	64641
	2017р.	18	2073	67445
	2018р.	23	1988	67585
	2019р.*	-	-	-
Рівень рентабельності виробництва, %	2015р.	54,3	39,9	41,9
	2016р.	29,3	32,3	37,6
	2017р.	24,6	22,0	24,4
	2018р.	22,9	18,2	22,8
	2019р.*	-	-	-
Середньорічний темп приросту кількості зайнятих працівників, %		-8,2	-5,6	+0,9
Середньорічний темп приросту основного капіталу, %		+39,3	+24,3	+39,8
Середньорічний темп приросту обсягу товарообігу, %		+7,2	+26,9	+39,7

* - дана статистична звітність за 2019 рік не оприлюднена

Джерело: розраховано за статистичними даними [9,18,19]

З приведених даних табл. 2.1 бачимо, що малі форми господарювання є однією з найбільш стійких форм господарської діяльності. Ці форми господарювання традиційно мають більш високу організаційну і функціональну гнучкість порівняно зі структурами великого та середнього агробізнесу, мають ефективні внутрішні механізми адаптації до змін зовнішнього середовища, здатні ефективно використовувати ресурси, які непривабливі для представників сектору великотоварного виробництва.

Саме малі форми господарювання стають основним елементом формування економічного базису розвитку значної частини сільських територій, забезпечують збереження сільського укладу як форми суспільних взаємовідносин, впливають на збереження мотивації праці сільського населення. На сьогоднішній день в Україні спостерігаються нестабільні тенденції функціонування представників великого та середнього аграрного бізнесу – сільськогосподарських підприємств. З'явився факт конкуренції з малими формами господарювання, нестабільного підвищення рівня виробництва сільськогосподарської продукції та зниження ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств (табл. 2.2).

Ринкова трансформація створила значне вивільнення працездатного сільського населення. У зв'язку з цим виникла проблема самозайнятості на селі, яка вирішується за рахунок функціонування малих форм аграрного виробництва – особистих селянських (за статистичною звітністю – домогосподарства у сільській місцевості) та фермерських господарств. На сьогодні малий сектор аграрного виробництва є основним джерелом доходів селян. Нині в цьому секторі господарювання в користуванні знаходиться 10062,7 тис.га (39,6%) сільськогосподарських угідь, виробляється 45,5% всієї валової продукції країни. Приведені дані табл. 2.2 демонструють, що малі форми господарювання у структурі аграрного сектору домінують.

Таблиця 2.2

Порівняльний аналіз виробничої діяльності суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки

Показники	2015 рік			2017 рік			2019 рік			Зміна в 2019р. до 2015р., %		
	великі та середні суб'єкти	малі суб'єкти		великі та середні суб'єкти	малі суб'єкти		великі та середні суб'єкти	малі суб'єкти		великі та середні суб'єкти	малі суб'єкти	
		сільськогосподарські підприємства*	фермерські господарства		домогосподарства у сільському господарстві	сільськогосподарські підприємства*		фермерські господарства	домогосподарства у сільському господарстві		сільськогосподарські підприємства*	фермерські господарства
Площа сільськогосподарських угідь, тис.га	15579,0	9389,2		17259,3	10054,6		15364,1	10062,7		-1,4	+7,1	
		4343,7	5045,5		4580,1	5474,5		4749,5	5313,2		+9,3	+5,3
Валова продукція у порівняних цінах 2016 року, млн.грн	312729,4	284103,4		327738,6	292737,0		370753,3	310229,1		+18,6	+9,2	
		55009,4	229094		63277,2	229459,8		79053,0	231176,1		+43,7	+0,9
Продуктивність 1 га, грн	23604,8	30258,5		22655,4	29114,7		29276,4	30829,6		+24,0	+1,9	
		12664,2	45405,6		13815,7	41914,3		16644,4	43509,8		+31,4	-4,2
Частка у земельних угіддях, %	62,4	37,6		63,2	36,8		60,4	39,6		-2,0	+2,0	
		17,4	20,2		16,8	20,0		18,7	20,9		+1,3	+0,7
Частка у валовій продукції, %	52,4	47,6		52,8	47,2		54,5	45,5		+2,1	-2,1	
		9,2	38,4		10,2	37,0		11,6	33,9		+2,4	-4,5
Співвідношення частки у продукції до частки в угіддях	0,84	1,27		0,84	1,28		0,90	1,15		+0,06	-0,12	
		0,53	1,90		0,61	1,85		0,62	1,62		+0,09	-0,28

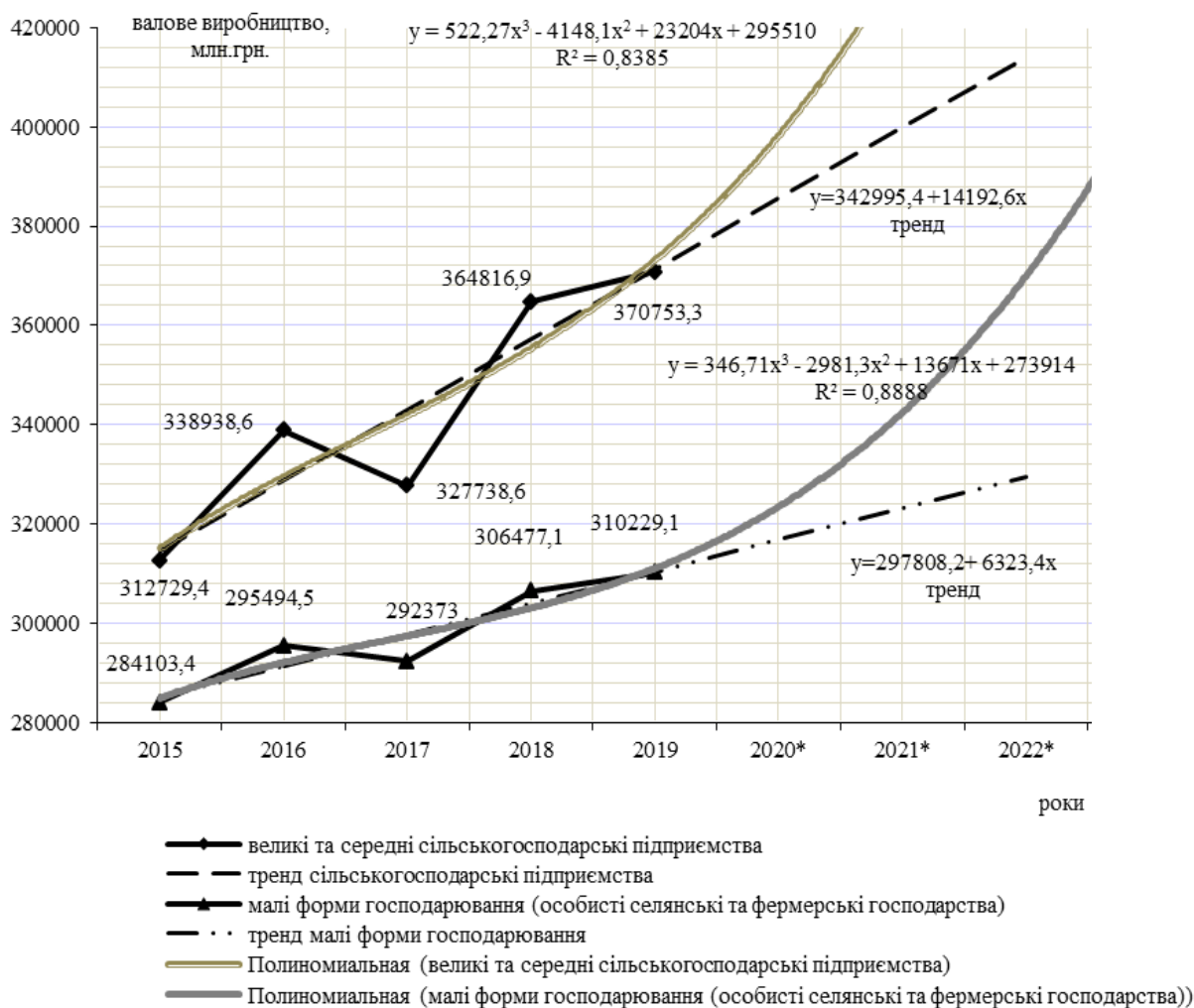
* - без врахування результатів діяльності фермерських господарств

Джерело: розраховано за статистичними даними [31, 32, 33, 34]

Вони за умов значно гіршого забезпечення земельними ресурсами забезпечили у 2019 році більше на 5,3% вищу продуктивність гектару землі – 30829,6 грн проти 29276,4 грн у сільськогосподарських підприємствах. Якщо порівняно з 1990 роком обсяги виробництва у сільськогосподарських підприємствах скоротилися на 14,5%, то у малих формах господарювання вони зросли на 29,3% [29, с. 225]. Спостерігається зростання частки малих форм господарювання у виробництві тих продуктів, які вважалися виключно компетенцією великого та середнього аграрного бізнесу. Малі форми господарювання у 2019 році виробили 35,4% зернових, 34,5% соняшнику, 44,3% яєць, а по основних продуктах тваринництва, овочівництва та садівництва вони взагалі є лідерами. Так, у 2019 році вони виробили 72,4% молока, 98,8% меду, 98,9% картоплі, 88,4% овочів, 88,1% плодових та ягідних культур [34].

Також слід звернути увагу на те, що за аналізований період продуктивність гектару сільськогосподарських угідь у малих формах господарювання за абсолютним рівнем стабільно залишається значно вищою, порівняно з продуктивністю представників великого та середнього агробізнесу, і, що важливо, має тенденцію до збільшення на 1,9%. Здатність до самовідтворення у представників великого та середнього агробізнесу залишається набагато нижчою ніж у малих формах господарювання – у 1,3 рази. А це говорить про те, що малі суб'єкти підприємництва забезпечують набагато кращий результат віддачі землі.

З метою виявлення основних тенденцій подальшого розвитку сільськогосподарського виробництва в різних суб'єктах господарювання було проведено трендове моделювання валової сільськогосподарської продукції в постійних цінах 2016 року, що дало можливість отримати прогнози її величини в майбутньому окремо для малого та великого секторів агровиробництва (рис. 2.1).

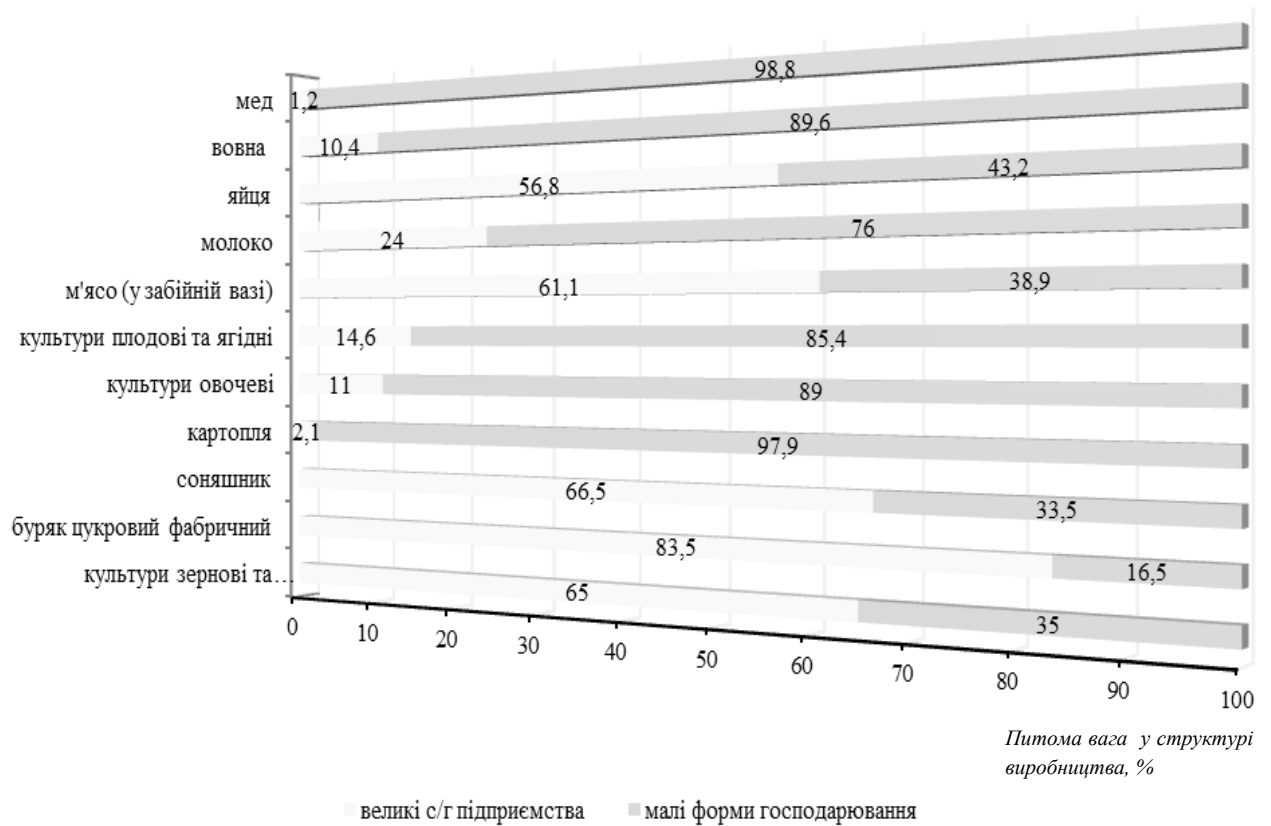
* - прогнозний період

Рис. 2.1. Трендове моделювання валової продукції у малому та великому секторі агровиробництва

Джерело: розраховано автором на засадах даних табл. 2.2.

З наведених даних бачимо, що вже протягом наступних трьох прогнозних років малий сектор аграрного виробництва поступово набиратиме виробничі позиції, нарощуючи при цьому високу питому вагу в структурі виробництва сільськогосподарської продукції (рис. 2.1), що доводять як лінійний, так і поліноміальний тренди. Також рисунок демонструє, що в найближчому майбутньому і малий, і великий аграрний бізнес продовжуватимуть стабільно функціонувати, зі зростаючою тенденцією, а також активно конкурувати, розподіляючи власні ринкові ніші,

принаймні до 2022 року, в пропорційних межах: 60% великі підприємства / 40% малі форми господарювання.

* - без врахування результатів діяльності фермерських господарств

Рис. 2.2. Структура виробництва сільськогосподарської продукції в середньому за період 2015-2019 роки

Джерело: побудовано автором за даними [31,32,33,34]

Ситуація доводить, що така структура аграрного сектору України – це справедлива вимога продовольчої безпеки країни (рис.2.2). І це має логічні доводи. Кон'юнктурна вимога досить широкого асортименту галузевих сільськогосподарських продуктів, за сучасних умов, не може бути забезпечена лише великими та середніми суб'єктами аграрного бізнесу. В даному випадку, малі форми господарювання виступають у ролі рятівника продовольчої безпеки країни, беручи на себе забезпечення пропозиції продукції, яку не постачає на ринок взагалі або у достатній кількості сектор великого підприємництва.

Не дивлячись на загальну ситуацію по структурі виробництва в аграрному секторі економіки, надзвичайно важливим є дослідження регіональних особливостей розподілу сільськогосподарського господарювання. Усі адміністративно-територіальні області України мають абсолютно різні структурно-виробничі параметри (Додаток А), а тому елементарна аналітика офіційних статистичних даних є малоефективною. З метою зменшення концентрації наявних виробничих параметрів та встановлення структурного взаємозв'язку між ними, використаємо метод ієрархічної кластеризації, побудований на засадах узагальнення характеристик множини ознак з множини об'єктів. Кластерний аналіз призначений для розбивки вибірки об'єктів на підмножину (кластери), шляхом групування схожих об'єктів.

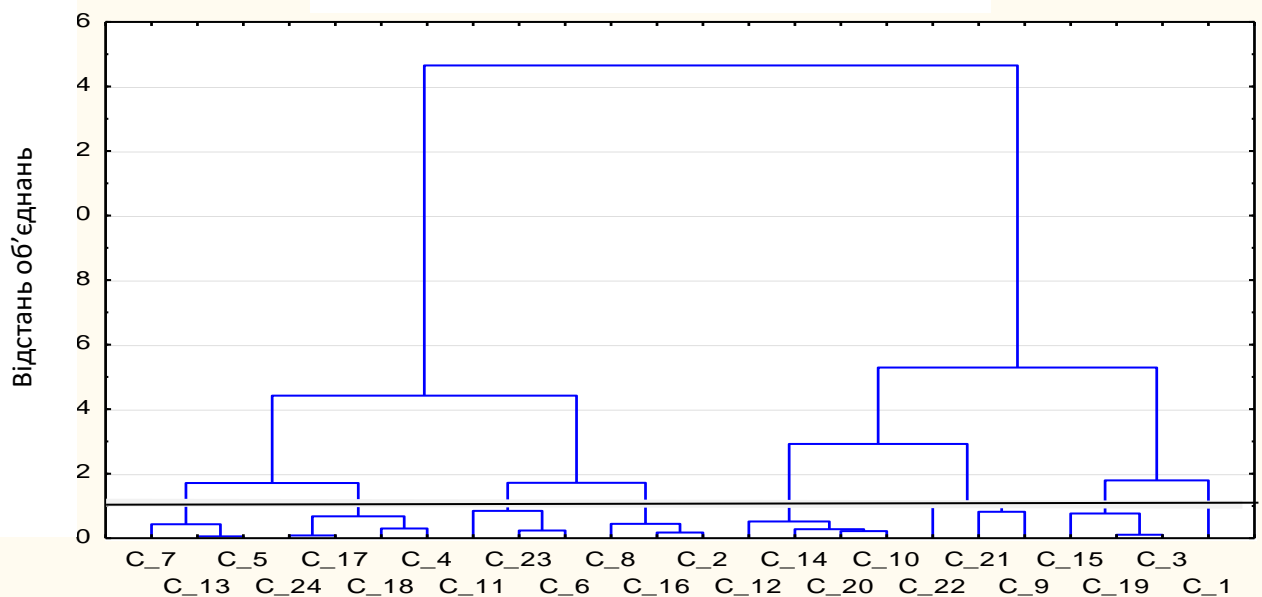

Рис. 2.3. Дендограма структурно-виробничих параметрів аграрного сектору України (метод повного зв'язку, Евклідова відстань)

Джерело: побудовано та розраховано автором за даними Додатку А

Показник схожості об'єктів розраховується за алгоритмом методу оцінки відстані між об'єктами та прорахунку вимірних масштабів відстані. За допомогою програми «Statistika 10,0» було оброблено регіональні

статистичні дані Додатку А. Кластерний аналіз продемонстрував наступні результати (рис. 2.3). Графік дендограми представляє собою сформовані об'єднання (тісний дотик один з одним), які, рухаючись донизу, формують кластери. Сформований вузол – це об'єднання двох та більше кластерів, а розташування вузлів вздовж вісі «ордината» - це відстань, на якій були об'єднані кластери. Для детальної результативності використаного методу, застосуємо метод Уорда, з метою точного вибору кількості кластерів. За допомогою інструментів програми «Statistika 10,0» був сформований графік об'єднання об'єктів у класи (рис. 2.4).

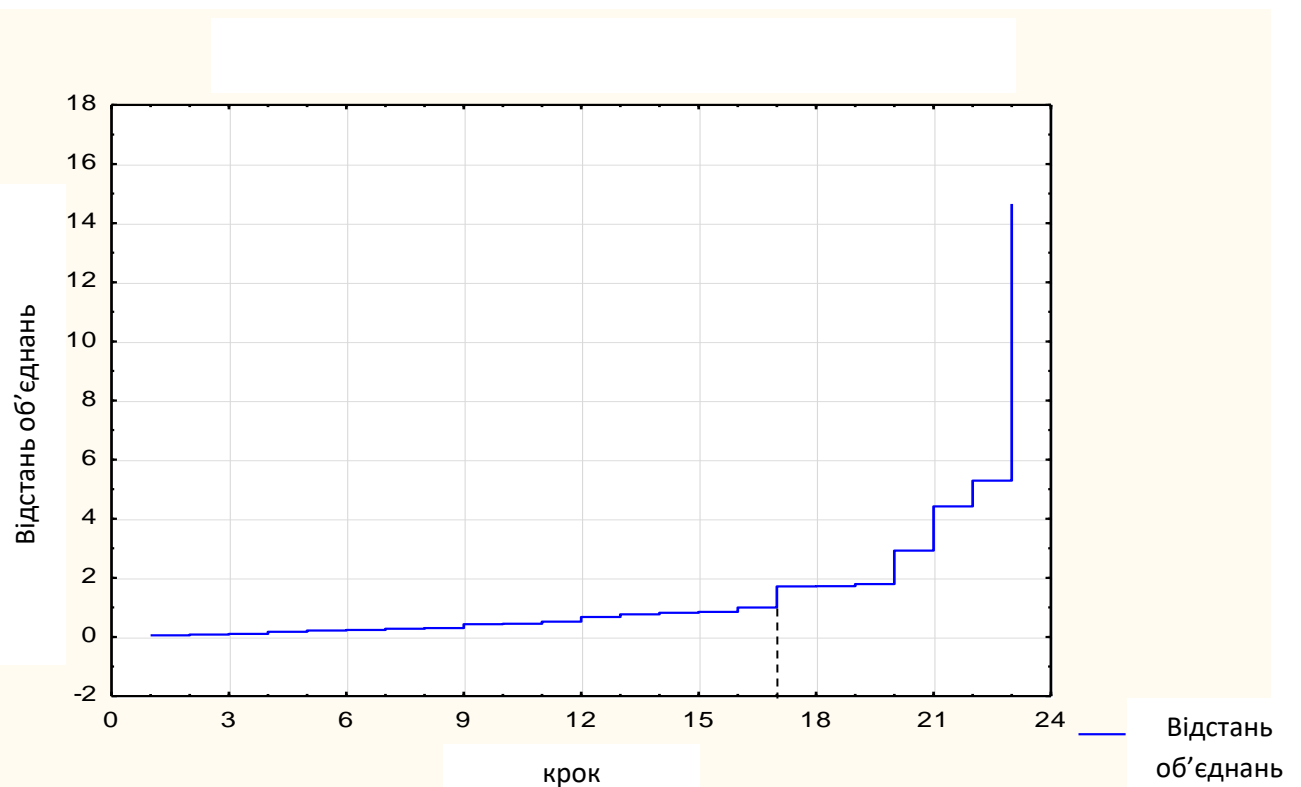

Рис. 2.4. Об'єднання структурно-виробничих альтернатив аграрного сектору за регіонами країни методом Уорда

Джерело: побудовано та розраховано автором

За допомогою графіка встановлено точку «перегину» та номер кроку, за якого відбувся «перегин». У даному випадку точкою перегину є крок під номером 17. Кількість кластерів (К) дорівнює:

$$K = n - m \quad (2.1)$$

де n - кількість об'єктів у вибірці;
 m - номер кроку.

Звідси отримуємо: $K = 24 - 17$. Іншими словами, найточніша кількість кластерів структурно-виробничих параметрів аграрного сектору України дорівнює сім. Як результат, констатуємо сім кластерів, кожен з яких уключає ті параметри аграрного виробництва, значення яких є однорідними (Додаток Б).

Значний імпульс для розвитку сільськогосподарського виробництва малий сектор агробізнесу забезпечує в кластерах № 3, №5, №6 та № 7. У інших кластерах провідна роль належить представникам великого та середнього сектору аграрного виробництва. Проте, навіть у регіонах останніх перелічених кластерів малі форми господарювання підтверджують власну важливу виробничу функцію – сприяння розвитку галузі «сільське господарство», шляхом створення більше третини регіонального продукту агробізнесу (Додаток Б).

Отже, в більшості кластерів малі форми господарювання є міцним фундаментом регіональної продовольчої безпеки, який, у свою чергу, створює джерела доходів та робочі місця в найбільш трудомісткому секторі економіки – сільське господарство. Малий аграрний бізнес є необхідним елементом повноцінного сільськогосподарського ринку та механізму його розвитку.

На відміну від крупнотоварних сільськогосподарських виробників (виробничо-господарських осередків середніх і великих розмірів) малі форми господарювання мають значний недолік. На жаль сьогодні малі форми аграрного виробництва – це не експлуатація техніки, а переважно експлуатація фізичної праці селянства. Факт технічної примітивності малого сектору в умовах конкурентної боротьби зумовлює формування двофакторної моделі функціонування, яка достатньо результативно

забезпечує мету – виробництво сільськогосподарської продукції. Іншими словами, внутрішніми чинниками розвитку малого сектору агробізнесу є два ресурси виробництва – земля та праця.

З метою якісної оцінки впливу продуктивності ресурсів на результати виробництва, на нашу думку, логічно подальші дослідження спрямувати на встановленні та аналізі виробничої функції в малих формах господарювання. Аналізуючи взаємозв'язок праці та площі землі, скористаємося виробничою функцією з двома змінними ресурсами. Таким чином виробнича функція матиме вигляд:

$$Q = f(Z;L), \quad (2.2)$$

де Q – обсяг валової сільськогосподарської продукції, млн. грн.;

Z – розмір площі сільськогосподарських угідь, тис. га;

L – чисельність працівників, тис. чол.

Функції виробництва сільськогосподарської продукції в малих формах господарювання, що входять до різних кластерів, представимо в вигляді найпоширенішої виробничої функції в емпіричному аналізі – функції Кобба-Дугласа [6, с. 92] з коригуванням на власні види ресурсів.

$$Q = A \cdot Z^{\alpha} \cdot L^{\beta}, \quad (2.3)$$

де A – технологічний коефіцієнт;

α – коефіцієнт еластичності виробництва валової продукції по розміру площі сільськогосподарських угідь;

β – коефіцієнт еластичності виробництва валової продукції по чисельності працівників;

$\alpha + \beta$ – характеризує віддачу від масштабу виробництва.

За допомогою Пакету аналізу програми Excel виводимо результативний вираз виробничої функції валової продукції в розрізі кластерів (Додатки В і Д). Результати розрахунків представимо у вигляді таблиці 2.3.

Ітогові показники дослідження показали, що малі форми господарювання практично всіх кластерів мають спадну віддачу від масштабу виробництва. Така ситуація є логічною, оскільки обидва фактори є екстенсивними та, згідно закону спадної граничної продуктивності змінного ресурсу, мають незначний розмах масштабності виробництва щоб довгостроково працювати з ефективною віддачею.

Таблиця 2.3

Виробнича функція валової сільськогосподарської продукції малих форм господарювання у розрізі кластерів

Кластер	Виробнича функція	Віддача від масштабу	Коефіцієнт кореляції	R ²
Фермерські господарства				
№1	$Q = 17,3 \cdot Z^{0,162} \cdot L^{0,388}$	0,55 спадна	0,61	0,37
№2	$Q = 25,0 \cdot Z^{1,879} \cdot L^{-0,706}$	1,17 зростаюча	0,79	0,62
№3	$Q = 319,3 \cdot Z^{0,616} \cdot L^{-0,246}$	0,37 спадна	0,84	0,71
№4	$Q = 158,5 \cdot Z^{0,374} \cdot L^{-0,073}$	0,30 спадна	0,66	0,43
№5	$Q = 2,7 \cdot Z^{0,435} \cdot L^{0,383}$	0,82 спадна	0,93	0,87
№6	$Q = 6,4 \cdot Z^{1,106} \cdot L^{-0,057}$	1,00 постійна	0,84	0,71
№7	$Q = 97,4 \cdot Z^{0,772} \cdot L^{-0,268}$	0,50 спадна	0,99	0,98
Домогосподарства у сільській місцевості				
№1	$Q = 45,2 \cdot Z^{0,225} \cdot L^{0,44}$	0,66 спадна	0,51	0,26
№2	$Q = 2,5 \cdot Z^{0,054} \cdot L^{-0,89}$	0,94 спадна	0,58	0,33
№3	$Q = 10,6 \cdot Z^{-0,018} \cdot L^{0,75}$	0,73 спадна	0,65	0,42
№4	$Q = 120,4 \cdot Z^{0,401} \cdot L^{0,173}$	0,57 спадна	0,58	0,34
№5	$Q = 0,7 \cdot Z^{0,348} \cdot L^{0,83}$	1,20 зростаюча	0,78	0,60
№6	$Q = 36969,0 \cdot Z^{0,395} \cdot L^{-0,554}$	-0,20 спадна	0,69	0,48
№7	$Q = 462,8 \cdot Z^{1,477} \cdot L^{-0,724}$	0,75 спадна	0,96	0,91

Джерело: розраховано автором

Сімейно-трудоий уклад, як обов'язковий елемент функціонування малих форм господарювання, базується на використанні трудових можливостей практично всіх категорій сільського населення (а саме праці:

працевдатного населення в позаробочий час, пенсіонерів, домогосподарок, інвалідів, підлітків), що створює підвищене трудове навантаження селян та зменшує їхній фонд вільного часу. Як наслідок, формується від'ємний показник еластичності по фактору праці (табл. 2.3), який демонструє тенденцію зниження приросту обсягів виробництва при зростанні одиниці праці. Це результат підвищення ступеня незадоволеністю сільським життям, особливо в молоді та підлітків, які, маючи альтернативи участі в сільськогосподарському виробництві, змушені працювати в родинному господарстві, демонструючи при цьому неефективну віддачу власного фізичного ресурсу в формі неякісної продуктивності праці.

Все це, в свою чергу, зумовлює й низький рівень віддачі фактору землі в малих формах агробізнесу, що обґрунтовано обмеженими можливостями як фізичної праці родини, так і економічної мотивації найманих працівників в умовах технічної примітивності господарювання.

Найвищий коефіцієнт детермінації між результативною й факторними ознаками в сьомому та п'ятому кластерах (табл. 2.3). Оскільки чинник виробничої функції в цих кластерах, за період з 2015 по 2019 роки, діяв найчіткіше, можна зробити висновок про найвищий рівень адаптованості малого сектору агробізнесу сьомого та п'ятого кластерів до сучасних вимог конкурентного сільськогосподарського виробництва. Проте, найбільші коефіцієнти еластичності обох факторів мають господарства п'ятого кластера. Тут вони є позитивними в кожного виробничого ресурсу та забезпечують достатньо високий рівень віддачі від масштабу агробізнесу, що характеризує значний економіко-виробничий потенціал використання двох факторів – землі та праці, на відміну від сформованого потенціалу всіх інших кластерів.

Отже, перспективний розвиток малого сектору агробізнесу об'єктивно пов'язаний з продуктивним використанням сільськогосподарських угідь та праці селян, що в сукупності створює передумови для ефективного розвитку

сімейного агробізнесу з метою підвищення та удосконалення результатів сільськогосподарського виробництва. На сучасному етапі малі форми господарювання п'ятого кластера мають найбільший потенціал для ефективного використання внутрішніх факторів виробництва. П'ятий кластер єдиний, серед інших кластерів, забезпечує високу віддачу від двох головних ресурсів на фоні дії чіткої закономірності виробничої функції. Тому, на нашу думку, з метою якісної оцінки ефективного функціонування малого сектору агробізнесу, логічно подальші дослідження спрямувати на малі форми аграрного виробництва в областях п'ятого кластера, а саме Житомирської, Запорізької та Миколаївської.

У аграрному секторі Житомирської, Запорізької та Миколаївської областей малі форми агробізнесу відіграють важливу роль у виробничій сфері (Додаток Б), у збереженні та розвитку сільських територій, у забезпеченні продовольчої безпеки регіонів. Тут малий бізнес став одним з мобільних та конкурентоспроможних сегментів аграрної економіки.

Ефективність аграрного сектору областей, перш за все, виявляється у здатності задовольнити внутрішні потреби території в продовольстві на засадах регіональних конкурентних переваг (виробничий та ресурсний потенціал). Одним з варіантів комплексної оцінки конкурентоспроможності малих форм господарювання аграрної сфери в регіонах кластеру № 5 є рейтинговий аналіз.

Для рейтингової оцінки побудуємо матриці показників виробничого та ресурсного потенціалу (Додатки Е та Є). За кожним показником обиратимемо максимальне значення, якому буде надано статус еталонного. Вихідні показники матриці стандартизуємо у таблиці 2.4 та 2.5 по відношенню до умовного еталонного значення показника за формулою:

$$x = \frac{\text{значення} \cdot \text{показника} \cdot \text{по} \cdot \text{області}}{\text{еталонне} \cdot \text{значення} \cdot \text{показника}} \quad (2.4)$$

Рейтингову оцінку кожної області кластеру № 5 визначатимемо за формулою:

$$r = \sqrt{(1 + x_1)^2 + (1 + x_2)^2 + \dots + (1 + x_n)^2}. \quad (2.5)$$

Ранжування проводиться за зростаючою рейтинговою оцінкою. Найвищий рейтинг матиме область з максимальним значенням порівняльної оцінки (показника r).

Таблиця 2.4

Матриця стандартних коефіцієнтів ресурсного потенціалу

Показники	Фермерські господарства			Домогосподарство у сільському господарстві			Еталонний показник
	Житомирська область	Запорізька область	Миколаївська область	Житомирська область	Запорізька область	Миколаївська область	
Поголів'я ВРХ, тис. гол.	1	0,13	0,21	0,99	0,70	1	1
у т.ч. поголів'я корів, тис. гол.	1	0,14	0,14	1	0,70	0,95	1
Свині, тис. гол.	0,26	1	0,96	1	0,98	0,64	1
Вівці, кози, тис. гол.	1	0,13	0,14	0,46	0,98	1	1
Птиця, тис. гол.	0,85	1	0,88	1	0,46	0,33	1
Площа посіву, тис.га	1	0,79	0,69	0,48	0,97	1	1
Площа посіву зернових та зернобобових культур, тис.га	0,06	1	0,87	0,21	0,84	1	1
Площа посіву соняшнику, тис.га	1	0,17	0,33	0,41	1	0,87	1
Площа посіву картоплі, тис.га	0,07	0,57	1	1	0,41	0,38	1
Площа посіву овочів, тис.га	1	0,17	0,20	0,68	1	0,53	1
Площа посіву кормових культур, тис.га	1	0,09	0,25	1	0,89	0,98	1

Джерело: розраховано автором за даними Додатку Е

Рейтинг ресурсного потенціалу фермерських господарств:

$$r_{RP_{\text{ЖитомирськаФГ}}} = \sqrt{35,2786} = 5,94; \quad (1 \text{ місце})$$

$$r_{RP_{\text{ЗапорізькаФГ}}} = \sqrt{25,4483} = 5,04; \quad (3 \text{ місце})$$

$$r_{RP_{\text{МиколаївськаФГ}}} = \sqrt{26,5637} = 5,15; \quad (2 \text{ місце})$$

Рейтинг ресурсного потенціалу домогосподарств у сільському господарстві:

$$r_{РП_{Житомирська ДСГ}} = \sqrt{34,5567} = 5,88; \quad (3 \text{ місце})$$

$$r_{РП_{Запорізька ДСГ}} = \sqrt{36,7205} = 6,05; \quad (1 \text{ місце})$$

$$r_{РП_{Миколаївська ДСГ}} = \sqrt{35,9236} = 5,99; \quad (2 \text{ місце})$$

Таблиця 2.5

Матриця стандартних коефіцієнтів виробничого потенціалу

Показники	Фермерські господарства			Домогосподарство у сільському господарстві			Еталонний показник
	Житомирська область	Запорізька область	Миколаївська область	Житомирська область	Запорізька область	Миколаївська область	
Валовий збір зернових та зернобобових культур, тис.т.	0,22	0,94	1	0,27	0,69	1	1
Валовий збір соняшнику, тис.т.	0,08	0,85	1	0,05	0,86	1	1
Валовий збір картоплі, тис.т.	1	0,05	0,19	1	0,22	0,19	1
Валовий збір овочів, тис.т.	0,06	0,53	1	0,70	1	0,57	1
Валовий збір плодів і ягід, тис.т.	0,17	1	0,39	0,85	1	0,45	1
Урожайність зернових та зернобобових культур, ц/га	1	0,54	0,65	1	0,63	0,77	1
Урожайність соняшнику, ц/га	1	0,65	0,88	1	0,71	0,95	1
Урожайність картоплі, ц/га	0,99	1	0,75	1	0,53	0,50	1
Урожайність овочів, ц/га	0,99	0,98	1	0,94	0,85	1	1
Урожайність плодів і ягід, ц/га	1	0,41	0,38	0,87	1	0,68	1
Вироблено мяса (у забійній вазі), тис.т	1	0,11	0,16	1	0,71	0,65	1
Молоко, тис.т	1	0,09	0,25	1	0,47	0,62	1
Яйця, млн.шт.	1	0,01	0,04	1	0,35	0,26	1
Удій молока від однієї корови, ц/гол.	1	0,91	0,99	1	0,95	0,93	1

Джерело: розраховано автором за даними Додатку Є

Рейтинг виробничого потенціалу фермерських господарств:

$$r_{ВП_{ЖитомирськаФГ}} = \sqrt{45,0675} = 6,71; \quad (1 \text{ місце})$$

$$r_{ВП_{ЗапорізькаФГ}} = \sqrt{36,5791} = 6,06; \quad (3 \text{ місце})$$

$$r_{ВП_{МиколаївськаФГ}} = \sqrt{38,5218} = 6,21; \quad (2 \text{ місце})$$

Рейтинг виробничого потенціалу домогосподарств у сільському господарстві:

$$r_{ВП_{ЖитомирськаДСГ}} = \sqrt{48,2884} = 6,95; \quad (1 \text{ місце})$$

$$r_{ВП_{ЗапорізькаДСГ}} = \sqrt{41,8585} = 6,47; \quad (2 \text{ місце})$$

$$r_{ВП_{МиколаївськаДСГ}} = \sqrt{40,6507} = 6,38; \quad (3 \text{ місце})$$

Зведений рейтинг конкурентоспроможності малих форм господарювання:

$$r_{Житомирська} = \sqrt{45,0675 + 48,2884 + 35,2786 + 34,5567} = 12,77; \quad (1 \text{ місце})$$

$$r_{Запорізька} = \sqrt{36,7205 + 41,8585 + 25,4483 + 36,5791} = 11,86; \quad (3 \text{ місце})$$

$$r_{Миколаївська} = \sqrt{38,5218 + 40,6507 + 26,5637 + 35,9236} = 11,90; \quad (2 \text{ місце})$$

Результати порівняльної оцінки конкурентоспроможності малих форм господарювання кластеру № 5 (рис. 2.5) дають можливість зробити наступні висновки. Встановлено, що рейтинг виробничого потенціалу фермерських господарств є абсолютно залежним від рейтингу ресурсного потенціалу. Іншими словами, чим вищий рівень ресурсозабезпечення фермерського господарства, тим вищий рівень виробництва продукції. Спрацьовує екстенсивний закон виробництва. Найвищий рейтинг конкурентоспроможності мають фермерські господарства Житомирської області, найнижчий – фермерські господарства Запорізької області.

Домогосподарства в сільському господарстві такої однозначної конкурентоспроможної властивості не мають. Їх діяльність скоріше підпорядковується інтенсивному закону виробництва. Так, домогосподарства Житомирської області, маючи найнижчий рейтинг ресурсного потенціалу, забезпечують найвищий ранг у виробничому потенціалі. У той час, домогосподарства Запорізької та Миколаївської областей, маючи високі

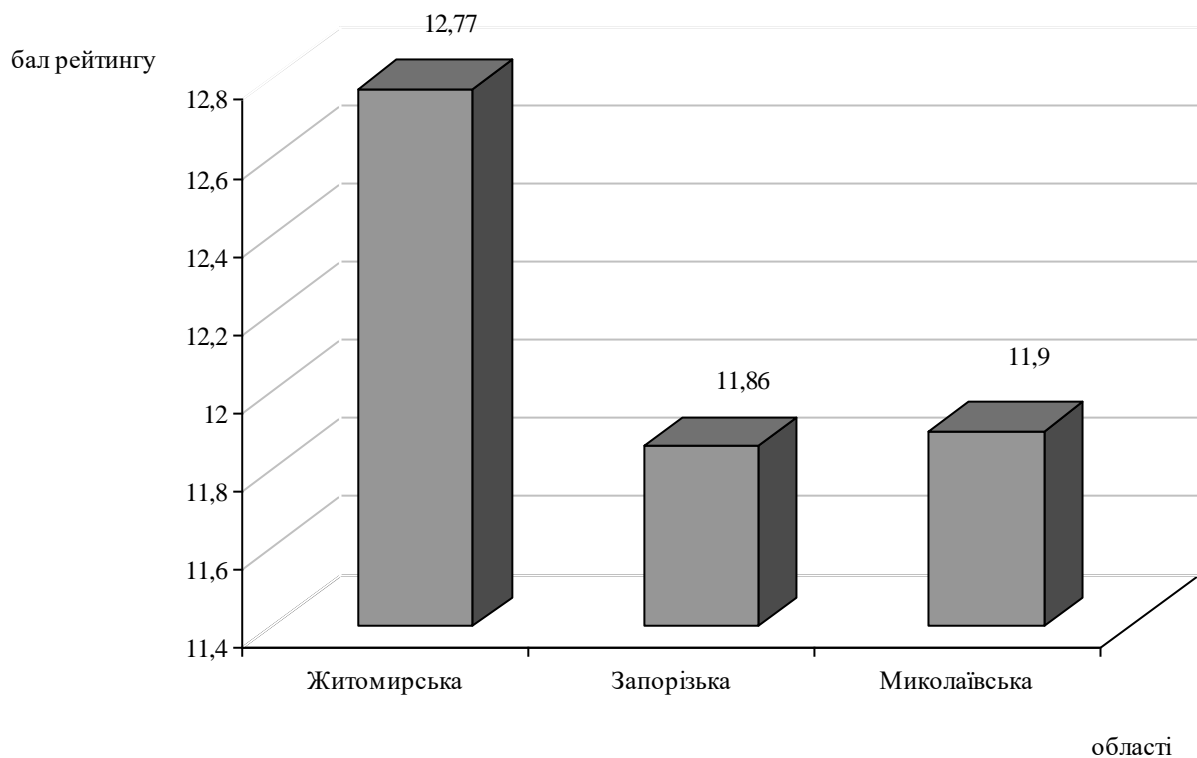

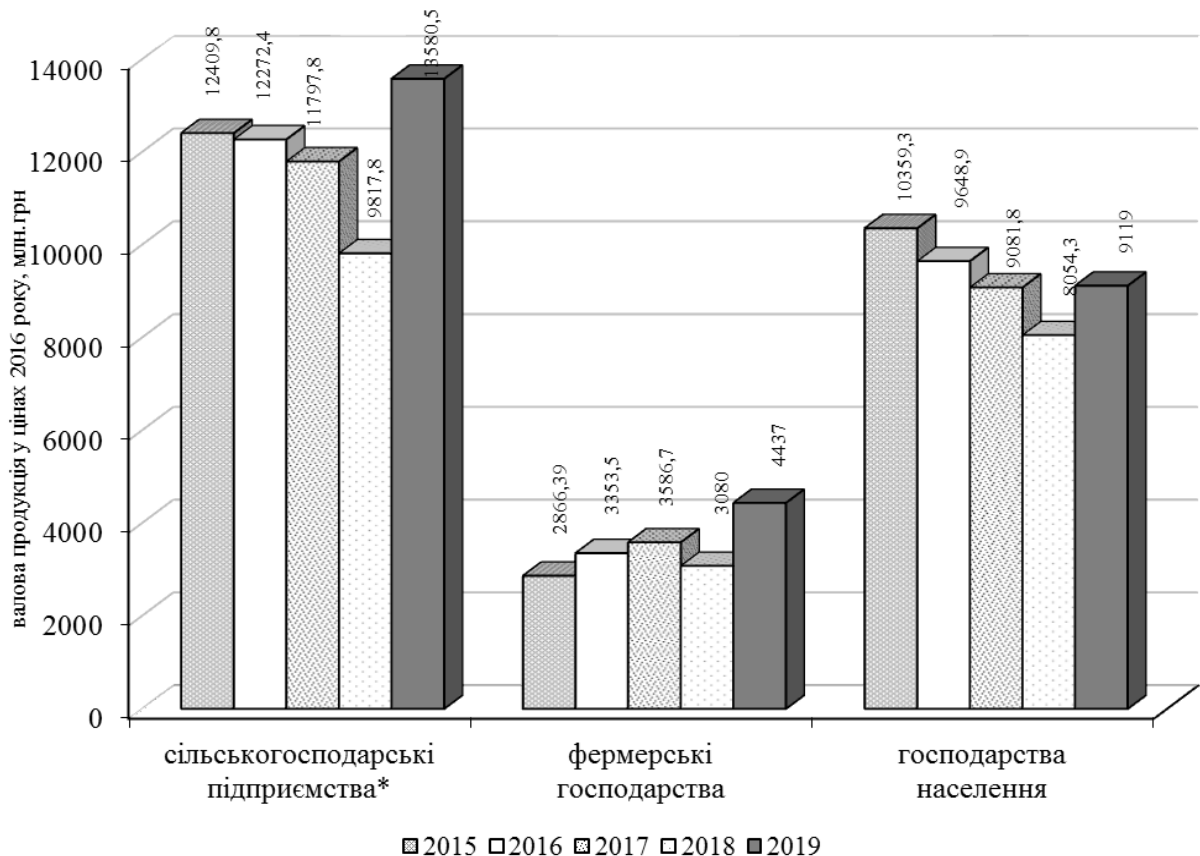
Рис. 2.5. Зведений рейтинг конкурентоспроможності малих форм господарювання у кластері № 5

Джерело: розраховано та побудовано автором

рейтинги ресурсозабезпечення аграрного бізнесу, демонструють неефективність продуктивності ресурсів, що послаблює їх конкурентні позиції в загальному рейтингу.

Зведений рейтинг конкурентоспроможності малих форм господарювання показав, що малий сектор Запорізької області значно поступається за конкурентоздатністю іншим областям аналізованого кластеру. Він не має конкурентних переваг як у ресурсному потенціалі, так і у виробничому. Таким чином, на сьогоднішній день, малий сектор Запорізької області найбільш об'єктивно потребує реалізації процесів продуктивності, раціональності та ефективності. Тому обґрунтування практичних положень щодо сучасних засад сільськогосподарської діяльності, проблем ефективного функціонування та подальшого розвитку малих форм аграрного виробництва, на нашу думку, слід розробляти на прикладі проблемного регіону, а саме – Запорізької області.

Запорізький край – один із найбільш технологічно розвинених регіонів України із значним науково-технічним і виробничим потенціалом. Згідно «Інвестиційного паспорту Запорізької області 2019» одним із пріоритетів регіону є розвиток, на інвестиційно-інноваційних засадах, малого сектору в сільському господарстві [4]. Родючі чорноземи та значні потужності галузей харчової промисловості є сприятливими чинниками розвитку економічного, виробничо-технічного потенціалу малих форм господарювання Запорізької області. Розглянемо результати виробничо-господарської діяльності в аграрному секторі регіону. Мова йде саме про загальні категорії господарювання згідно офіційних статистичних джерел (рис. 2.6).

* - без урахування результатів діяльності фермерських господарств

Рис. 2.6. Динаміка виробництва валової продукції сільського господарства різними категоріями господарювання у Запорізькій області
Джерело: розраховано та побудовано автором за даними [26, 27, 28, 29]

Запорізькій області властива загальна тенденція до зростання обсягів виробництва по всіх категорії господарювання на 5,8% [29]. За період з 2015 по 2019 роки збільшення обсягів виробництва валової продукції відбулося в сільськогосподарських підприємствах на 9,4%, фермерських господарствах – на 54,8%. Розміри виробництва в господарствах населення демонструють негативну тенденцію – зменшення на 12,0%.

Відсутність чітко вираженої щорічної тенденції виробництва обсягів валової продукції в різних категоріях господарювання (рис. 2.6) зумовлює дослідити середньорічний темп приросту валової продукції Запорізької області. Результати представимо в табл. 2.6.

Таблиця 2.6

Середньорічний темп приросту обсягів виробництва валової продукції у категоріях господарювання Запорізької області за період 2015-2019 рр.

Категорії господарювання	Середньорічний темп приросту виробництва сільськогосподарської продукції, %		
	всього	рослинництва	тваринництва
Усі категорії господарств	+2,8	+1,3	-4,5
у тому числі:			
Сільськогосподарські підприємства*	+3,1	+1,4	+6,6
Фермерські господарства	+3,2	+3,5	-4,9
Господарства населення	+2,8	+1,7	-6,2

* - без врахування результатів діяльності фермерських господарств

Джерело: розраховано автором за даними [26, 27, 28, 29]

З приведених даних табл. 2.6 бачимо, що представники малих форм агробізнесу мають наступні середньорічні темпи приросту обсягів виробництва: фермерські господарства – 3,2%, господарства населення – 2,8%. Характерно, що в малих формах агробізнесу малоактивно нарощуються темпи приросту рослинницької галузі з паралельним, достатньо високим, спадом показника виробництва галузі тваринництва. Сільськогосподарські підприємства, маючи невисокий рівень темпів

приросту – 3,1%, навпаки демонструють високо зростаючу тенденцію виробництва галузі тваринництва – 6,6%, з одночасним збереженням помірного нарощування виробництва продукції рослинництва на рівні 1,4%. Звідси констатуємо факт втрачання малими формами господарювання конкурентних позицій на внутрішньому ринку сільськогосподарської продукції регіону, і особливо це стосується виробництва продукції тваринництва. Проте, як доводять дані табл. 2.7, малий сектор Запорізького регіону ще міцно утримує лідерство в ефективності аграрного виробництва, а це є дуже позитивною рисою характеристики малого агробізнесу регіону.

Також на користь більш ефективного функціонування малих форм господарювання свідчить показник продуктивності гектару сільськогосподарських угідь (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Продукція сільського господарства у Запорізькій області в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь за період 2015-2019 рр.

Вироблено продукції сільського господарства, тис. грн.	Усі категорії господарств	з них		
		Сільськогосподарські підприємства*	Фермерські господарства	Господарства населення
Усього	1413,5	1096,2	1034,3	1743,1
у тому числі:				
рослинництво	1123,9	896,7	1029,1	1256,9
тваринництво	289,4	199,5	50,2	486,2

* - без врахування результатів діяльності фермерських господарств

Джерело: розраховано автором за даними [26, 27, 28, 29]

Наведені співвідношення (табл. 2.7) демонструють, що за аналізований період на 100 га сільськогосподарських угідь було вироблено продукції в господарствах населення та фермерських господарствах 1743,1 тис.грн і 1032,1 тис.грн відповідно, в той час як у сільськогосподарських підприємствах цей показник становив лише 1096,2 тис.грн. У малих формах

господарювання земля як головний фактор виробництва використовується значно ефективніше, ніж у існуючих сьогодні сільськогосподарських організаціях великого бізнесу. Звідси витікає, що малі форми господарювання регіону – об'єктивна реальність розвитку аграрного сектора економіки. Отже, малий сектор агробізнесу як Запорізької області, так і країни в цілому, знайшов свою соціально-економічну нішу в багатокладному виробництві. Він рятівник продовольчої безпеки, який забезпечує кон'юнктурні вимоги сучасного ринку на засадах ефективного використання земельних фондів.

2.2. Організаційно-економічна оцінка ефективного розвитку фермерських господарств

У сучасних умовах господарювання особливо зростає роль фермерства як сектору аграрної економіки в організації аграрного бізнесу. Фермерські господарства є невід'ємною частиною сільськогосподарського виробництва та роблять суттєвий внесок у вирішення проблеми продовольчої безпеки.

За даними Головного управління статистики у Запорізькій області за період становлення та розвитку фермерства з 1995 по 2019 роки в регіоні було створено 2512 фермерських господарств, з яких, з певних причин, 563 (23,2%) припинили господарську діяльність. Зменшення кількості фермерських господарств об'єктивно зумовлено ускладненням розвитку аграрного бізнесу в умовах рецесії економіки та зростання ризику країни.

Дослідження показало (табл. 2.8), що фермерські господарства Запорізької області, за період 2015-2019 роки, мають характерну особливість – зростання конкурентоспроможності. Це факт значного підвищення обсягів виробництва продукції – на 54,8%, зростання ефективності використання землі – на 46,2% та продуктивності праці – на 56,1%.

Таблиця 2.8

Динаміка розвитку фермерських господарств Запорізької області

Показники	Роки					2019 р. у % до 2015 р.
	2015	2016	2017	2018	2019	
Кількість фермерських господарств, од.	2305	2046	2048	2005	1953	84,7
Площа сільськогосподарських угідь, тис.га	341,6	346,6	358,5	369,2	361,7	105,9
Припадає на одне фермерське господарство, га	148,2	169,4	175,0	184,1	185,2	125,0
Чисельність працюючих, осіб	5522	5888	5862	5909	5477	99,2
Вартість валової продукції фермерських господарств – усього (у порівнянних цінах 2016 р.), млн.грн	2866,4	3353,5	3586,7	3080,0	4437,0	154,8
у т.ч.: на одне фермерське господарство, тис.грн	1243,6	1639,1	1751,3	1536,2	2271,9	182,7
на 100 га сільськогосподарських угідь, тис.грн	839,1	967,5	1000,5	834,2	1226,7	146,2
на одного працюючого, тис.грн	519,1	569,5	611,9	521,2	810,1	156,1

Джерело: розраховано автором за даними [24,26, 28, 29]

На думку науковців-аграріїв, одним з основних чинників, які позитивно впливають на ефективність функціонування фермерських господарств, є розміри їхнього землекористування, оскільки збільшення оброблюваної землі сприятиме дотримувannya агротехнічних вимог, науково обґрунтованих сівозмін, застосуванню інтенсивних технологій [6].

У цілому по Україні середній розмір фермерського господарства у 2019 році становив 165,0 га, по Запорізькій області – 185,2 га. Це говорить про те, що фермерські господарства регіону не є дрібними, а мають, згідно особливостей агротехнології, потенціал для ефективного ведення виробничо-

господарської діяльності. За останні п'ять років, за підрахунками, біля 41,1% фермерських господарств мають площу сільськогосподарських угідь більше 50 га (рис. 2. 7). Це говорить про те, що ці господарства, у технологічному аспекті, мають змогу раціонально використовувати виробничий потенціал, мінімізувати витрати на одиницю площі землі, досягати високого рівня врожайності сільськогосподарських культур.

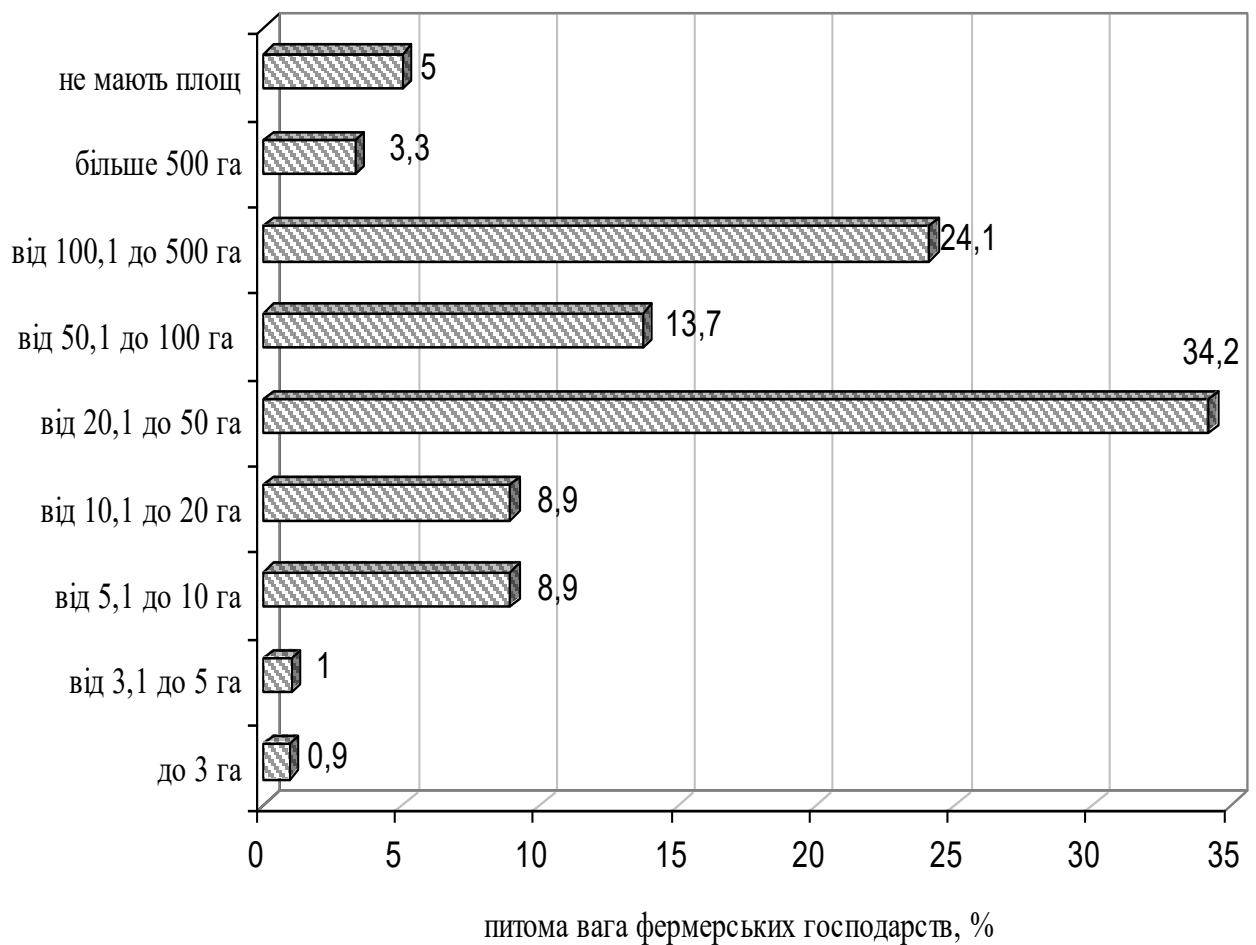

Рис. 2.7. Розподіл фермерських господарств за розміром використання сільськогосподарських угідь за період 2015-2019 роки

Джерело: розраховано та побудовано за даними [10,11,12,13,53,54,55]

Проте, значна частина фермерських господарств Запорізької області є дуже малими за розмірами формами аграрного підприємництва (53,9% мають розміри до 50 га), що зумовлено відмовою землекористувачів від частини

земель в наслідок відсутності матеріально-технічної бази, необхідної для обробки значних розмірів сільськогосподарських угідь. Однак, як доводить практика Європи, навіть такий розмір ділянки може забезпечувати економічно та технологічно ефективний результат. Так, наприклад, у Німеччині сільське господарство більш ніж на 90% складається з сімейних ферм. Їх число – 300 тис., середній розмір – 49 га. У Фінляндії сільське господарство практично на всі 100% - фермерське, там 60 тис. сімейних ферм із середнім розміром землі – 38 га. Характерною рисою французьких господарств є невеликі розміри в 10-50 га. У республіці Польща базою аграрної галузі є невеликі фермерські господарства, які обробляють по 7 га землі [14].

Структура виробництва фермерських господарств регіону демонструє варіацію у динаміці (табл. 2.9), проте зберігає зерново-соняшниковий напрямок спеціалізації. Спостерігається тенденція до збільшення виробництва майже по всіх видах продукції, а саме зерна, соняшнику, плодів і ягід, молока та м'яса. У 2019 році, порівняно з 2015 роком, інтенсивність виробництва продукції рослинництва зросла. Питоме виробництво зерна збільшилося на 60,8%, соняшнику – на 40,7%, овочів – на 50%, плодів і ягід – у 2,5 рази. Це факт підвищення рівня господарювання фермерів. Що ж стосується середнього п'ятирічного результату інтенсивності виробництва, то майже по всіх культурах він був вищим за результати цього показника 2019 року. Значно сприятливі погодні умови в 2019 році, порівняно з попередніми 2016-2018 роками, вплинули на зростання рівня виробництва продукції рослинництва та спрямували показник інтенсивності виробництва до рівня, що є вищим за середній по аналізованому періоду.

Виробництво продукції галузі овочівництва має негативні темпи нарощування показника – зниження на 25,6%. Ставлення фермерів до овочівництва в регіоні як до низькорентабельної галузі зумовило зниження виробництва овочевих культур, проте дуже помірними темпами. Основними

Таблиця 2.9

**Структура та інтенсивність сільськогосподарського виробництва
фермерських господарств Запорізької області**

Показники	Роки					у середньому за п'ять років	2019 р. «+», «-» до середньої величини
	2015	2016	2017	2018	2019		
Питома вага у вартості валової продукції, %							
зерна	47,4	43,3	41,3	42,8	45,1	44,0	+1,1
соняшнику	47,1	48,3	47,7	45,7	46,0	45,8	+0,2
овочів	4,3	4,0	3,7	3,0	3,2	3,6	-0,4
плодів і ягід	0,5	0,6	0,6	0,4	1,0	0,6	+0,4
молока	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3	0,2	+0,1
м'яса всіх видів	0,2	0,2	0,2	0,2	0,3	0,2	+0,1
Вироблено на господарство, т							
зерна	214,9	236,2	270,8	224,0	345,5	258,3	+87,2
соняшнику	79,1	97,6	92,3	83,4	111,3	92,7	+18,6
овочів	6,4	7,3	8,5	4,8	9,6	7,3	+2,3
плодів і ягід	0,6	1,0	1,1	1,1	1,5	1,1	+0,4
молока	0,43	0,44	0,47	0,38	0,36	0,42	-0,06
м'яса великої рогатої худоби (у забійній вазі)	0,010	0,014	0,022	0,030	0,041	0,023	+0,018
м'яса свиней (у забійній вазі)	0,041	0,065	0,067	0,042	0,061	0,055	+0,006

Джерело: розраховано автором за даними [24, 26, 28, 29]

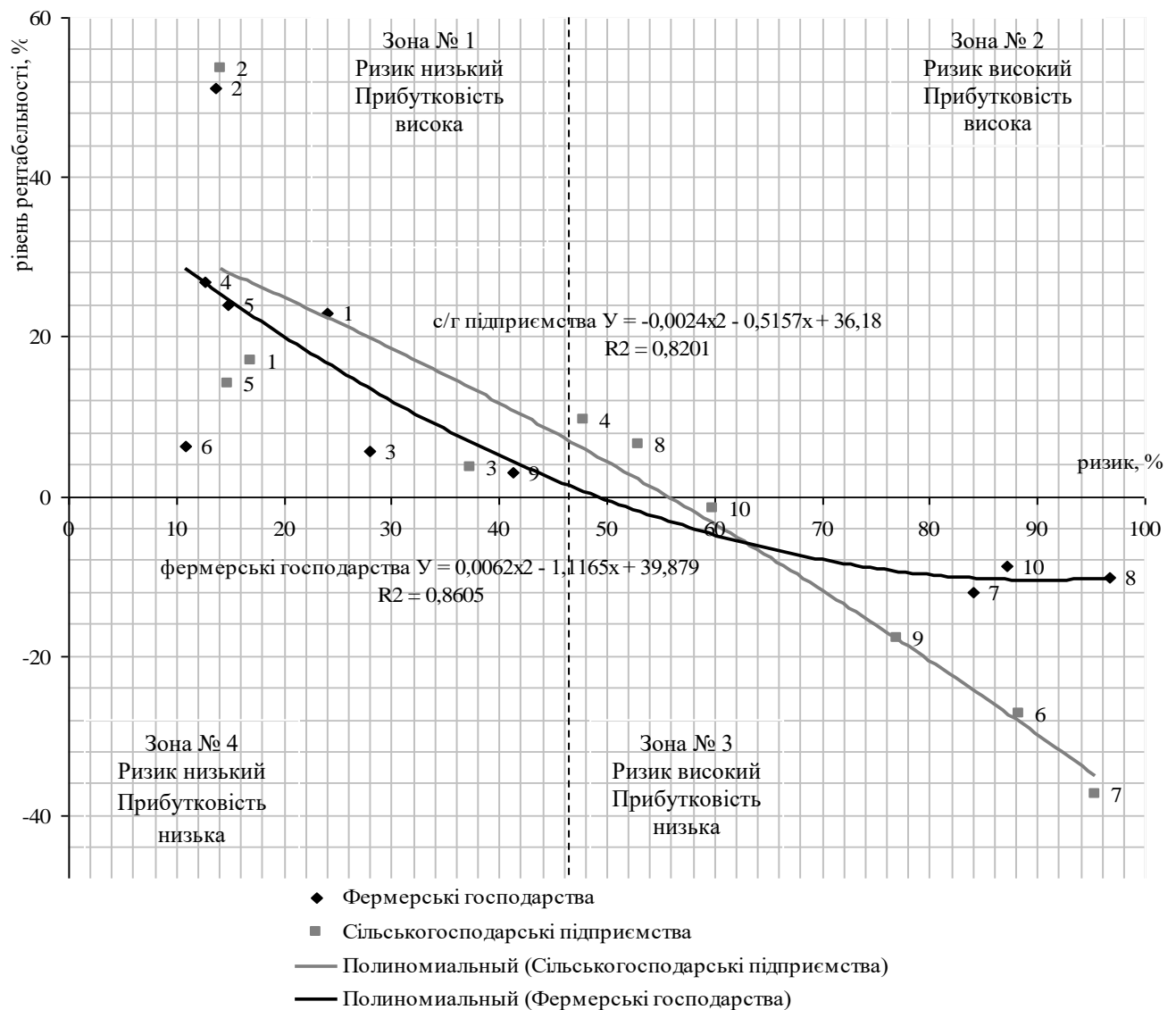
причинами негативного розвитку галузі є довгий термін незакриття площ, значні затрати праці, а також існуюча, неприваблива для фермера за відсутності овочесховищ, сезонна різниця цін між виробничим та

маркетинговим роком. Якщо у 2019 році площі під овочевими культурами в фермерських господарствах становлять лише 470,3 га при площі сільськогосподарських угідь у середньому на господарство 185,2 га, то у 2015 році – було 877,4 га за площі сільськогосподарських угідь 148,2 га. Зменшення концентрації площ овочевих культур у фермерських господарствах знижує обсяги виробництва, а також погіршує можливості повною мірою використовувати фактори впливу інтенсифікації спеціалізації.

Галузь тваринництва демонструє підвищення інтенсивності виробництва м'яса у фермерських господарствах. Однією з головних причин зниження інтенсивності виробництва молока у фермерських господарствах є скорочення поголів'я корів на 20% та низький середній річний удій молока худоби. Зростає кількість поголів'я тварин на відгодівлі у фермерських господарствах, що, у свою чергу, зумовлює зниження збитковості галузі в регіоні, а, отже, поступово підвищує інвестиційну привабливість тваринництва для фермерів.

У відповідності з природно-економічними умовами в регіоні констатуємо зерново-олійний (табл. 2.9) тип фермерських господарств. Вибір спеціалізації фермерів є стратегією забезпечення довгострокової прибуткової діяльності. Таким чином, для оцінки вибору саме зерново-соняшникової спеціалізації виробництва, необхідно дослідити зацікавленість у виробництві кожної сільськогосподарської продукції. Враховуючи те, що головним мотиватором виробництва є прибутковість, а демотиватором – ризик, в рамках дисертаційного дослідження проведено аналіз особливостей виробництва сільськогосподарської продукції за 2015-2019 роки у сільськогосподарських підприємствах та фермерських господарствах Запорізької області (Додаток Ж). Результати представлено у вигляді матриці співвідношення рівня рентабельності та ступеня ризику за окремими видами продукції (рис. 2.8).

Умовні позначення:

1 - зернові та зернобобові культури	6 - виноград
2 - насіння соняшнику	7 - велика рогата худоба
3 - культури овочеві	8 - свині
4 - картопля	9 - птиця
5 - культури плодові та ягідні	10 - молоко

Рис. 2.8. Формування кривих байдужості сільськогосподарських виробників
Запорізької області під дією чинників-мотиваторів

Джерело: побудовано за даними Додатку Ж

Згідно концепції співвідношення прийнятного ризику з ефективністю виробництва продукції формується чотири зони – комбінації характеризуючих параметрів виробництва (рис. 2.8). Межа допустимого

ризик (критичний розмір прийнятного ризику) – 50%, розмежувач критерію ефективності – показник рівня рентабельності на рівні 0%. Показник ризику виробництва характеризує середньоквадратичне відхилення прибутковості продукції, який, за інших незмінних умов, демонструє величину середньоквадратичного інтервалу, що дає можливість оцінити ризикованість. Чим більший середньоквадратичний інтервал – тим гірше показник ризику, однак, чим більший рівень рентабельності – тим краще ефективність виробництва.

З рис. 2.8 бачимо, що практично всі комбінації «рентабельність – ризик», як у сільськогосподарських підприємствах, так і в фермерських господарствах регіону, розташовані у двох зонах – № 1 та № 3. Зона № 1 передбачає найбільш привабливі, з точки зору підприємництва, комбінації прибутковості з ризиком, оскільки їй характерний високий рівень рентабельності за низького ступеня ризику. Зона № 3 демонструє гірші комбінації, так як рентабельність тут нижча, а ступінь ризику – високий. Звідси констатуємо, що, як і сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства Запорізької області віддають перевагу виробництву продукції рослинництва, забезпечуючи власному бізнесу параметри функціонування зони № 1 – найкращі з можливих. При цьому достатньо високий ранг співвідношення «рентабельність-ризик» у зоні № 1 мають саме зернові і зернобобові культури та соняшник. Отже, мотивація зерново-соняшникової спеціалізації в фермерських господарствах регіону зрозуміла. Це культури, які забезпечують кращі параметри авансованої гривні в аспекті ефективності інвестицій та гарантованості економічного результату.

У зоні № 3 розташовані всі види продукції тваринницької галузі обох категорій господарювання. Ця продукція набуває статусу «досить ризикової» продукції і забезпечує найгірші параметри співвідношення «рентабельність - ризик». За низького рівня інвестиційної можливості фермерських господарств така ситуація в галузі тваринництва є вкрай непривабливою з

позиції ефективного господарювання. Все це логічно пояснює і спад обсягів виробництва в галузі, і зниження інтенсивності випуску продукції тваринництва у фермерських господарствах (табл. 2.9).

Між двома економічними параметрами в фермерських господарствах та сільськогосподарських підприємствах складаються різні співвідношення, які задають відмінний характер поверхні байдужості товаровиробників. Поверхня байдужості «рентабельність – ступінь ризику» - це лінія, яка об'єднує еквівалентні комбінації «прибутковість – ризик». Сформовані криві байдужості товаровиробників Запорізької області дають можливість зробити наступні висновки:

1. Встановлено, що обидві категорії господарювання мають однаковий формат поверхні кривої байдужості – аномальний. Враховуючи те, що ризик є антиблагом, за стандартних умов бізнесу, наприклад, у промисловості чи торгівлі, повинна спостерігатися додатність граничної норми заміни ризику прибутковістю. Це означає, що кожна додаткова одиниця ступеня ризику повинна компенсуватися додатним приростом рівня рентабельності, а крива повинна розташовуватися по діагоналі зон № 2 та № 4. У господарствах Запорізької області констатуємо обернений принцип заміщення чинників-мотиваторів (підвищення рівня рентабельності компенсується зниженням ризику). І це має логічні доводи. Практично вся продукція рослинництва, а особливо та що йде на експорт – зерно та соняшник, забезпечена стабільним попитом. Це зумовлює підвищення ринкової ціни культур, розширення площі посівів, створення власних зерносховищ, що, у свою чергу, позитивно впливає на збільшення обсягів виробництва екстенсивним шляхом, нейтралізацію сили монопольної влади трейдерів та переробних підприємств, зростання величини вартості товарної продукції. Такий характер виробництва зумовлює активацію конструктивної (захисної) функції ризику, що значно знижує імовірність можливих втрат в агробізнесі при зростанні рівня рентабельності продукції.

2. Здатність заміщення рентабельності ризиком при виробництві сільськогосподарської продукції у фермерських господарствах є набагато вищою ніж у сільськогосподарських підприємствах. Це явно демонструють як опуклість поверхонь байдужостей, так і характер нахилу кривих (рис. 2.8). Справа в тому, що фермерські господарства, як мала форма агробізнесу, мають здатність до адаптації в умовах динамічно змінюваного зовнішнього і внутрішнього середовища, швидкого налаштування під волатильну ринкову ситуацію, оперативної реалізації ідеї. Так, наприклад, великому сільськогосподарському підприємству, для забезпечення виконання всього комплексу сільськогосподарських робіт у встановлені строки, з метою отримання прибутку, необхідно зробити великі інвестиції, що зумовлює прив'язку бізнесу до ризику. Фермерське господарство ж, маючи значно менші параметри виробництва, може з легкістю відмовитися від інвестицій у формі капітальних вкладень і скористатися доступною альтернативою – послугами «кастом фармінг» (обробка землі) та «кастом харвестінг» (збирання врожаю), користуючись при цьому правом трансферту ризику. Отже, виявлено, що фермерські господарства Запорізької області мають потенційні переваги над сільськогосподарськими підприємствами в аспекті формування структури виробничого портфеля та її впливу на інвестиційну активність товаровиробників.

3. Поверхня кривої байдужості фермерських господарств Запорізької області (особливо у зоні № 3) демонструє значно меншу частку розкиду показників ніж у сільськогосподарських підприємствах (рис. 2.8). Це говорить про те, що сукупний стан економічних параметрів виробництва продукції у фермерських господарствах є більш адаптованим до соціально-економічних умов ринку регіону та є конкурентоздатнішим в контексті якості господарювання. Як доказ цього наведемо декілька фактів з останнього офіційного спостереження Держстату про діяльність різних форм господарювання. Так, наприклад, у 2016 році (у 2017-2019 роках дана

статистика відсутня) фермерство регіону демонструє найвищий показник рівня рентабельності сільськогосподарської діяльності – 59,8%, у той час як господарські товариства досягли рівня рентабельності 48,7%, сільськогосподарські виробничі кооперативи – 56,1%, державні підприємства – 2,6%. За кількістю збиткових господарств фермерство знову було кращим – всього 2,9%, тоді як у господарських товариствах їх було 6,6%, у сільськогосподарських виробничих кооперативах – 3,6%, а у державних підприємствах взагалі – 33,3% [8].

Таким чином, можна сказати, що фермерські господарства Запорізької області діють за аналогічною стратегією великих сільськогосподарських підприємств – це формування структури виробничого портфеля на базі високорентабельних видів продукції: зернових та соняшнику. Однак, реалізація цієї стратегії, як демонструє поверхня кривої байдужості, у фермерських господарствах є більш конкурентоспроможною, оскільки саме ця організаційно-правова форма господарювання зі зміною загальної соціально-економічної ситуації краще адаптується до навколишнього ринкового середовища. Іншими словами, фермерство регіону демонструє кращу здібність ефективно вирішувати організаційно-виробничі задачі.

Отже, нами виявлено, що зміцнення зерново-соняшникової спеціалізації фермерських господарств має позитивний ефект мультиплікатора. Реалізація високорентабельної продукції дає можливість з одержаної виручки відшкодувати матеріальні витрати, заплатити відсоток по банківських позичках, погасити в установленій термін кредити, забезпечити потреби родини й розвивати своє господарство. Спостерігається дуже міцний взаємозв'язок між результатами виробництва високорентабельних культур та ефективністю функціонування фермерства регіону. Встановлено, що саме виробництво та реалізація зерна і соняшника характеризується найбільшою тісністю зв'язку з рівнем рентабельності

сільськогосподарської діяльності фермерських господарств (Додаток 3). Рівняння регресії набуло наступного вигляду:

$$Y_p = 7,72 + 0,12x_c + 0,10x_z, \quad (2.6)$$

де Y_p – рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності фермерських господарств регіону, %;

x_c – одержано прибутку від реалізації 1 ц соняшнику, грн.;

x_z – одержано прибутку від реалізації 1 ц зернових та зернобобових культур, грн.

Коефіцієнт кореляції у даному зв'язку сягнув 0,97, а коефіцієнт детермінації становив 0,945. Це засвідчує, що на 94,5% ефективність функціонування фермерських господарств залежить від результатів виробництва зернових культур та соняшника, і лише на 5,5% - від результатів реалізації інших видів сільськогосподарської продукції. Однак, як демонструє рівняння регресії, навіть за умови відмови від типу обраної фермерством спеціалізації виробництва, тенденція зростання ефективності функціонування буде збережена за рахунок інших культур, що знову ж підтверджує факт дії ефективної комбінації економічних параметрів кривої байдужості даної організаційно-правової форми господарювання.

Так, як демонструють результати нашого дослідження (табл. 2.10), дійсно факт зерново-соняшnikової спеціалізації не є пріоритетним для всього фермерства, він властивий господарствам з площею сільськогосподарських угідь більше 100 га. Господарства з меншим розміром землі обирають інші види сільськогосподарської продукції, які також як зерно і соняшник (рис. 2.8) мають достатній рівень рентабельності виробництва.

З приведених даних табл. 2.10 можна зробити висновок, що дія встановленого нами рівняння (2.6) є аргументованою. Зростання питомої ваги у структурі товарної продукції соняшнику чи зернових значно підвищує результат показника рівня рентабельності фермерських господарств.

Таблиця 2.10

Характеристика діяльності фермерських господарств в залежності від розміру площі сільськогосподарських угідь за період 2015-2019 рр.

Показники	Групи фермерських господарств за розміром сільськогосподарських угідь						
	немає землі	до 10 га	від 10,1 до 20 га	від 20,1 до 50 га	від 50,1 до 100 га	від 100,1 до 500 га	більше 500 га
Кількість господарств у групі, од.	112	242	200	768	308	541	74
Середній рівень рентабельності, %	13,6	5,3	23,1	33,7	35,9	42,5	62,0
Середній розмір сільськогосподарських угідь, га	0	3	15	27	62	253	1023
Середня кількість працівників у господарстві, чол.	4	2	2	3	4	2	5
Спеціалізація виробництва	птахівництво	свинарство та бджільництво	овочівництво та свинарство	садівництво та овочівництво	зерновиробництво та птахівництво	соняшниково-зернове виробництво	зерново-соняшникове виробництво

Джерело: розраховано автором за даними [10,11,12,13,53,54,55,60,61,62]

Збільшення питомої ваги інших видів сільськогосподарської продукції, особливо продукції тваринництва, знижує загальну величину фінансових результатів господарств. Проте, поєднання таких виробничих активів у діяльності господарств, по-перше, забезпечує стабільну прибутковість сільськогосподарського виробництва з невисокими результатами при помірній величині ризику, а, по-друге, створює спеціалізоване виробництво важливого регіонального споживчого призначення (овочі, плоди, свині та птиця).

Проведене групування фермерських господарств (табл. 2.10), в аспекті

виявлення взаємозв'язку між рівнем рентабельності і показниками ресурсозабезпечення фермерських господарств Запорізької області, також дало науково-аналітичний результат. У результаті статистичного поєднання груп фермерських господарств за рівнем забезпеченості сільськогосподарськими угіддями встановлено сильний рівень впливу на величину фінансового результату двох факторів – розміру сільськогосподарських угідь та трудових ресурсів. Коефіцієнт детермінації між результативною й факторними ознаками у всій сукупності фермерських господарств регіону становить 0,736 (Додаток II).

Звідси можна зробити висновок, що чинник масштабу виробництва у фермерських господарствах діє на 73,6%, а це підтверджує, що на 26,4% рівень рентабельності виробництва є результатом мобільності, організованої і функціональної гнучкості, ефективності внутрішнього механізму адаптації до соціально-економічних умов агробізнесу, що властиво лише малим формам господарювання. Тобто, більше 25% фінансових результатів фермерства регіону забезпечено не фактом наявного розміру підприємства, а саме статусом господаря, який зумовлює сумлінне і раціональне відношення до продуктивного ведення господарської діяльності.

Метою будь-якої організаційно-правової форми господарювання є максимізація прибутку. Фермерське господарство, реалізуючи підприємницьку діяльність в аграрному секторі економіки, не є винятком. На думку д.е.н. Г.В. Спаського: «фермер повинен повністю покривати свої видатки за рахунок виручки від реалізації продукції й інших оборотних засобів виробництва, а також створювати фермерський дохід, який спрямовується на утримання його сім'ї, а прибуток – на накопичення, в тому числі на розширення виробництва та інші цілі»[14, с. 54].

Для оцінки рівня ефективності функціонування фермерства у Запорізькій області скористаємося даними табл. 2.11. Дослідження показників фінансового результату фермерських господарств регіону

Таблиця 2.11

**Фінансові результати роботи фермерських господарств
Запорізької області**

Показники	Роки					2019 р. у % до 2015 р.
	2015	2016	2017	2018	2019	
Дохід (виручка) від реалізації продукції, млн. грн	2535,4	1666,0	4793,4	5239,2	5532,6	2,2 р.
Собівартість реалізованої продукції, млн. грн	1540,1	1042,5	3124,8	3506,2	4021,7	2,6 р.
Чистий прибуток, млн. грн	995,3	623,5	1668,6	1733,0	1510,9	151,8
у тому числі:						
на 1 господарство, тис.грн	431,8	304,7	814,7	864,3	773,6	179,2
на 1 га сільськогосподарських угідь, тис. грн	2,91	1,80	4,65	4,69	4,18	143,6
на 1 працюючого, тис. грн	180,2	105,9	284,6	293,3	275,9	153,1
Рівень рентабельності, %	64,6	59,8	53,4	49,4	37,6	-27,0

Джерело: розраховано автором за даними [2,29,53,54,55,60,61,62]

показало, що стан питомої прибутковості, за період 2015-2019 роки, значно покращився. Проте, це не зумовило зростання рівня рентабельності господарювання за рахунок збільшення величини чистого прибутку. Ефективність функціонування фермерських господарств знизилася на 27 в.п. Кількість фермерських господарств у 2019 році зменшилася на 15,3%, у той час як розмір питомого прибутку збільшився на 79,2%. Поєднання двох подій зумовило зростання ефективності використання землі та праці на 43,6% та 53,1% відповідно, збільшивши величину прибутку в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь з 2,91 до 4,18 тис.грн, та розміру прибутку в розрахунку на одного працівника зі 180,2 до 275,9 тис.грн.

Таким чином, можна стверджувати, що фермерські господарства регіону реалізують можливість функціонування з розширеним відтворенням,

але за умов зниження рівня рентабельності. Якщо за 2015-2019 роки собівартість продукції зросла у 2,6 раза, то доходи лише у 2,2 раза. У 2015 році фермерські господарства на 1 грн витрат отримали 1,65 грн виручки від реалізації, а в 2019 році – 1,38 грн, тобто на 16,4% менше. Причиною цього є дефляція індексу цін продукції сільського господарства у 2019 році, що значно скоротила темпи зростання виручки від реалізації на фоні значного зростання собівартості з приводу інфляції індексу виробничих витрат. Однак, навіть за таких економічних умов в регіоні, діяльність фермерського господарства є набагато рентабельнішою, ніж діяльність підприємств інших форм господарювання – рівень рентабельності яких становив 27,8% [55,62].

Важливим фактором формування показника ефективності є зональне розміщення господарств. Зважаючи на велику площу території Запорізької області та деякі природно-кліматичні відмінності районів розглянемо особливості умов функціонування фермерських господарств в аспекті економіко-територіального розміщення виробництва.

З метою виявлення взаємозв'язку чинників ефективності діяльності виробництва з розміром фінансового результату фермерства було проведено результативне групування районів регіону. Статистика Запорізької області дозволяє відстежувати залежність величини рівня рентабельності виробництва фермерських господарств від показників, які формують ефективність агробізнесу на рівні адміністративних районів. За допомогою кореляційно-регресійного аналізу вивчимо вплив кожного виробничо-економічного показника без якого неможливе ефективне функціонування, на рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності фермерських господарств. Для цього обробимо інформацію про діяльність фермерських господарств 20 районів.

На рівень рентабельності виробництва (У) досліджувався вплив наступних факторів:

X_1 – гідротермічний показник, що характеризує кліматичні особливості району, % (демонструє залежність від рівня організаційної ефективності господарювання);

X_2 – грошова оцінка 1 га сільськогосподарських угідь, грн (демонструє залежність від рівня організаційної ефективності господарювання);

X_3 – виробничі витрати на 1 га сільськогосподарських угідь, грн (демонструє залежність від рівня технологічної ефективності господарювання);

X_4 – внесення мінеральних добрив, ц (демонструє залежність від рівня екологічної ефективності господарювання);

X_5 – середньомісячні грошові надходження від реалізації сільськогосподарської продукції, тис.грн (демонструє залежність від рівня маркетингової ефективності господарювання);

X_6 – середньомісячна заробітна плата одного середньорічного працівника, грн (демонструє залежність від рівня соціальної ефективності господарювання).

Результати групування показали достатньо тісний зв'язок між рівнем рентабельності виробництва фермерських господарств та факторними ознаками (табл. 2.12). У групі господарств з рівнем прибутковості вище 90% усі відібрані факторні ознаки, окрім розміру внесення мінеральних добрив, були найкращими. По мірі зростання показника економічної ефективності від першої групи до четвертої стабільно зростають показники організаційної та соціальної ефективності.

За допомогою кореляційно-регресійного методу статистики була розроблена багатофакторна модель (Додаток К), результатом якої є отримане рівняння лінійної регресії:

$$Y = -61,16 + 0,355X_1 + 0,004X_2 - 0,002X_3 + \\ + 0,046X_4 + 0,127X_5 + 0,003X_6 \quad (2.7)$$

Результати рівняння демонструють, що зростання гідротермічного показника на 1% призведе до підвищення рівня рентабельності виробництва

Таблиця 2.12

Залежність розміру рівня рентабельності виробництва фермерських господарств районів Запорізької області від дії виробничо-економічних факторів

Показники	Група районів за розміром рівня рентабельності, %				У середньому
	I група: до 50	II група: 50,1 - 70	III група 70,1 - 90	IV група вище 90	
Кількість районів у групі	3	9	6	2	20
Середній розмір рівня рентабельності, %	47,0	58,4	79,0	97,5	59,8
Гідротермічний показник, %	70	70	80	90	80
Грошова оцінка 1 га сільськогосподарських угідь, грн	18727,9	20907,2	22455,7	24158,3	21370,0
Виробничі витрати на 1 га сільськогосподарських угідь, грн	4541,1	4754,1	3569,1	3127,5	4204,0
Внесення мінеральних добрив, ц	10,1	5,0	3,8	5,7	5,4
Середньомісячні грошові надходження від реалізації сільськогосподарської продукції, тис.грн	95,7	89,2	111,0	190,4	106,8
Середньомісячна заробітна плата одного середньорічного працівника, грн	1636,4	1955,8	2671,4	3496,2	2276,6

Джерело: розраховано автором за даними [53,54,55,60,61,62]

фермерських господарств на 0,355%; зростання величини грошової оцінки 1 га сільськогосподарських угідь на 1 грн – на 0,004%; зростання розміру внесення мінеральних добрив на 1 ц – на 0,046%; зростання середньомісячних грошових надходжень від реалізації продукції на 1 тис.грн – на 0,127%; зростання середньомісячної заробітної плати одного працівника на 1 грн – на 0,003%. А зростання суми питомих виробничих витрат на 1 грн призводить до зниження рівня ефективності виробництва фермерства на 0,002%.

На засадах часткових коефіцієнтів регресії неможливо визначити ті з чинників, які найбільше впливають на розмір рівня прибутковості фермерських господарств. З цією метою зробимо аналіз матриці парних коефіцієнтів кореляції (Додаток К). На базі парних коефіцієнтів кореляції встановлено, що факторна ознака екологічної ефективності (X_4) немає впливу на рівень рентабельності виробництва фермерських господарств. Відсутність зв'язку між величиною внесення мінеральних добрив та рівнем рентабельності виробництва пов'язана з цілим комплексом порушень технології виробництва продукції рослинництва. Бажаючи отримувати щороку високі врожаї високорентабельних культур, фермери зловживають таким аграрним правилом як дотримання сівозмін. Так, наприклад, за рекомендаціями вчених, у десятипільній сівозміні соняшник повинен займати не більше одного поля. На практиці фермери не дотримуються цих вимог, що призводить до втрат родючого шару ґрунту [14, с. 53], для компенсації якої потрібно штучно збагачувати ґрунт поживними речовинами за допомогою внесення добрив. Однак, стійкий процес зростання вартості мінеральних добрив зумовлює зменшення коефіцієнтів окупності добрив і витрат на них доходом і прибутком агровиробників. Все це є результатом випереджувальних темпів зростання витрат на мінеральні добрива над урожайністю культур, що, в свою чергу, створює дуже слабку реакцію величини фінансових результатів фермерства на зміну розміру внесення діючих речовин у ґрунт.

Вплив інших чинників є суттєвим. Про це свідчить множинний коефіцієнт кореляції між ними та результативною ознакою, який становить 0,95, та інші параметри, що використовуються для статистичної перевірки гіпотез (Додаток К).

Найбільшою є тіснота зв'язку між результативною ознакою і середньомісячною заробітною платою одного середньорічного працівника. Коефіцієнт кореляції між ними становить 0,77. Це свідчить, що фермерські

господарства Запорізької області активно використовують методи мотивації праці. Як наслідок матеріальне стимулювання працівників зумовлює зростання продуктивності праці, а, отже, і отримання як соціального, так і економічного ефекту.

Також досить високу залежність встановлено між результативною ознакою та грошовою оцінкою сільськогосподарських угідь. Коефіцієнт кореляції між ними дорівнює 0,74. Це свідчить, що якість землі, в контексті природної родючості, сприяє створенню оптимальних технологічних передумов виробництва необхідної кількості високоякісної рослинної продукції при одночасному збереженні або підвищенні родючості ґрунту. Тобто, іншими словами, грошова оцінка 1 га сільськогосподарських угідь - це факт позитивного ефекту організації виробничого процесу, що сприяє підвищенню загальноекономічних результатів діяльності фермерських господарств Запорізької області.

Існує висока залежність рівня рентабельності фермерських господарств від гідротермічного показника адміністративного району. Коефіцієнт кореляції між ними 0,73. Тобто, природно-кліматичний чинник є рушійною силою дії об'єктивних законів ризику, що, в умовах невизначеності, посилює організаційний ефект господарювання, який сприяє підвищенню розміру прибутковості фермерства регіону.

Спостерігається помірний прямий зв'язок між величиною середньомісячних грошових надходжень від реалізації продукції та досліджуваним показником ефективності. Логічним також є помірний зворотній зв'язок між виробничими витратами в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь та рівнем рентабельності виробництва. Параметри рівняння (2.7) свідчать, що зі зростанням питомих виробничих витрат на 1 грн можна очікувати на зменшення рівня рентабельності виробництва на 0,002%. Тобто, в розрахунку на 1 га земельної площі, зі зростанням питомих витрат на 1 грн можна очікувати на зменшення доходу

на 0,95 грн, що говорить про заледве повну окупність витрат. Це свідчить про особливість технологічного ефекту в фермерських господарствах регіону в наслідок неможливого досягнення ефекту масштабу виробництва, який властивий великим сільськогосподарським підприємствам.

Таким чином, найважливішими чинниками ефективності функціонування фермерських господарств у різних районах Запорізької області є фактори організаційного та соціального ефекту. Більш прибуткові агровиробники керуються принципом: зростання якості віддачі земельних та трудових ресурсів є високоефективним, коли матеріальне заохочення факторів виробництва (інвестиції у родючість землі, заходи стимулювання праці) змінюються в бік підвищення їхньої залежності від рівня прояву ними продуктивності. Інакше кажучи, найістотнішим фактором формування показника економічної ефективності фермерських господарств Запорізької області є фактор якісного господарювання. Саме він визначає ефективність організації агробізнесу на засадах мотивації продуктивного процесу сільськогосподарського виробництва.

Отже, перспективний розвиток аграрного сектора Запорізької області за малою формою господарювання – фермерством. Ця форма аграрного виробництва, зайнявши свою соціально-економічну нішу на багатоукладному ринку, демонструє стабільне функціонування з розширеним відтворенням. За період 2015-2019 роки питомі показники фінансового результату фермерських господарств значно зросли, що зумовило підвищення ефективності використання землі та праці на 43,6% та 53,1% відповідно. Встановлено факт дії ефективної комбінації економічних параметрів кривої байдужості даної організаційно-правової форми господарювання, який забезпечує, на відміну від великих сільськогосподарських підприємств, кращі адаптованість до соціально-економічних умов ринку регіону та конкурентоздатність в аспекті якості господарювання. Виявлено, що рівень прибутковості фермерства більше ніж на 25% забезпечений не фактом

наявного розміру господарства, а саме сумлінним і раціональним відношенням до продуктивного ведення агробізнесу. Доказом цього є коефіцієнт детермінації залежності розміру рівня рентабельності від дії економіко-виробничих факторів. Звідси визначено – діяльність фермерства Запорізької області підпорядкована закономірності: лише вірно організоване виробництво та одночасна зацікавленість як фермера, так і трудового колективу у високих кінцевих результатах роблять роботу високоефективною.

2.3. Аналіз ефективності діяльності домогосподарств у сільській місцевості на засадах підприємництва.

Підприємництво у сільському господарстві – це особливий вид діяльності, який у значному ступені залежить від здатності ефективно господарювати. У період рецесії аграрного підприємництва зростає функціональна економічна роль особистих селянських господарств. Результатом їх ефективного господарювання є формування найбільш стабільного та здатного до адаптації соціально-економічного осередку суспільства, який може забезпечити його виживання у невизначеності, знизити наслідки зростаючого безробіття і процесу необхідної реструктуризації зайнятості. Побудована на невеликому приватному капіталі сільськогосподарська діяльність – це, по-перше, постійно відновлюваний процес життєзабезпечення родини, шляхом створення робочих місць на селі та виробництва продукції для власного споживання і продажу, а, по-друге, реалізація соціально-побутових функцій на засадах формування сільського укладу життя, професійної орієнтації молоді, дбайливого господарського ставлення до землі.

З початком реформ і в теперішній час в аграрному секторі економіки питання щодо ролі та виробничих можливостей селянських домогосподарств

є вирішеними. У структурі сільськогосподарського виробництва господарства населення відіграють важливу роль у збереженні та розвитку сільських територій. Їх зростаюче значення в аграрному секторі економіки є доказом зростання та стабілізації їхньої чисельності і розмірів (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

Розвиток селянських домогосподарств Запорізької області

Показники	2015 р.	2017 р.	2019 р.	2019 р. у % до 2015 р.
Кількість сіл, од.	870	870	896	102,9
Жителів у селах, тис. осіб	406,8	399,2	381,2	93,7
Середня людність села, осіб	468,0	460,0	425,4	90,9
Частка осіб працездатного віку, %	67,1	59,9	59,9	89,3
Припадає працездатних на домогосподарство, осіб	1,72	1,51	1,51	87,8
Посівні площі, тис.га	514,2	508,8	490,9	95,5
Середній розмір землі одного домогосподарства, га	2,18	2,40	2,10	96,3
Припадає землі на одного мешканця села, га	0,85	1,18	1,18	138,8
Поголів'я ВРХ, тис. гол.	83,7	80,1	61,7	73,7
Поголів'я свиней, тис. гол.	102,5	81,2	59,8	58,3
Поголів'я птиці, тис. гол.	2935,4	2494,6	2103,5	71,7
Припадає на 10 мешканців села:				
ВРХ, гол.	2,1	2,0	1,6	76,2
свиней, гол.	2,5	2,0	1,6	64,0
птиці, гол.	72,2	62,4	55,2	76,5
Кількість тракторів, од.	8541	9421	9421	110,3
у розрахунку на 100 га посівної площі, од.	1,7	1,9	1,9	111,8
Кількість комбайнів, од.	889	956	956	107,5
у розрахунку на 100 га посівної площі, од.	0,2	0,2	0,2	100,0

Джерело: розраховано автором за даними [24,26,28,29,57,58,59]

На початку 2020 року в Запорізькій області виробництвом сільськогосподарської продукції займалися 153 тис. господарств населення. Їхня чисельність упродовж кількох попередніх років постійно скорочувалась, також площі, використані ними під посіви культур, мали спадаючу тенденцію. За період з 2015 по 2019 рр. розмір площі посівів зменшився з 514,2 до 490,9 тис.га, або на 4,5%.

За своїми розмірами домогосподарства протягом аналізованого періоду характеризуються невеликими параметрами виробничої структури. У 2019 році у розрахунку на одне господарство у Запорізькій області припадало 2,4 га земель сільськогосподарського призначення та 1,5 осіб – працездатного віку. В цілому за п'ятирічний період спостерігається розукрупнення земельних ресурсів у домогосподарствах на 3,7%, підвищення технічного забезпечення на 11,8%. Фактом негативної тенденції розвитку селянських домогосподарств є зменшення кількості усіх видів сільських тварин. Станом на 1 січня 2019 року в господарствах населення налічувалося 61,7 тис. голів великої рогатої худоби (на 24,3% менше проти 2015 р.), 59,8 тис. голів свиней (на 41,7% менше), також спостерігається зменшення кількості птиці на 831,9 тис. голів (на 28,3% менше), яка на кінець року становила 2103,5 тис. голів. В області щороку збільшується кількість домогосподарств, які не бажають займатися тваринництвом. Нині лише 61% господарств населення, проти 67% у 2015 році, утримують тварин [46, с. 50; 48 с. 31]. Тобто, вже 39% господарств населення регіону не тримає будь-якої живності.

Однією з визначальних обставин, що вплинула на зменшення поголів'я худоби та птиці, є складна демографічна ситуація на селі. Вже у 2019 році депопуляція сільського населення, порівняно з 2015 роком, становила 6,3%. Частково це можна пояснити природними процесами відбору трудових ресурсів – в селах залишаються переважно люди пенсійного та передпенсійного віку, які фізично не можуть утримувати у власному особистому господарстві худобу і свиней.

Також спостерігається зниження питомого рівня працездатності домогосподарств на 12,2% (табл. 2.13), що, на нашу думку, зумовлено наступними факторами:

- низька соціально-економічна розвиненість сільських територій;
- негативний стереотип про сільське життя, згідно якому більшість селян не бажають щоб їхні діти жили і працювали в селі;

- краща альтернатива розміру заробітної плати в інших сферах економічної діяльності.

Проте, не дивлячись на негативні демографічні тенденції на селі, домогосподарства у сільській місцевості зберігають статус найбільш життєздатної категорії господарювання у секторі аграрної економіки Запорізької області. На фоні забезпечення задоволення власних потреб в основних продуктах харчування, а також зростання платіжеспроможного попиту населення великих міст на свіжі екологічно чисті продукти сільського виробництва, спостерігається збільшення концентрації основних ресурсів у особистих селянських господарствах, що багато років поспіль зберігає за ними роль основного виробника сільськогосподарської продукції.

У 2019 році населенням вироблено 33,6% валової продукції аграрного сектору Запорізької області, у тому числі 60,5% продукції тваринництва та 29,8% продукції рослинництва [29, с. 10]. Враховуючи те, що вирощування зернових та технічних культур залишається пріоритетом сільськогосподарських підприємств, селянські домогосподарства регіону активно заповнюють ринкові ніші виробництвом картоплі – 99,9%, овочів – 92,0%, плодів і ягід – 82,0%, молока – 84,8%, м'яса – 57,8% [29, с. 23,78]. Такий еволюційний перехід від натурального до товарного виробництва продукції змушує особисті селянські господарства вступати у певну конкурентну боротьбу з сільськогосподарськими підприємствами регіону. Маючи принципові відмінності, обумовлені особливостями організації сільськогосподарського виробництва, діяльність обох категорій господарювання, перш за все, базується на ефективності використання землі. Порівняємо результати ефективності використання земельних ресурсів в категоріях господарювання. Результати порівняльного аналізу представимо у вигляді таблиці 2.14.

З даних табл. 2.14 бачимо, що ефективність використання землі у господарствах населення набагато вища ніж у сільськогосподарських

Таблиця 2.14

Ефективність використання земельних ресурсів у господарствах населення та сільськогосподарських підприємствах Запорізької області

Показники	Господарства населення			Сільськогосподарські підприємства *		
	2015 р.	2017 р.	2019 р.	2015 р.	2017 р.	2019 р.
Виробництво валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь, тис.грн у тому числі:						
рослинництва	1541,9	1318,5	1438,8	1020,4	787,8	1366,7
тваринництва	472,8	466,5	418,8	258,3	176,7	148,6
Питома вага продукції тваринництва до загальної вартості продукції, %	23,5	26,1	22,5	11,8	9,3	7,5
Вироблено на 100 га ріллі, ц:						
зерна	1297,0	1396,9	1712,0	1056,0	1328,2	1535,5
насіння соняшнику	445,8	304,8	445,9	605,8	422,5	652,0
овочів	511,7	407,0	513,3	4,3	4,3	0,3
м'яса (у забійній вазі)	580,0	576,3	537,8	254,8	180,0	213,1
молока	443,8	440,1	380,3	262,9	289,9	364,9
Урожайність, ц/га:						
зернових культур	24,6	25,9	30,9	30,2	33,7	35,7
соняшника	13,6	14,1	14,6	20,5	17,7	20,8
овочів	147,0	140,7	192,0	113,3	135,8	280,7

* - без врахування результатів діяльності фермерських господарств

Джерело: розраховано автором за даними [24,26, 28, 29, 34]

підприємствах. Так гектар сільськогосподарських угідь, за період з 2015 по 2019 роки, у домогосподарствах дає на 22,4% більший обсяг виробленої продукції. Завдяки надлишковому вкладу праці у 2019 році домогосподарствами на 100 га сільськогосподарських угідь було одержано, порівняно з показниками сільськогосподарських підприємств, на 72,1 тис.грн більше продукції рослинництва та на 270,2 тис.грн продукції тваринництва.

Також, на відміну від динаміки сільськогосподарських підприємств, у господарствах населення спостерігається тенденція поступового скорочення питомої величини валової продукції тваринництва на 11,4%.

Сільськогосподарські підприємства, за останні п'ять років, демонструють позитивну динаміку приросту питомої валової продукції лише у галузі рослинництва – зростання на 33,9%, у той час, як величина виробництва продукції галузі тваринництва в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь знизилася на 42,5%.

Значно вищі показники ефективності використання ріллі, окрім виробництва соняшнику, також мають домогосподарства. Однак, урожайність культур у даній категорії господарювання, хоча й має тенденцію до зростання, залишається нижчою за урожайність культур вироблених сільськогосподарськими підприємствами. Такий стан речей у господарствах населення є незадовільним за наступних обставин. Згідно офіційної статистики 80,5% домогосподарств використовують ручний труд при обробці землі, з яких біля 16% взагалі обробляють землю тільки вручну [41]. Згідно даних регіональної статистики праці у розрахунку на 1 людину-годину в середньому за аналізований період, у сільськогосподарських підприємствах області вироблено в середньому 68,0 грн валової продукції, тоді як у особистих селянських господарствах – 23,0 грн, що майже утричі менше від такого показника. Техніко-технологічне забезпечення переважної частини селян, порівняно з представниками великого агробізнесу, є програшним як у фізичному, так і у моральному аспектах. Наявна техніка селян є примітивною, застарілою, а купувати її на умовах «дорогого» кредиту вони не в змозі.

Ще одним фактом, не на користь ефективного ведення особистого селянського господарства, є те, що 90,4% селян зовсім не використовують у рільництві мінеральні добрива, 40% - органічні добрива, 20% – засоби захисту рослин; 71,2% селян не застосовують елементарну ротацію полів, не кажучи вже про дотримання сівозміни [41]. Все це, у свою чергу, негативно впливає на рівень врожайності культур господарств населення регіону.

Отже, показники продуктивності землі у господарствах населення набагато вищі, ніж у сільськогосподарських підприємствах, що констатує факт ефективнішого використання угідь сільськогосподарського призначення саме селянами. Організація агробізнесу на великій концентрації землі на засадах відокремлення власності від селян у великих аграрних виробничих структурах є менш ефективною. Проте, на сьогоднішній день, якісною відмінністю господарств населення від сільськогосподарських підприємств є гірший рівень технологічної ефективності. Їх базисом залишається фізична праця селянства. За своїми розмірами, незначною базою застави для кредитних установ і технологічною примітивністю вони не здатні запроваджувати досягнення науково-технічного прогресу. Такі сучасні реалії, на нашу думку, вимагають перегляду державної політики щодо малих форм господарювання та запровадження не лише фінансової підтримки, а й інституційних механізмів їхнього стабільного інноваційного розвитку.

Одним з важливих параметрів ефективної діяльності господарства є його територіальне розміщення відносно ринків збуту, джерел несільськогосподарської зайнятості. На засадах статистичних даних по Запорізькій області визначимо величини виробничого потенціалу особистих селянських господарств для встановлення різниці між районами Запорізької області.

Виробничий потенціал відображає об'єктивні можливості особистих селянських господарств по виробництву сільськогосподарської продукції. Однакові умови всередині природно-економічних зон, єдині технології виробництва дозволяють порівняти результати діяльності селянських домогосподарств районів між собою.

У якості результативного параметра дослідження був використаний показник, що характеризує ефективність виробництва – обсяг валової продукції господарств населення в розрахунку на 1 га площі посіву (Додаток Л).

У результаті проведеного аналізу нами складено рівняння регресії, що відображає формування аграрного виробництва потенціалу особистих селянських господарств (Додаток М):

$$Y = 4,97 - 0,44X_1 + 0,23X_2 + 0,11X_3 + 0,01X_4 + 0,22X_5 \quad (2.8)$$

де Y – валова продукція господарств населення на 1 га посівної площі, грн/га;

X_1 – площа під посівами сільськогосподарських культур у господарствах населення, тис. га.;

X_2 – забезпеченість трудовими ресурсами, тис. осіб;

X_3 – умовне поголів'я сільськогосподарських тварин в господарствах населення, тис.ум.гол.;

X_4 – кількість тракторів у господарствах населення, од.;

X_5 – кількість комбайнів у господарствах населення, од.

Величина коефіцієнту багатofакторної кореляції становить 0,92, що засвідчує тісний зв'язок між чинниками та результативною ознакою. Значення коефіцієнта детермінації – 0,84 (Додаток М).

На базі рівняння регресії (2.8) були розраховані значення виробничого потенціалу особистих селянських господарств по районах Запорізької області та коефіцієнт його використання (табл. 2.15). Дослідження показало, що найвищий результат валової продукції в розрахунку на 1 га площі посіву характерний для районів, що віддалені від міст та туристично-рекреаційних зон, наприклад, таких як Кам'янка-Дніпровський (середній розмір питомої валової продукції становить 26,2 тис.грн/га), Пологівський (9,8 тис.грн/га), Оріхівський (8,3 тис.грн/га), Великобілозерський (7,5 тис.грн/га), Чернігівський (7,0 тис.грн/га).

Відносна відокремленість цих адміністративних територій змушує населення вести більш активну роботу у особистих селянських господарствах. При цьому райони зі значно нижчим рівнем виробництва навпаки наближені до міст, де існує альтернатива забезпечення зайнятості

Таблиця 2.15

**Використання виробничого потенціалу господарствами населення
Запорізької області в середньому за період 2015-2019 рр.**

Адміністративні райони області	Валова продукція, млн.грн	Виробничий потенціал, млн.грн	Коефіцієнт використання виробничого потенціалу
Бердянський	640,2	538,0	1,19
Більмацький	630,4	512,5	1,23
Василівський	482,6	679,7	0,71
Великобілозерський	226,5	246,1	0,92
Веселівський	482,6	618,7	0,78
Вільнянський	472,8	556,3	0,85
Гуляйпільський	630,4	589,2	1,07
Запорізький	630,4	496,4	1,27
К-Дніпровський	393,9	351,6	1,12
Мелітопольський	620,6	500,5	1,24
Михайлівський	561,5	506,0	1,11
Новомиколаївський	315,2	450,4	0,70
Оріхівський	788,0	710,0	1,11
Пологівський	472,8	685,1	0,69
Приазовський	620,6	470,2	1,32
Приморський	472,8	340,1	1,39
Розівський	167,4	261,6	0,64
Токмацький	433,4	383,4	1,13
Чернігівський	443,2	430,3	1,03
Якимівський	364,5	617,8	0,59

Джерело: розраховано автором за даними [24,26,28,29,46,47,48, Додатки Л та М]

селян (у промисловості, торгівлі, наданні послуг тощо).

У той же час, найбільш ефективно виробничий потенціал використовують господарства населення районів, наближених до міст та курортних територій (табл. 2.15). Найвищий коефіцієнт використання виробничого потенціалу, за період 2015 – 2019 роки, мали Приморський (1,39), Приазовський (1,32), Запорізький (1,27) та Мелітопольський (1,24) райони. Кращий коефіцієнт використання виробничого потенціалу у цих районах зумовлений, по-перше, значно більшою чисельністю домогосподарств, а, по-друге, залученням селян до ринкових відносин на фоні наближення до платоспроможного попиту.

Сукупний по регіону коефіцієнт використання виробничого потенціалу селянами становить 1,21, а це доводить, що сектор особистих селянських господарств у Запорізькій області в цілому функціонує ефективно.

Запропонована методика використання виробничого потенціалу особистих селянських господарств не лише дозволяє виявити можливості та реальний стан виробництва, оцінити ефективність функціонування господарств населення, а й вирішити важливу задачу – забезпечити Уряд та органи місцевого самоврядування інформаційною базою на випадок розширення заходів державної підтримки особистих селянських господарств, що допоможе встановити найбільш проблемні райони, які потребують першочергової уваги.

З усього вище зазначеного можна констатувати, що селянським домогосподарствам, особливо у районах наближених до міст і рекреаційних зон регіону, властива підприємницька ознака – участь у ринковому процесі. Іншими словами, впроваджуючи ринкові відносини, особисті селянські господарства порушують замкненість системи натурального господарювання і набувають риси товарного господарювання. З набуттям ринкових відносин у селян зароджуються такі підприємницькі ознаки як відповідальність перед споживачами, участь у ринковому обміні, економічна зацікавленість, конкуренція, інноваційні елементи виробництва тощо [5, с. 779-780].

Ступінь участі у ринковому процесі селянських домогосподарств більшість вчених-економістів пропонують оцінювати за такими показниками як товарність виробництва та доходність від ринкової діяльності. Розглянемо сучасні процеси підприємництва, притаманні господарствам населення у табл. 2.16.

З приведених даних табл. 2.16 бачимо, що у 2019 році рівень товарності сільськогосподарської продукції виробленої господарствами населення в області, порівняно з 2015 роком, збільшився лише на 0,9 в.п. За п'ятирічний період така тенденція є низькозростаючою. Причиною цього є зміна

Таблиця 2.16

Динаміка показників товарного господарювання у селянських домогосподарствах Запорізької області

Показники	Роки					Абсолютне відхилення 2019р. від 2015р.
	2015	2016	2017	2018	2019	
Рівень товарності, %						
Продукція сільського господарства - всього	41,7	45,3	35,6	43,8	42,6	+0,9
по видах продукції:						
зернові та зернобобові культури	30,3	39,2	44,0	43,4	48,8	+18,5
картопля	13,2	13,1	13,2	13,3	13,5	+0,3
овочі та баштанні культури	50,3	45,7	48,3	50,3	49,2	-1,1
плоди та ягоди	64,4	29,6	30,8	32,1	28,7	-35,7
м'ясо (у забійній вазі)	24,0	24,8	21,8	36,5	25,4	+1,4
молоко	67,6	63,8	62,1	63,7	65,6	-2,0
яйця	29,0	32,5	26,7	14,5	16,3	-12,7
Рівень доходності, %						
Частка доходів від реалізації продукції сільського господарства в структурі грошових доходів	17,8	16,4	9,8	9,0	6,7	-11,1

Джерело: розраховано автором за даними [29,30,33,36,37,38,39,40,41,42,45,46,47,48]

спеціалізації виробництва на користь високорентабельних зернових та зернобобових культур. Зростання загального рівня товарності було обумовлене саме збільшенням рівня товарності зерна та зернобобових культур на 18,5 в.п. Так у 2019 році культури зернові та зернобобові були скошені та обмолочені на площі 272,3 тис.га, що на 6,2% більше ніж у 2015 році. Зібрана площа культур зернових і зернобобових склала 55,5% площі посівів (2015 рік – 49,9%). За умов зростання площі посівів, ви виробництво зерна становило 840,3 тис.т, що на 26% більше ніж було

одержано в 2015 році. На фоні збільшення валових зборів, зниження обсягів витраченого зерна для особистого споживання на 4,6%, а також зростання ціни реалізації в середньому щороку на 29,4% в особистих селянських господарствах була сформована можливість підвищення величини доходу за рахунок реалізації зернових і зернобобових культур, що і зумовило пріоритетне ставлення селян до просування саме даного виду продукції на ринок.

Фактом незначного зростання загального рівня товарності сільськогосподарської продукції є негативні тенденції у рівні товарності продукції кон'юнктурної спеціалізації господарств населення, а саме: овочів, плодів і ягід, молока, яєць. Фактор несприятливих природно-кліматичних умов в 2019 році вплинув на Запорізьку область, що зумовив незначний врожай в господарствах населення – основних регіональних виробників овочів, плодів і ягід. Такі люблячі тепло овочі як помідори, перець, баклажани гірше вродили та знизили рівень врожаю зі 215,2 ц/га у 2015 році до 192,0 ц/га у 2019 році. Проте, щодо овочів «борщового» набору (буряк, морква, капуста, цибуля), то проблема була не у формуванні врожаю, а у тому, що у 2019 році на 31,3%, порівняно з 2015 роком, селянами скорочено площі під їхні посіви. Враховуючи зростаючі потреби в особистому споживанні, на фоні скорочення виробництва на 13,6%, відбулося зниження обсягів реалізації на 17 тис.т, і, відповідно, на 1,1 в.п. рівня товарності овочевих культур.

Несприятлива ситуація, у зв'язку з погодними умовами в 2019 році, склалася у селян-виробників плодів і ягід. Відбулося зниження врожаю абрикосу та персику, значно погіршився врожай черешні, вишні, полуниці. Загальний стрибок у бік зменшення врожаю в 2019 році, порівняно з 2015 роком, відбувся зі 143,8 ц/га до 112,9 ц/га, і становить втрату 30,9 ц з 1 га площі в плодоносному віці. Проте, зниження обсягів виробництва плодів і ягід на 21,5%, та неможливості якісного

довгострокового зберігання і транспортування продукції, спричинило зростання величини особистого споживання на 18,3%, що зумовило скорочення рівня товарності продукції на 35,7 в.п.

Реалізація на забій сільськогосподарських тварин, на фоні скорочення їх продуктивного поголів'я, зросла на 4,8%, що зумовило підвищення рівня товарності на 1,4 в.п. Така ситуація сформувала скорочення виробництва молока та яєць, що спричинило зниження рівня товарності продукції на 2,0 та 12,7 в.п. відповідно. Складність процедури ідентифікації господарської худоби, своєчасність ветеринарного огляду, обов'язковість вакцинації тварин, а також монополізоване заниження цін на сільськогосподарську сировину промисловістю, ускладнює селянам активність ринкових відносин у галузі тваринництва. Співставлення особистої корисності з виснажливими господарськими клопотами мотивує господарства населення на зміну структури товарної продукції – на збільшення частки високорентабельних культур галузі рослинництва.

Загальний обсяг реалізації селянськими домогосподарствами власновиробленої сільськогосподарської продукції у 2019 році склав 3884,7 млн.грн. У структурі грошових доходів селянських домогосподарств виторг від реалізації сільськогосподарської продукції становить 6,7%, що на 11,1 в.п. менше ніж у 2015 році. За соціальними індикаторами рівня середньодушового загального доходу населення у сільській місцевості спостерігається тенденція скорочення частки доходу від реалізації сільськогосподарської продукції. Якщо у 2015 році на селянина, зі середньомісячним доходом нижче 3000 грн, припадав середньомісячний розмір виручки від реалізації 1430,4 грн (3,8% у структурі загального доходу), то у 2019 році вже 565,7 грн (1,1%), що на 61,5% менше. І це показники еквівалентні, тобто з врахуванням інфляції [36, с. 79-92; 38]. Така тенденція має логіку, оскільки у 2015 році 91,4% селян мали рівень доходів нижче 3000 грн, а вже у 2019 році їхня кількість скоротилася до 72%. Також

зросла середньомісячна вартість споживання сільськогосподарської продукції власного виробництва в розрахунку на одного члена родини з 1217,7 грн до 2038,6 грн.

Подібна ситуація властива і селянам з рівнем загального доходу вище 3000 грн. У 2015 році їхній місячний виторг на одного члена родини становив 3685,9 грн (5,3%), а в 2019 році – 2261,6 грн (3,1%), що на 38,6% менше. Домогосподарства даної категорії доходності підвищили середньомісячну вартість споживання сільськогосподарської продукції підсобного господарства на 90% та отримали на 2,8% більше державних трансфертів.

Виходячи з цього бачимо, що участь селян у ринкових відносинах залежить від складових елементів їхнього сукупного доходу. З метою підтвердження цього факту, у процесі дослідження визначено основні фактори входження особистих селянських господарств у ринковий обмін через реалізацію виробничої продукції. Для цього було відібрано дані по 11 доходних групах за аналізований період. Результатом кореляційно-регресійної моделі є рівняння (Додаток Н):

$$Y = -3397,29 - 9,19X_1 + 10,26X_2 + 13,93X_3 + 2204,89X_4 - 85,78X_5 \quad (2.9)$$

де Y – вартість реалізованої продукції домогосподарством на одного члена родини, грн;

X_1 – обсяг сукупного доходу домогосподарства на одного члена родини, грн;

X_2 – обсяг грошових доходів домогосподарства на одного члена родини, грн;

X_3 – вартість спожитої продукції, виробленої в домогосподарстві на одного члена родини в місяць;

X_4 – середній розмір домогосподарства, осіб;

X_5 – частка пенсій у грошових доходах домогосподарства, %.

Аналіз показав, що на 74,4% участь у ринковому процесі селянських домогосподарств забезпечена саме факторами, введеними у модель. Кореляційна величина показала, що між розміром сукупного і грошового доходів селян та їхньою схильністю до реалізації продукції на ринку існує прямий тісний зв'язок (Додаток Н).

Таким чином, дослідженням встановлено, що мотиватором, який спонукає селян до ринкових відносин, є показник загального рівня доходу. Чим нижчий розмір середньодушового доходу в селянських домогосподарствах, тим менша їхня участь у ринковому процесі. Іншими словами, низький рівень матеріальної забезпеченості селян зумовлює натуральний тип господарювання, а, отже, мінімізацію стосунків з ринком. Очевидно, що господарства населення активізують процес підприємництва, проте, в ході його розвитку виникає потреба у здійсненні порівняльного аналізу його ефективності з метою визначення напрямів подальшого розвитку малої форми виробництва і концентрації зусиль саме на товарному типі господарювання.

Зважаючи на обмеженість даних офіційної статистики, вважаємо, що для характеристики глибинної суті ефективності виробництва сільськогосподарської продукції в господарствах населення слід залучити оціночні вимірники технологічної та соціальної ефективності. Оцінка виробничо-господарської діяльності представлена у Додатку О.

Результати оцінки технологічної та соціальної ефективності селянських домогосподарств показали, що залежно від розміру землі результати діяльності особистих селянських господарств різняться. Господарства з розміром земельної ділянки більше 1 га, за результатами господарювання, найбільше наближені до поняття «підприємницька структура», оскільки демонструють найактивніші риси учасника ринкових відносин та формують гідну конкуренцію сільськогосподарським підприємствам Запорізького регіону.

Господарства населення з площею землі до 1 га – це господарства натурального типу виробництва. Прагнучі до задоволення власних споживчих потреб, на фоні обмеженості виробничих ресурсів, вони, в розрахунку на домогосподарство, виробляють невеликі обсяги продукції, що зумовлює невисокий показник товарності та дохідності сільськогосподарської діяльності (Додаток О).

Встановлено, що чим більше в домогосподарствах наявних сільськогосподарських угідь, тим менш інтенсивно вони використовуються, що призводить до скорочення обсягів виробництва продукції в розрахунку на 1 га. Збільшення розміру землі в господарстві призводить до зростання продуктивності праці, що зумовлене скороченням затрат людино-годин в наслідок зменшення ручної праці в крупних господарствах і заміни її механізованою.

З метою отримання однозначної відповіді щодо технологічної та соціальної ефективності діяльності особистих селянських господарств Запорізької області був застосований прикладний статистично-математичний метод обробки експериментальних даних, що є заходом перевірки статистичних гіпотез непараметричним методом. Для нашого дослідження застосуємо метод «Критерій знаків» [3], який базується на знаках абсолютних відхилень показників поточного та базисного періодів.

У відповідності з даним непараметричним методом висуваємо нульову гіпотезу H_0 : «Діяльність особистих селянських господарств технологічно та соціально ефективна». Ця гіпотеза передбачає, що центри розподілу є рівними і, відповідно, позитивні та від'ємні відхилення рівноймовірні:

$$P(+)=P(-)=0,5 \quad (2.10)$$

де $P(+)$ – імовірність позитивних знаків;

$P(-)$ – імовірність негативних знаків

Якщо у вибірці: n_+ – кількість позитивних відхилень; n – кількість від’ємних відхилень; n – кількість усіх знаків (без врахування нульових), то доля позитивних знаків у виборці $p_+ = n_+ / n$, доля від’ємних знаків $p_- = n_- / n$. Тоді нульова гіпотеза має вигляд $H_0 = P = p = 0,5$, тобто $P - p = 0$. Альтернативна гіпотеза $H_A \neq 0,5$ – технологічна та соціальна діяльність домогосподарств неефективна.

За даного рівня значимості α знаходимо критичне значення n_k та встановлюємо двобічну критичну область таким чином, щоб виконувалося рівняння:

$$P([n_+ - n/2] \geq n_k) = \alpha \quad (2.11)$$

Критичні значення затабульовані для вибірки різної величини [44]. У табл. 2.17 значення вказані для того знаку, частота якого менша. Нульова гіпотеза H_0 відхиляється, якщо менша кількість знаків є меншою за критичну кількість n_k , тобто якщо виконується умова $n_k \geq n_{м.з.}$. Якщо дана умова не виконується, то гіпотеза H_0 приймається.

За результатами даних табл. 2.17 можна зробити висновок, що умова $n_k \geq n_{м.з.}$ не виконується для усіх досліджених груп господарств населення. Звідси можна стверджувати, що нульова гіпотеза H_0 не відхиляється. Іншими словами, діяльність особистих селянських господарств Запорізької області, протягом 2015 – 2019 років є технологічно та соціально ефективною, незалежно від розміру площі землі.

Така оцінка ефективності різних за розміром господарств населення дає змогу визначити якісний характер розвитку сільськогосподарського виробництва. Проте, найбільш вагомим аргументом ефективної діяльності у підприємницьких структурах є оцінка економічного ефекту. У рамках загальноприйнятого підходу до визначення економічної ефективності в ролі узагальнюючого підсумкового показника результативності діяльності виступає рівень прибутковості (рівень рентабельності).

Таблиця 2.17

Оцінка технологічної та соціальної ефективності діяльності селянських домогосподарств Запорізької області за методом «Критерій знаків»

Показники	Селянські домогосподарства за площею землі:		
	менше 0,5 га	від 0,51 до 1 га	більше 1 га
Виробництво валової продукції (в порівняльних цінах 2016р.) в розрахунку :			
на 1 га сільськогосподарських угідь, тис.грн	+	-	+
на одного селянина/працівника*, тис.грн	-	-	+
Сукупний індекс ресурсозабезпечення	+	+	+
Самовідтворення: співвідношення частки у продукції до частки в угіддях	+	-	+
Урожайність культур:			
зернові та зернобобові	+	+	+
соняшник	+	+	-
картопля	+	-	-
овочі та баштанні	+	-	+
плодово-ягідні та виноград	-	-	-
Продуктивність тварин:			
середньодобові прирости ВРХ, г	+	+	-
середньодобові прирости свиней, г	+	+	+
середній річний удій молока від однієї корови, кг	+	+	-
Рівень товарності,%	+	-	+
Середньомісячний дохід від реалізації сільськогосподарської продукції в розрахунку на одного члена родини / середньомісячна заробітна плата одного працівника*, грн	-	-	+
Доля у структурі виробництва соціально важливої та імпортозаміщеної продукції, %:			
картопля, овочі та баштанні	-	-	+
плодово-ягідні та виноград	+	+	+
м'ясо всіх видів	+	-	+
молоко	-	+	+
Результати дослідження			
n_+	13	8	14
n	5	10	4
n_k	4	4	4
$n_k \geq n_{\text{б.з.}}$	$4 \leq 5$	$4 \leq 8$	$4 \leq 4$
Область значень, які можуть бути	5,6,7,8,9,10,11,12		
Висновок про спростування гіпотези H_0	H_0 не відхиляється		

Джерело: розраховано автором за даними Додатку О та [44]

Оскільки діяльність особистих селянських господарств юридично не має статусу підприємницької структури, то розрахунок показника рівня рентабельності за загальноприйнятим підходом є неможливим. На нашу думку, для вірного підрахунку отриманого ефекту селянськими домогосподарствами від виробництва сільськогосподарської продукції необхідно враховувати не лише явні, а й неявні витрати. Згідно теорії виробництва [7, с. 180-183] явні витрати – це витрати, що приймають форму прямих (грошових) платежів постачальникам факторів виробництва і проміжних виробів. До них належать усі статті витрат матеріальних затрат у галузях рослинництва та тваринництва, плата за оренду землі, податок на землю, амортизація, відсотки по кредиту тощо.

Неявні витрати – це альтернативні витрати використання ресурсів, що належать господарствам (або знаходяться у їхній власності). В селянських домогосподарствах неявними витратами будуть грошові виплати, які могло б отримати господарство при альтернативному використанні ресурсів. До таких витрат слід віднести заробітну плату членів родини за відпрацьовані людино-години у альтернативних видах діяльності, можливі доходи від оренди (суборенди) земельних та майнових паїв, доходи від надання в прокат сільськогосподарської техніки тощо.

Таким чином, показник ефективності сільськогосподарського виробництва в селянських домогосподарствах розраховується за формулами:

$$\text{Дохід від реалізації} = \text{Виручка від реалізації} - \text{Явні витрати} \quad (2.12)$$

$$\text{Ефект за доходом від реалізації} = \text{Дохід від реалізації} - \text{Неявні витрати} \quad (2.13)$$

З метою визначення економічної ефективності особистих селянських господарств Запорізької області за запропонованим алгоритмом була проаналізована діяльність 500 домогосподарств у 2017-2019 роках за підсумками даних офіційного річного вибіркового обстеження Головним управлінням статистики у Запорізькій області за програмою щомісячного інтерв'ю, Журналу кварталних витрат та Квартального запитальника про витрати і доходи домогосподарства. Результати розрахунку показника

економічної ефективності представлені у табл. 2.18.

Таблиця 2.18

Економічна ефективність сільськогосподарського виробництва в селянських домогосподарствах Запорізької області в середньому за 2017-2019 роки

№ n/n	Показники	Селянські домогосподарства за площею землі:			Разом
		менше 0,5 га	від 0,51 до 1 га	більше 1 га	
Сільськогосподарське виробництво					
1	Кількість господарств, од.	300	150	50	500
2	Загальна земельна площа, га	35,9	102,4	435,0	573,3
3	Виручка від реалізації, тис.грн	366,3	606,2	3898,2	4870,7
4	Явні витрати (витрати виробництва), тис.грн	826,0	1871,4	6134,0	8831,4
5	Дохід від реалізації тис.грн (р.3 р.4)	459,7	1265,2	2235,8	3960,7
6	Неявні витрати, тис.грн	677,3	1480,4	1131,9	3289,6
7	Ефект за доходом від реалізації, тис.грн (р.5 р.6)	-217,6	-215,2	1103,9	671,1
8	Умовний рівень рентабельності, % (р.3 р.4) / (р.4 + р.6)*100	-20,9	-10,3	21,9	8,2
Виробництво продукції рослинництва					
9	Виручка від реалізації, тис.грн	137,9	324,4	3852,6	4314,9
10	Явні витрати, тис.грн	672,4	1594,2	5894,2	8160,8
11	Дохід від реалізації тис.грн	534,5	1269,8	2041,6	3845,9
12	Неявні витрати, тис.грн	509,8	1206,2	907,4	2623,4
13	Ефект за доходом від реалізації, тис.грн	24,7	63,6	1134,2	1222,5
14	Умовний рівень рентабельності, %	3,8	4,2	23,8	17,6
Виробництво продукції тваринництва					
15	Виручка від реалізації, тис.грн	228,4	281,8	45,6	555,8
16	Явні витрати (витрати виробництва), тис.грн	153,6	277,2	239,8	670,6
17	Дохід від реалізації тис.грн	-74,8	-4,6	194,2	114,8
18	Неявні витрати, тис.грн	167,5	274,2	224,5	666,2
19	Ефект за доходом від реалізації, тис.грн	-242,3	-278,8	-30,3	-551,4
20	Умовний рівень рентабельності, %	-61,2	-50,1	-11,2	-45,1

Джерело: розраховано автором за даними [46,47,48]

Як показують дані табл. 2.18, умовний рівень рентабельності особистих селянських господарств за період 2017-2019 роки коливався у широких межах у розрізі груп за площею землі. У господарствах з розміром площі землі сільськогосподарського призначення до 1 га він був нижче за нуль, у господарствах з площею землі більше 1 га перевищував його.

Найбільш високий рівень економічної ефективності сільськогосподарського виробництва спостерігається в селянських домогосподарствах із розміром земельної площі більше 1 га. Середній розмір землі в даній групі становить 8,7 га, що за рахунок ефекту масштабу ресурсу забезпечує ефект за доходом від реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва в розрахунку на одну родину 22078 грн, в розрахунку на 1 га – 2537,7 грн. Результат економічної ефективності – умовний рівень рентабельності становив 21,9%.

Дещо інша ситуація склалася в домогосподарствах, де площа сільськогосподарських угідь менша за 1 га. У групі господарств з розміром площі до 0,5 га умовний рівень рентабельності становив -20,9%, у господарствах з розміром площі до 1 га – -10,3%. Об'єктивним фактом значно нижчого умовного рівня рентабельності цих груп домогосподарств є активне виробництво продукції тваринництва, яка виготовляється переважно для внутрішнього споживання без застосування науково-обґрунтованої системи виробництва.

Отже, порівнюючи рівень ефективності господарювання домогосподарств (8,2%) з сільськогосподарськими підприємствами (37,6%) бачимо, що в цьому аспекті господарства населення є менш конкурентоздатними на ринку сільськогосподарської продукції. Проте, дана форма дрібноварного сектору аграрного виробництва, на відміну від сільськогосподарських підприємств, демонструє значний розвиток технологічної та соціальної ефективності, що забезпечує великий потенціал

на майбутнє для підвищення економічної ефективності діяльності домогосподарств в умовах нестабільного, жорсткого бізнес-середовища.

Звертаючи увагу на вищезазначене можна зробити висновок, що перспективи ефективного розвитку селянських домогосподарств пов'язані з укрупненням виробництва та переходом на товарний тип господарювання. Великим резервом у зміцненні ринкових позицій особистих селянських господарств є розвиток обслуговуючої та кредитної кооперації. Зважений, науково-обґрунтований підхід до раціонального використання потенціалу розвитку селянських домогосподарств у Запорізькій області дозволить не лише забезпечити зростання доходів селян, але й підвищити ефективність підприємництва та стати повноцінним конкурентом великому агробізнесу.

Висновки до розділу 2.

1. Установлено, що малі форми аграрного виробництва, порівняно зі структурами великого та середнього агробізнесу, мають вищий рівень ефективності використання ресурсів. За умов значно гіршого забезпечення земельними ресурсами, вони демонструють на 5,3% вищу продуктивність гектару землі та в 1,3 раза вищий рівень показника здатності до самовідтворення. Трендовий прогноз тенденції розвитку сільськогосподарського виробництва доводить, що кон'юнктурна вимога асортименту галузевих продуктів у майбутньому продовжуватиме залежати від пропозиції сільськогосподарської продукції малого сектору аграрного виробництва, зберігаючи закріплення за ними біля 40% ринкової ніші.

2. Виявлено, що малі форми господарювання практично всіх кластерів мають спадну віддачу від масштабів виробництва. Встановлено, що підвищене трудове навантаження селян та зменшення їхнього фонду вільного часу формує від'ємний показник еластичності по фактору праці. Все це, у свою чергу, зумовлює зниження рівня віддачі фактору землі, що обґрунтовано обмеженими можливостями як фізичної праці родини, так і

економічної мотивації найманих працівників в умовах технічної примітивності господарювання.

3. Установлено, що найвищий рівень адаптованості малого сектору до сучасних вимог конкурентного сільськогосподарського виробництва мають господарства кластеру № 5. Вони демонструють найбільший потенціал раціонального використання внутрішніх факторів виробництва, створюють передумови для ефективного розвитку сімейного агробізнесу. Визначено, що малий сектор Запорізької області значно поступається за конкурентоздатністю іншим областям кластеру № 5. Він не має конкурентних переваг як у ресурсному потенціалі, так і у виробничому.

4. Фермерські господарства Запорізької області, за період 2015 – 2019 роки, мають характерну особливість – зростання конкурентоспроможності. Це факт значного підвищення обсягів виробництва продукції – на 54,8%, зростання ефективності використання землі – на 46,2% та продуктивності праці – на 56,1%.

5. Виявлено, що здатність заміщення рентабельності ризиком при виробництві сільськогосподарської продукції у фермерських господарствах є набагато вищою ніж у сільськогосподарських підприємствах. Це доводить, що фермерські господарства Запорізької області мають потенційні переваги над сільськогосподарським підприємствами в аспекті формування структури виробничого портфеля та її впливу на інвестиційну активність товаровиробників. За допомогою частки розкиду показників поверхні кривих байдужості визначено, що сукупний стан економічних параметрів виробництва продукції у фермерських господарствах є більш адаптованим до соціально-економічних умов ринку регіону та є конкурентоздатним в контексті якості господарювання.

6. Виявлено дуже міцний зв'язок між результатами виробництва високорентабельних культур та ефективністю функціонування фермерства регіону. Встановлено, що на 94,5% ефективність функціонування

фермерських господарств залежить від результатів виробництва зернових культур та соняшника. Доведено, що навіть за умови відмови від типу обраної фермерством спеціалізації виробництва, тенденція зростання ефективності функціонування буде збережена за рахунок інших культур.

7. Виявлено, що чинник масштабу виробництва у фермерських господарствах діє на 73,6%. Тобто, більше 25% фінансових результатів фермерства регіону забезпечено не фактом наявного розміру підприємства, а саме статусом господаря, який зумовлює сумлінне і раціональне відношення до продуктивного ведення господарської діяльності.

8. Установлено, що найважливішими чинниками ефективності функціонування фермерських господарств у різних районах Запорізької області є фактори організаційного та соціального ефекту. Саме якісне господарювання визначає ефективність організації агробізнесу на засадах мотивації продуктивного процесу сільськогосподарського виробництва.

9. За період 2015 – 2019 роки сектор особистого селянського господарства забезпечив збільшення концентрації основних виробничих ресурсів, досяг величини сукупного коефіцієнту використання виробничого потенціалу на рівні 1,21. Це доводить, що селянське домогосподарство регіону в цілому функціонує ефективно.

10. Виявлено, що інтенсивність виробництва в особистих селянських господарствах приміських районів, порівняно з районами віддаленими від міст, є значно нижчою. Відокремленість господарств від адміністративних центрів змушує селян вести більш активну роботу. Господарства ж наближені до міст, навпаки мають альтернативу забезпечення зайнятості селян. Установлено, що господарствам населення в районах наближених до міст і рекреаційних зон регіону властива підприємницька ознака – участь у ринковому процесі.

11. Установлено, що мотиватором, який спонукає селян до ринкових відносин, є показник загального рівня доходу. Чим нижчий розмір

середньодушового доходу в селянських домогосподарствах, тим менша їхня участь у ринковому процесі. Низький рівень матеріальної забезпеченості селян зумовлює натуральний тип господарювання, а, отже, мінімізацію стосунків з ринком.

12. Визначено, що господарства населення, порівняно з сільськогосподарськими підприємствами, є менш ефективними та конкурентоздатними на ринку сільськогосподарської продукції. Проте, дана форма дрібнотоварного сектору аграрного виробництва, на відміну від сільськогосподарських підприємств, демонструє значний розвиток технологічної та соціальної ефективності, що забезпечує великий потенціал на майбутнє для підвищення економічної ефективності діяльності домогосподарств в умовах нестабільного, жорсткого бізнес-середовища.

Література до розділу 2

1. Базилевич В.Д. Мікроекономіка. Київ: Четверта хвиля. 1997. 290 с.
2. Витрати підприємств на виробництво продукції сільського господарства. Сільське, лісове та рибне господарство. Економічна діяльність. Економічна статистика – Державна служба статистики України. URL <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Гатаулин А.М. Система прикладних статистико-математических методов обработки экспериментальных данных в сельском хозяйстве . М: МСХА, 1992. Ч2. 192 с.
4. Інвестиційний паспорт Запорізької області 2019 Запорізька обласна державна адміністрація. Запоріжжя/ 2020. 59 с.
5. Кукіна Н.В. Економіко-юридичний аспект підприємницького статусу в агросфері. *Економіка: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць*. Випуск 227: В 3т. Т III. С. 774 – 781
6. Мельник Л.Л. Економічний потенціал різних форм аграрних підприємств. *Економіка АПК*. 2011. №7. С. 89 – 97.

7. Макаренко П.М., Попова Т.В., Васильченко О.О. Мікроекономіка: Навчальний посібник. Мелітополь: «Люкс». 2013. 432 с.

8. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств по Запорізькій області у розрізі категорій за 2016р. (Форма 50-сільське господарство). Запоріжжя: Головне управління статистики у Запорізькій області. 2017. 100 с.

9. Показники діяльності великих, середніх, малих та мікропідприємств за видами економічної діяльності. Діяльність підприємств. Економічна діяльність. Економічна статистика/ Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

10. Розширений бюлетень Форми № 50 с/г «Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах Запорізької області». - Головне управління статистики у Запорізькій області, 2013. 124с.

11. Розширений бюлетень Форми № 50 с/г «Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах Запорізької області». - Головне управління статистики у Запорізькій області, 2014. 127с.

12. Розширений бюлетень Форми № 50 с/г «Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах Запорізької області». - Головне управління статистики у Запорізькій області, 2015. 126с.

13. Розширений бюлетень Форми № 50 с/г «Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах Запорізької області». - Головне управління статистики у Запорізькій області, 2016. 124с.

14. Спаський Г.В. Підвищення ефективності функціонування фермерських господарств Закарпаття. *Економіка АПК*. 2017. № 3. С. 50 -56

15. Статистичний бюлетень «Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості в 2013 році». Державна служба статистики України. За ред. О.М. Прокопенко. Київ. 2013. 80 с.

16. Статистичний бюлетень «Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості в 2016 році». Державна служба статистики України. За ред. О.М. Прокопенко. Київ. 2016. 80 с.

17. Статистичний бюлетень «Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості в 2017 році». Державна служба статистики України. За ред. О.М. Прокопенко. Київ. 2017. 80 с.

18. Статистичний збірник «Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва», 2016. Державна служба статистики України. Київ, 2017. 623 с.

19. Статистичний збірник «Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва», 2017. Державна служба статистики України. Київ, 2018. 343 с.

20. Статистичний збірник «Регіони України» 2017. Державна служба статистики України. За ред. І.М. Жук. Київ. 2017. 692 с.

21. Статистичний збірник «Сільське господарство Житомирської області» 2016. Головне управління статистики у Житомирській області. За ред. Г.А. Пашинської. Житомир. 2017. 213 с.

22. Статистичний збірник «Сільське господарство Запорізької області» 2012. Головне управління статистики у Запорізькій області. За ред. М.З.Шейко. Запоріжжя. 2013. 235 с.

23. Статистичний збірник «Сільське господарство Запорізької області» 2013. Головне управління статистики у Запорізькій області. За ред. М.З.Шейко. Запоріжжя. 2014. 234 с.

24. Статистичний збірник «Сільське господарство Запорізької області» 2014. Головне управління статистики у Запорізькій області. За ред. М.З.Шейко. Запоріжжя. 2015. 221 с.

25. Статистичний збірник «Сільське господарство Запорізької області» 2015. Головне управління статистики у Запорізькій області. За ред. М.З.Шейко. Запоріжжя. 2016. 201 с.

26. Статистичний збірник «Сільське господарство Запорізької області» 2016. Головне управління статистики у Запорізькій області. За ред. М.З.Шейко. Запоріжжя. 2017. 199 с.

27. Статистичний збірник «Сільське господарство Запорізької області» 2017. Головне управління статистики у Запорізькій області. За ред. М.З.Шейко. Запоріжжя. 2018. 203 с.

28. Статистичний збірник «Сільське господарство Запорізької області» 2018. Головне управління статистики у Запорізькій області. За ред. М.З.Шейко. Запоріжжя. 2019. 178 с.

29. Статистичний збірник «Сільське господарство Запорізької області» 2019. Головне управління статистики у Запорізькій області. За ред. М.З.Шейко. Запоріжжя. 2020. 112 с.

30. Статистичний збірник «Сільське господарство Миколаївської області» 2016. Головне управління статистики у Миколаївській області. За ред. І.В. Компанієць. Миколаїв. 2017. 204 с.

31. Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2016 рік. Державна служба статистики України. Київ. 2017. 246 с.

32. Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2017 рік. Державна служба статистики України. Київ. 2018. 245 с.

33. Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2018 рік. Державна служба статистики України. Київ. 2019. 235 с.

34. Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2019 рік. Державна служба статистики України. Київ. 2020. 230 с.

35. Статистичний збірник «Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2016 році». Державна служба статистики України За ред. І.І. Осипова. Київ. 2016. 86 с.

36. Статистичний збірник «Соціальні індикатори рівня життя населення Запорізької області» в 2017 році. Головне управління статистики у Запорізькій області. За ред. М.З. Шейко. Запоріжжя. 2018. 163 с.

37. Статистичний збірник «Соціальні індикатори рівня життя населення Запорізької області» в 2019 році. Головне управління статистики у Запорізькій області. За ред. М.З. Шейко. Запоріжжя, 2020. – 157 с.

38. Статистична інформація «Витрати і ресурси домогосподарств України у 2019 році». Частина II: Області та місто Київ. Запорізька область (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). – Київ, 2020. – 85 с.

39. Статистична інформація «Основні показники сільськогосподарської діяльності домогосподарств у сільській місцевості у 2017 році». Регіональні дані вибіркового обстеження для складання Форми № 02 – СГН. Головне управління статистики у Запорізькій області, 2018. 112с.

40. Статистична інформація «Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості в 2018 році». Регіональні дані вибіркового обстеження для складання Форми № 02 – СГН. Головне управління статистики у Запорізькій області, 2019. 107с.

41. Статистична інформація «Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості в 2019 році». Регіональні дані вибіркового обстеження для складання Форми № 02 – СГН. Головне управління статистики у Запорізькій області, 2020. 116с.

42. Структура сукупних ресурсів/ Доходи та умови життя/ Демографічна та соціальна статистика. – . Головне управління статистики у Запорізькій області. URL <http://www.zp.ukrstat.gov.ua/>

43. Табінський В.А. Аналіз фермерських господарств в Україні. *Молодий вчений*. - № 6(33). – 2016. – С. 111- 115.
44. Таблиця критичних значень G-критерія знаків. Математична статистика. URL: <https://statpsy.ru/sign/tablica-g-sign/#more-718>
45. Форма № 01 – СГН «Запитальник базового інтерв'ю». Головне управління статистики у Запорізькій області, 2014. 57с.
46. Форма № 01 – СГН «Запитальник базового інтерв'ю». Головне управління статистики у Запорізькій області, 2016. 57с.
47. Форма № 01 – СГН «Запитальник базового інтерв'ю». Головне управління статистики у Запорізькій області, 2018. 57с.
48. Форма № 01 – СГН «Запитальник базового інтерв'ю». Головне управління статистики у Запорізькій області, 2019. 57с.
49. Форма № 2 – ферм. (річна) «Основні показники господарської діяльності фермерського господарства, малого підприємства у сільському господарстві». Головне управління статистики у Запорізькій області, 2013. 87с.
50. Форма № 2 – ферм. (річна) «Основні показники господарської діяльності фермерського господарства, малого підприємства у сільському господарстві». Головне управління статистики у Запорізькій області, 2014. 87с.
51. Форма № 2 – ферм. (річна) «Основні показники господарської діяльності фермерського господарства, малого підприємства у сільському господарстві». Головне управління статистики у Запорізькій області, 2015. 87с.
52. Форма № 2 – ферм. (річна) «Основні показники господарської діяльності фермерського господарства, малого підприємства у сільському господарстві». Головне управління статистики у Запорізькій області, 2016. 87с.

53. Форма № 2 – ферм. (річна) «Основні показники господарської діяльності фермерського господарства, малого підприємства у сільському господарстві». Головне управління статистики у Запорізькій області, 2017. 87с.

54. Форма № 2 – ферм. (річна) «Основні показники господарської діяльності фермерського господарства, малого підприємства у сільському господарстві». Головне управління статистики у Запорізькій області, 2018. 87с.

55. Форма № 2 – ферм. (річна) «Основні показники господарської діяльності фермерського господарства, малого підприємства у сільському господарстві» Головне управління статистики у Запорізькій області, 2019. 87с.

56. Форма № 6 – сільрада (річна) «Окремі показники розвитку сільських, селищних, міських рад у галузі сільського господарства». Головне управління статистики у Запорізькій області, 2014. 5с.

57. Форма № 6 – сільрада (річна) «Окремі показники розвитку сільських, селищних, міських рад у галузі сільського господарства». Головне управління статистики у Запорізькій області, 2016. 5с.

58. Форма № 6 – сільрада (річна) «Окремі показники розвитку сільських, селищних, міських рад у галузі сільського господарства». Головне управління статистики у Запорізькій області, 2018. 5с.

59. Форма № 6 – сільрада (річна) «Окремі показники розвитку сільських, селищних, міських рад у галузі сільського господарства». Головне управління статистики у Запорізькій області, 2019. 5с.

60. Форма № 21-заг (річна) «Реалізація сільськогосподарської продукції в підприємствах Запорізької області». Головне управління статистики у Запорізькій області, 2018. 3с.

61. Форма № 21-заг (річна) «Реалізація сільськогосподарської продукції в підприємствах Запорізької області».(база даних) - Головне управління статистики у Запорізькій області, 2019. 3с.

62. Форма № 50 с/г «Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах Запорізької області». Головне управління статистики у Запорізькій області, 2017. 12с.

63. Форма № 50 с/г «Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах Запорізької області». Головне управління статистики у Запорізькій області, 2018. 12с.

64. Форма № 50 с/г «Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах Запорізької області». Головне управління статистики у Запорізькій області, 2019. 12с.

65.Кібенко К.А. Напрями розвитку малих форм аграрного виробництва. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Випуск 31. С.36-41.

66.Кібенко К.А. Рівень ефективності економічної діяльності малих форм аграрного виробництва. *Вісник ОНУ ім.Мечнікова*. 2018. Т.23. Вип. 3(68). С. 95-101.

67.Кібенко К.А. Розвиток селянських господарств на засадах кооперації. *Розвиток Європейського простору очима молоді: економічні, соціальні та правові аспекти: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції докторантів, молодих вчених та студентів* (м. Харків 27 квітня 2018 р.). м.Харків. 2018. С. 229-233.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В МАЛИХ ФОРМАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

3.1. Оцінка важелів ефективного господарювання малих форм аграрного виробництва

За сучасних умов функціонування вітчизняного аграрного сектору ефективний розвиток в малих форм господарювання набуває особливого значення. Проте забезпечити даний шлях для цієї групи аграріїв можливо, лише застосовуючи комплекс заходів, які включають в себе не тільки техніко-технологічну а й організаційну оптимізацію економічної діяльності. Однією зі складових забезпечення ефективного розвитку малих форм аграрного виробництва є запровадження науково обґрунтованих рекомендацій, основою яких є математичні методи аналізу господарської діяльності та її прогнозування.

Це зокрема передбачає розробку моделей господарювання для окремих типів аграрних виробництв, пропозиції щодо оптимізації використання наявної ресурсної бази, а також визначення стратегії розвитку зазначеної групи аграріїв за сучасних умов. Необхідно відмітити, що моделювання господарської діяльності малих форм вітчизняного аграрного виробництва має свої специфічні риси, які відповідним чином позначаються на складності самого процесу дослідження.

1. Неоднорідність складу об'єкту дослідження. Як вже зазначалося, вітчизняний сектор малого аграрного виробництва включає в себе як типові товарні сільськогосподарські підприємства (великі фермерські господарства, малі приватні підприємницькі структури), так і відверто натуральні виробничі одиниці, в яких селяни вимушені займатися виробничою діяльністю, оскільки обов'язкова соціальна допомога з боку держави не

дозволяє належним чином задовольняти особисті продовольчі та інші потреби. Більше того, ми не можемо відкидати представників дрібнотоварного сектору, оскільки їхня питома вага по цілій низці галузевих напрямків є досить високою.

2. Соціально-економічна природа малих сільськогосподарських виробництв сімейного типу. На відміну від класичних суб'єктів аграрного підприємництва переважна більшість малих аграрних господарств (навіть фермерські підприємства сімейного типу) пов'язують свою економічну діяльність із ступенем задоволення потреб своєї родини. Цим значною мірою обумовлюється прийняття організаційно-управлінських рішень щодо обрання галузевого напрямку, розширення масштабів господарської активності, оновлення техніко-технологічного забезпечення тощо. Визначальними обмежувачими або стимулюючими факторами в даному випадку є ступінь працевиснажливості, рівень професійної підготовки членів родини, загальний демографічний стан розвитку сім'ї (стадія формування, становлення розвиток, занепад) та ін.

3. Вплив на розвиток малих форм аграрного виробництва зовнішніх факторів соціально-економічного та політичного характеру. Так зокрема за сучасних умов селяни суттєві складнощі із реалізацією плодово-ягідної продукції на місцевих ринках, ускладнилася ситуація із продажем м'ясної та молочної сировини на переробку та кінцевому покупцю. Слід також відмітити, що діяльність переважної більшості представників даної групи аграріїв тісно пов'язана із характером функціонування селищного населеного пункту, в якому вони мешкають. Рівень розвитку соціальної інфраструктури, наявність можливості задоволення своїх духовних потреб значною мірою впливає на готовність членів-власників крупного сімейного сільськогосподарського підприємства і надалі залишатися у статусі члена.

Необхідність врахування зазначеної специфіки функціонування об'єкта дослідження обумовило той факт, що нами було обрано когнітивне

моделювання, яке застосовується для моделювання та управління складними системами в рамках теорії обґрунтування прийняття рішень. Застосування когнітивного моделювання для аналізу складних соціально-економічних систем в працях В.М. Волкової, В.А. Камаєва, А.А. Кулинич показало свою ефективність.

Як зазначають О.М. Целих та М.В. Петряєва, в створенні системних допомоги прийняття рішень когнітивне моделювання використовується порівняно недавно. Спроби застосування в теоріях управління досягнуто соціальної психології, які привели до формування когнітології - галузей знань, орієнтованих на дослідження процесів управління і прийняття рішення. Застосування когнітивного моделювання в економіці дозволяє досліджувати проблемні області з нечіткими факторами і взаємозв'язками між елементами, що впливають на суб'єкт управління змінами зовнішньої середовища, а також в деяких випадках можуть використовувати тенденції розвитку ситуації в інтересах фірми[21].

Когнітивна структуризація починається з визначення об'єктів (що характеризуються як кількісно, так і якісно, вербально) вивчення певної системи і встановлення зв'язків між ними. Такі дії здійснюються за допомогою експертів, шляхом збору та обробки статистичної інформації, на основі вивчення літературних даних, вони базуються на теоретичних даних у відповідній предметній області.

В результаті когнітивної структуризації відбувається розробка формального опису знань, що дозволяє наглядно зобразити когнітивну модель (у вигляді схем, граф, матриць, таблиць або тексту). Розроблена когнітивна модель - найбільш творчий і слабоформалізований етап в діяльності дослідника (групи експертів) великих систем. Часто формалізація можлива при обробці численних даних у вигляді статистичної інформації шляхом використання засобів інтелектуального аналізу даних (наприклад, Data mining). Джерелами інформації для визначення "якісних" вершин

можуть надавати теоретичні дані в вивченні предметної області та узгоджених рішень груп експертів. В останньому випадку розробляється "колективна когнітивна карта".

Когнітивна карта (в первісному розумінні - схема причинно-наслідкових зв'язків в системі) - це структурна схема відносин між об'єктами ("концептами", "сутністю", елементами, підсистемами) складної системи; будується для того, щоб зрозуміти і проаналізувати структуру і поведінку.

Формальною точкою виміру когнітивної карти є знаковий орієнтований граф (орграф), в якому відзначається схема враження між вивченням об'єктів - вершинами. Відмінність між ними (взаємодія факторів) - це кількісний або якісний опис впливу змін в одній версії на інші.

Когнітивна карта відображає лише факт наявності впливу вершин (чинників) другого. У неї не відображається детального характеру цих впливів, а також вплив на зміну ситуації. У всіх цих умовах вимагає переходу на наступний рівень структуризації інформації, показаної в когнітивній карті. На рівні когнітивної моделі виявляються зв'язки між факторами когнітивної карти, що розкриваються до відповідного рівняння, яке може містити як кількісні, так і якісні змінні.

Особливістю когнітивного моделювання є можливість статичного і динамічного аналізу ситуацій. Статичний аналіз припускає вивчення структури когнітивної карти та визначення ступеня взаємовпливів факторів. Здійснюється поділ факторів на цільові і керуючі [3, с.39].

Цільові фактори - це фактори, значення яких необхідно змінити в рамках даного завдання, а керуючі (важелі) - це фактори, за допомогою яких можна впливати на цільові чинники. Динамічний аналіз припускає управління динамікою цільових факторів, в залежності від зміни керуючих факторів, а також вироблення сценаріїв розвитку ситуації в часі вибори найбільш прийняттого варіанту. Таким чином, за допомогою теорії моделювання когнітивних карт існує можливість проводити підтримку

стратегічних рішень в управлінні господарством, розглядаючи його як складну динамічну систему і враховуючи фактори зовнішнього і внутрішнього середовища.

Рівень ефективності сільськогосподарського виробництва в дрібнотоварному секторі аграрного підприємництва визначається результатом взаємодії зовнішніх та внутрішніх факторів, як суто економічної, так і соціальної природи. Зокрема обсяг товарної продукції, результати від її реалізації обумовлюється не тільки наявністю каналів збуту, а й обраною технологією, рівнем кваліфікації аграріїв. Важливу роль відіграють і суто природні фактори, як природно-екологічного типу, так і стан ґрунтів в конкретному господарстві, її родючість, рівень засміченості тощо.

Суттєве значення для розвитку малих форм аграрного виробництва має характер розвитку демографічної ситуації на селі, вплив результатів господарювання на бюджет родини, та ін. Також слід відзначити потенційний позитивний ефект від участі державних інституцій у функціонуванні сільської громади, а саме в сфері стимулювання розвитку міжгосподарських відносин на кооперативних засадах. Таким чином, основні фактори, які виявляють прямий чи опосередкований вплив на ефективність сільськогосподарського виробництва в малих аграрних формуваннях, можна згрупувати за ознакою елементів зовнішнього і внутрішнього середовища.

Можливість високоефективного функціонування малого сектору визначається мотиваційними факторами і стимулами, які забезпечують товаровиробникам інтерес до розвитку агробізнесу регіону, а також до високих результатів своєї діяльності. Такими факторами, на нашу думку, є (Додаток II):

x_1 – структура виробництва сільськогосподарської продукції;

x_2 – розмір господарства (середній розмір землі, кількість поголів'я тварин);

- x_3 – наявність техніки та використання інноваційних технологій;
- x_4 – державна підтримка малих форм господарювання;
- x_5 – диверсифікація каналів збуту;
- x_6 – стан демографії та міграції на селі;
- x_7 – доступність виробничої інфраструктури;
- x_8 – розвиток сільськогосподарської кооперації;
- x_9 – економічний ризик.

Детальне вивчення зовнішніх та внутрішніх факторів дало можливість визначити параметричні ряди чинників, на засадах яких була сформована експертна оцінка дії факторів, виражена у моделі когнітивного аналізу. Складено матрицю топології та напрямків взаємозв'язків, що становило основу розроблення когнітивної карти.

Карта параметрів факторів (Додаток Р) демонструє односпрямовану зміну двох пов'язаних чинників – це значення «+», а, відповідно, різноспрямовану зміну двох пов'язаних чинників визначає значення «-». Це визначає причинно-наслідкові зв'язки між елементами системи, дає можливість виявити ступінь впливу, скласти модель (рис. 3.1).

Дані рис. 3.1. демонструють, що безпосередньо на підвищення ефективності підприємництва в малих формах господарювання впливають такі фактори – x_1 , x_2 . Разом з тим, дані фактори є залежними від зміни інших факторів системи.

З метою виявлення категорії сили дії кожного фактору на систему складено матриці, на базі яких розроблено модель прискорення та уповільнення впливу чинників. Встановлений, на засадах матриці, ступінь взаємодії та ступінь активності чинників (Додаток С) став критерієм інтерпретації ролі кожного фактору системи.

За оцінкою чутливості та інтерпретації факторів, згідно сили впливу на систему ефективного розвитку підприємництва в малих формах

господарювання, усі чинники були класифіковані за фасетними категоріями (Додаток Т):

1. Цільові фактори – зміна чи сталість яких є метою керування системою: x_1 – структура виробництва сільськогосподарської продукції; x_2 – розмір господарства.

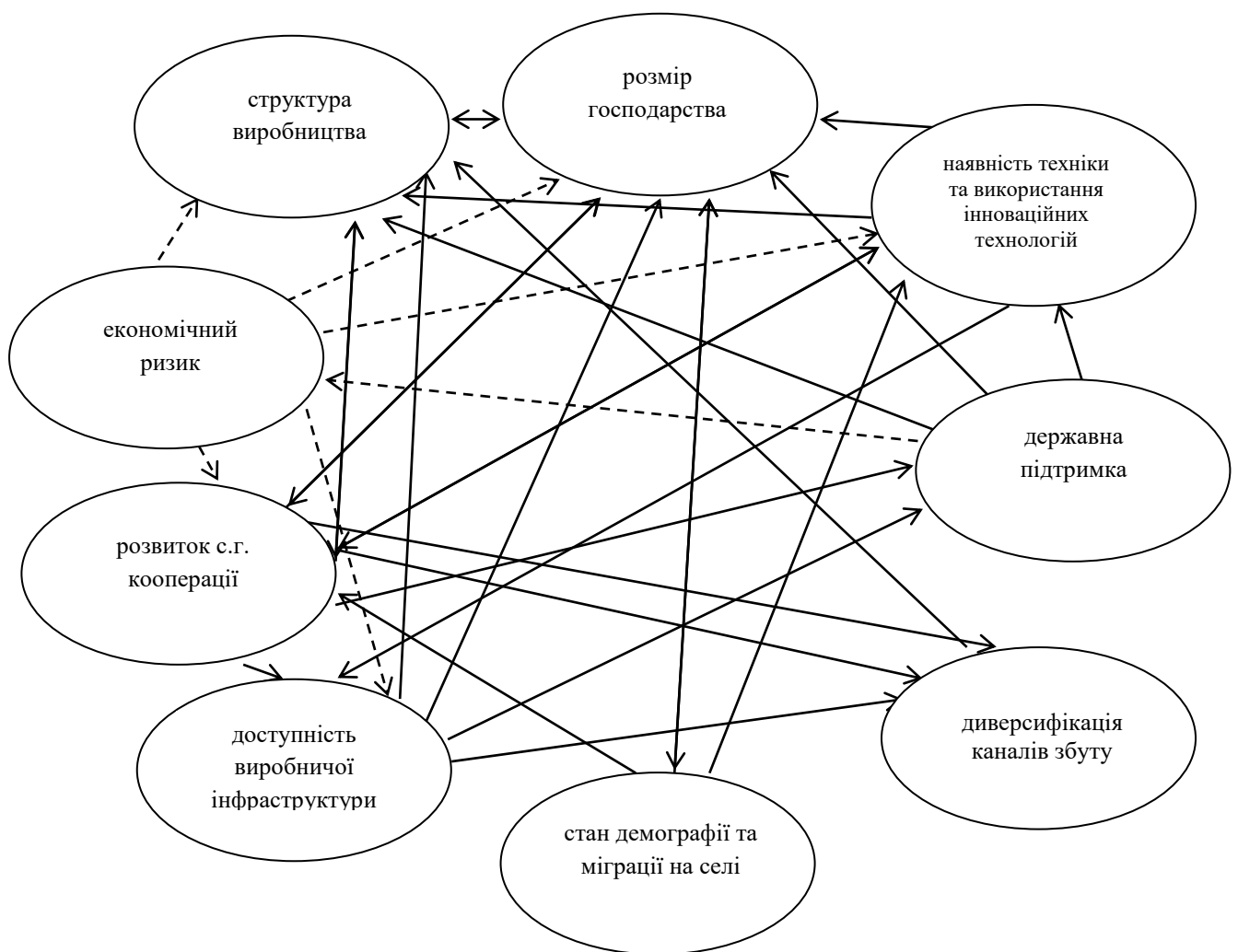

Рис. 3.1. Когнітивна карта взаємозв'язків факторів ефективного розвитку підприємництва в малих формах господарювання

Джерело: авторська розробка

2. Фактори-індикатори – відображають та пояснюють розвиток процесів у проблемній ситуації: x_5 – диверсифікація каналів збуту; x_6 – стан

демографії та міграції на селі; x_7 – доступність виробничої інфраструктури; x_9 – економічний ризик.

3. Фактори-важелі (управління) – потенційно можливі важелі впливу на ситуацію: x_3 – наявність техніки та використання інноваційних технологій; x_4 – державна підтримка малих форм господарювання; x_8 – розвиток сільськогосподарської кооперації.

Надалі були вивчені процеси розповсюдження обурень на графу G по маршруту M . Орієнтовний граф $G (V; A)$ має дві категорії: V – множина вершин, що є множиною базисних факторів; A – множина дуг, що відображає факт взаємного впливу факторів. На засадах формули (3.1), скориставшись правилом поширення збурень у графі, розрахуємо їхній розмір:

$$U_i(t + 1) = U_i(t) + \sum_{j=1}^n f(V_j, V_i) p_j(t) \quad (3.1)$$

де U_i - численне значення вершин що дорівнює 1;

$p_j(t)$ - зміна у вершині x_j в момент часу t . Звідси вплив цієї зміни на x_i в момент $t + 1$ описується функцією $\pm p_j(t)$ в залежності від знака дуги, що поєднує x_i і x_j та дорівнює 1.

Наступним кроком є встановлення векторних величин параметрів вершин за фактами моделювання:

$$\begin{aligned} n_1 : & P_1 = Q_1 \\ n_2 : & P_2 = Q_1 \cdot A \\ n_3 : & P_3 = Q_1 \cdot A^2 \\ n_4 : & P_4 = Q_1 \cdot A^3 \\ n_5 : & P_5 = Q_1 \cdot A^4 \\ n_6 : & P_6 = Q_1 \cdot A^5 \end{aligned} \quad (3.2)$$

де P_i - Вектор зміни значень параметрів величин системи;

n_i - такт моделювання (прогноз) [2, с. 53]

Імпульсний процес, розрахований за умовами (3.1) та (3.2) показав, що відокремлена дія кожного фактору-важеля системи є мало результативною. Іншими словами, довгострокового позитивного результату параметрів цільових факторів підвищення ефективності діяльності малих форм господарювання не відбувається. Система не має розвитку під дією єдиного важеля, що демонструє інертний стан невизначених факторів. У свою чергу, це не дозволяє:

1. Чиннику технологічна забезпеченість та використання інноваційних технологій утримати позитивну тенденцію удосконалення процесу організації виробництва малого сектору після третього такту прогнозу, оскільки збільшення фондозабезпеченості та фондоозброєності виробництва зумовлює зростання залежності від кредитних зобов'язань господарств населення, що в подальшому уповільнює темпи росту рентабельності виробництва та підвищує тягар фінансової відповідальності (рис. 3.2);

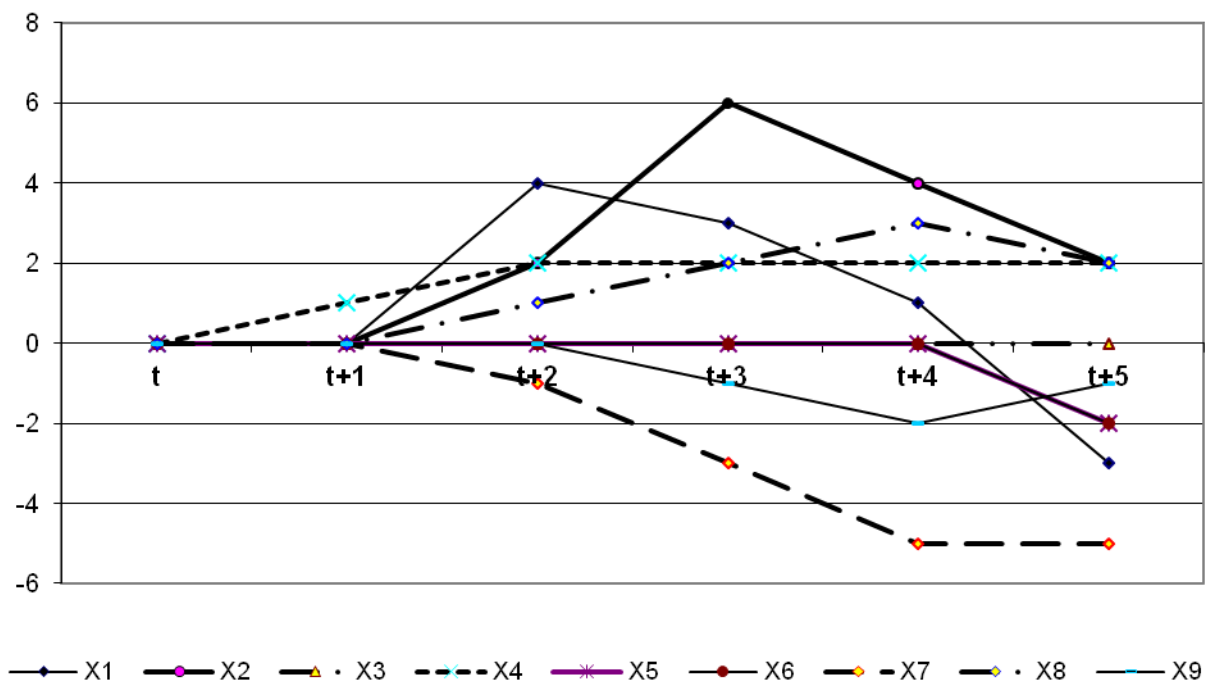

Рис.3.2. Прогноз реакції розвитку системи за дії одного фактору-важеля x_3

Джерело: розраховано та побудовано автором

2. Чиннику державної підтримки забезпечити позитивну динаміку росту цільових факторів у прогнозі, що логічно пояснюється удосконаленням процесу конкурентної боротьби в наслідок фінансової допомоги уряду виробничому процесу особистих селянських домогосподарств (рис. 3.3);

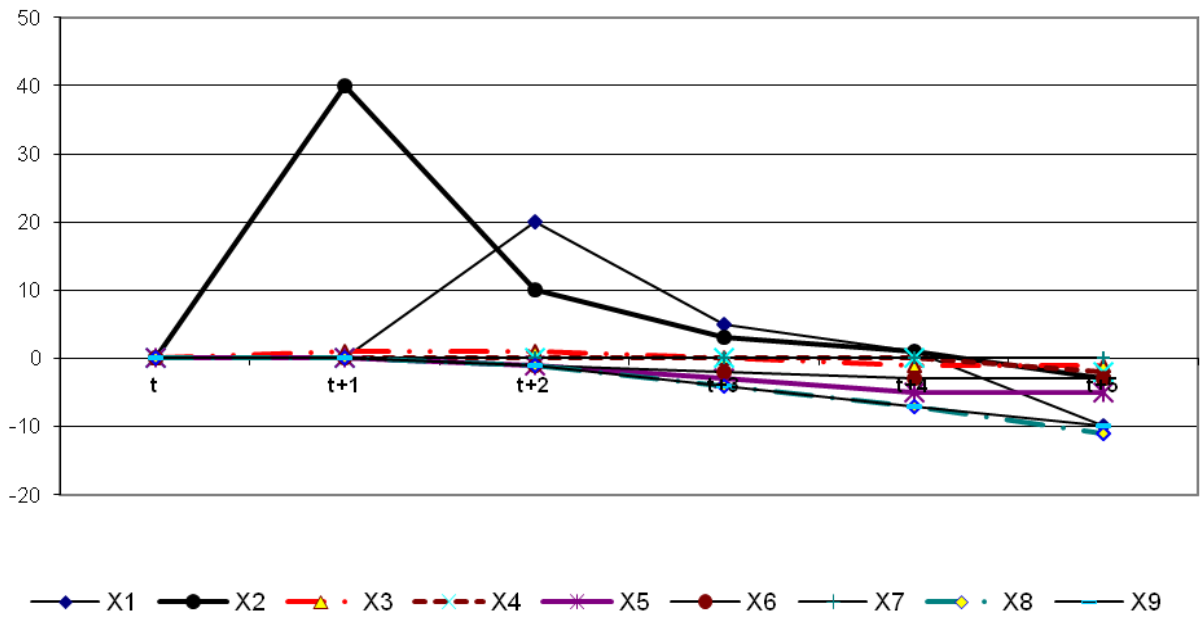

Рис.3.3. Прогноз реакції розвитку системи за дії одного фактору-важеля X_4
Джерело: розраховано та побудовано автором

3. Чиннику розвиток сільськогосподарської кооперації довгостроково утримати позитивну тенденцію росту параметрів виробництва домогосподарств, що виникає як наслідок їхніх завищених очікувань у результатах діяльності кооперативу, певному порушенні принципів кооперації, високої величини вступних та пайових внесків, відсутності досвіду членів правління ефективно управляти інтеграційною організацією (рис. 3.4).

Однак, з усього вище зазначеного бачимо, що найбільший ефективний вплив на систему розвитку малих форм господарювання Запорізької області має чинник розвитку сільськогосподарської кооперації. Він демонструє набагато кращу реакцію системи в тактах моделювання (рис. 3.4). Це пояснюється результатами імпульсів хоч і не на високому рівні ($\max = 6$),

проте стабільно позитивному по обох цільових факторах системи.

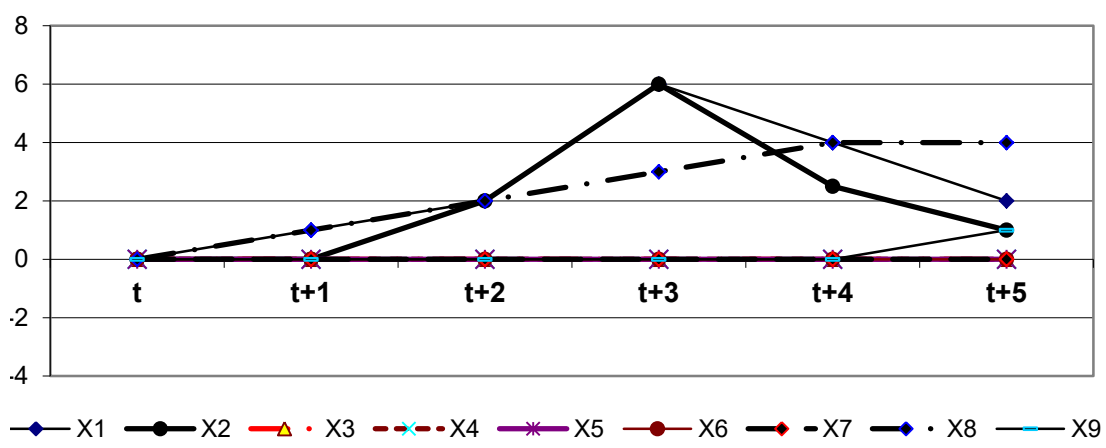

Рис.3.4. Прогноз реакції розвитку системи за дії одного фактору-важеля x_8

Джерело: розраховано та побудовано автором

Звідси можна зробити висновок, що система може досягнути довгострокового ефективного розвитку за поєднання дії факторів-важелів з певними індикаторними імпульсами. Отже, необхідний пошук такої комбінації важелів з індикаторами, за якої система буде функціонувати стратегічно ефективно. З цією метою використаємо методику сценарного моделювання.

Сценарний аналіз спрямований на моделювання за умови завданих імпульсів у активні вершини когнітивної карти та визначення змін значень вершин у відповідних тактах моделювання. За усіма можливими імітаціями комбінації дії факторів-важелів отримали п'ять найбільш результативних сценаріїв, результати яких представимо у вигляді табл. 3.1.

Результати сценаріїв отримали наступну характеристику:

Сценарій № 1: імпульс надходить у чотири вершини V_3 , V_4 , V_7 , V_9 (рис. 3.5). Припустимо, що зміна ситуації буде реалізуватися на фоні

Таблиця 3.1

**План сценарного моделювання поведінки цільових факторів системи
ефективного розвитку малих форм господарювання**

Сценарії	Імпульси	V ₃	V ₄	V ₅	V ₆	V ₇	V ₈	V ₉
		наявність техніки та використання інноваційних технологій	державна підтримка малих форм господарювання	диверсифікація каналів збуту	стан демографії та міграції на селі	доступність виробничої інфраструктури	розвиток сільськогосподарської кооперації	економічний ризик
1	Q _{v3} =-1 Q _{v4} =-1 Q _{v7} =-1 Q _{v9} =-1	-1	-1			-1		-1
2	Q _{v3} =+1 Q _{v5} =+1 Q _{v6} =-1 Q _{v9} =-1	+1		+1	-1			-1
3	Q _{v3} =+1 Q _{v5} =-1 Q _{v7} =-1 Q _{v8} =+1	+1		-1		-1	+1	
4	Q _{v3} =+1 Q _{v4} =-1 Q _{v7} =-1 Q _{v9} =+1	+1	+1			-1		+1
5	Q _{v3} =+1 Q _{v7} =-1 Q _{v8} =+1 Q _{v9} =+1	+1				-1	+1	+1

Джерело: розроблено автором

подальшого рівня погіршення державної підтримки малого сектору агробізнесу ($q_4 = -1$), зменшення забезпеченості господарств технікою ($q_3 = -1$), зниження доступу до виробничої інфраструктури ($q_7 = -1$) та підвищення ступеня ризику діяльності ($q_9 = -1$). Дана ситуація в цілому відповідає поточному положенню справ особистих селянських господарств.

За умови зниження рівня державної підтримки розвитку малих форм господарювання, знижується доступність домогосподарств до ефективних технологій виробництва продукції та наявної виробничої інфраструктури. Все це зумовлює значне зростання ризику виробництва та веде до загострення проблем підприємництва в аграрному бізнесі.

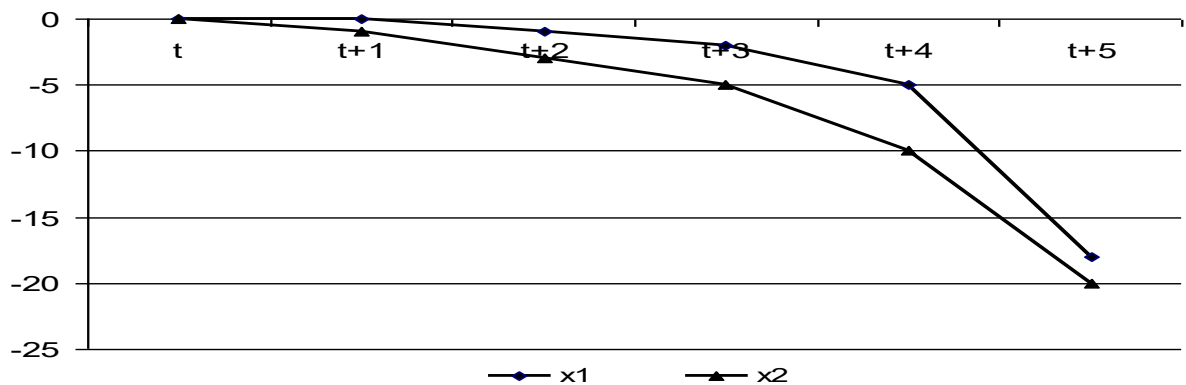

Рис.3.5. Результати сценарного моделювання № 1

Джерело : розраховано автором

Еволюційний розвиток системи помірними темпами буде відбуватися до третього такту моделювання, набуваючи подальшої зростаючої тенденції негативного характеру. Після четвертого такту – динаміка переростає у катастрофічну ситуацію.

Сценарій № 2: імпульс надходить у чотири вершини V_3 , V_5 , V_6 , V_9 (рис. 3.6). Припустимо, що на фоні покращення ситуації забезпечення малого сектору технікою та використання інноваційних технологій ($q_3 = +1$), сприятливого стану диверсифікації каналів збуту виробленої продукції ($q_5 = +1$), загальна демографічна ситуація йде до спаду ($q_6 = -1$), знижується ступінь ризику сільськогосподарської діяльності ($q_9 = +1$).

Симбіоз даних виробничих та збутових методів активно не діє на систему, так як цільові фактори набувають удосконалення тимчасово. Спостерігається позитивна динаміка до другого такту прогнозу на засадах створення конкурентоздатності виробництва та зниження ризику, що підвищує обсяги виробництва та зменшує собівартість одиниці продукції.

Проте, вже після другого такту моделювання знижується інертність негативного фактору демографії і формується нестача робочої сили та потенційної пропозиції праці на селі, що зумовлює подальше погіршення цільових параметрів системи.

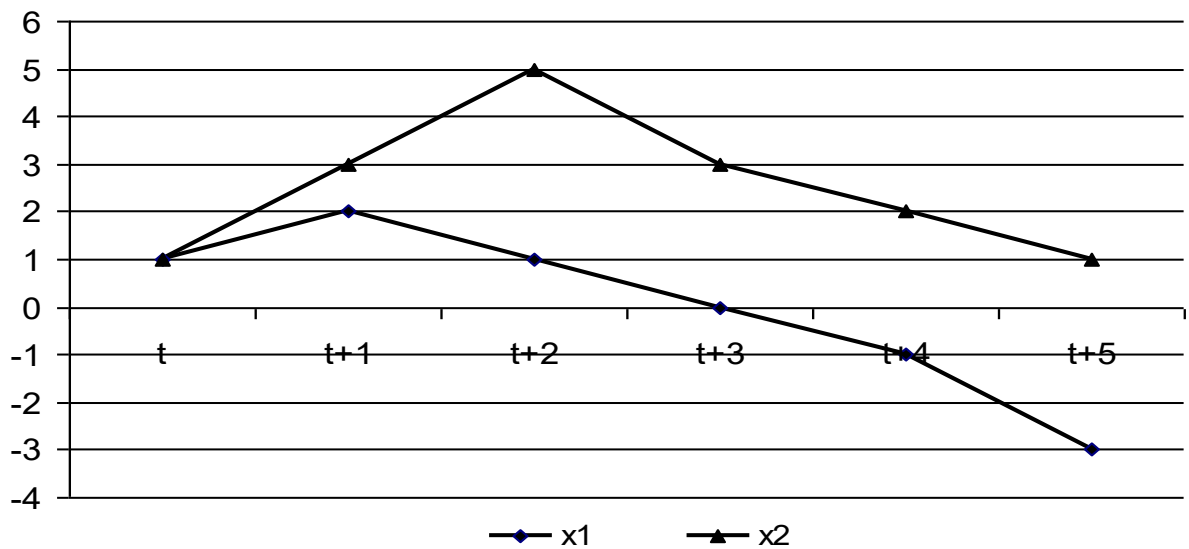

Рис.3.6. Результати сценарного моделювання № 2

Джерело : розраховано автором

Сценарій №3: імпульс надходить у чотири вершини V_3, V_5, V_7, V_8 (рис. 3.7). Припустимо, що на фоні покращення ситуації забезпечення малого сектору технікою та використання інноваційних технологій ($q_3 = +1$), несприятливого стану диверсифікації каналів збуту виробленої продукції ($q_5 = -1$), відбувається зниження доступу до виробничої інфраструктури ($q_7 = -1$), розвивається сільськогосподарська кооперація ($q_8 = +1$).

Удосконалення цільових параметрів відбувається швидкими темпами, одразу після другого такту прогнозу. Демонструється набуття довгострокової позитивної динаміки.

Отже, система є ефективною на засадах розвитку кооперації, що дає можливість малому сектору активніше покращувати техніко-технологічні параметри виробництва. Велика роль при цьому відведена двом

індикаторам – диверсифікації каналів збуту та доступність виробничої інфраструктури, але лише за умови їх погіршення.

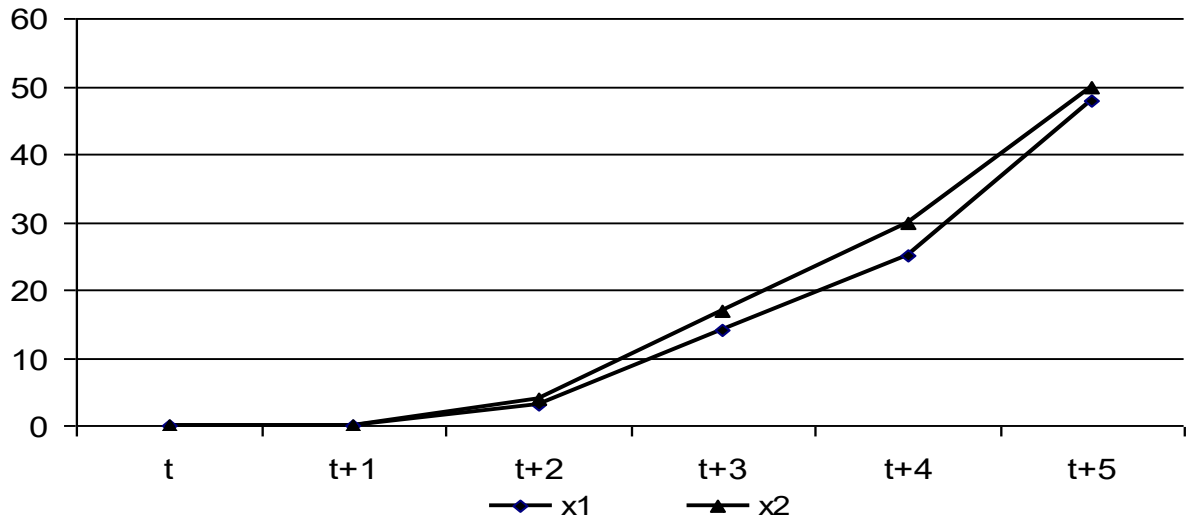

Рис.3.7. Результати сценарного моделювання № 3

Джерело : розраховано автором

Складність переробки, зберігання та реалізації виробленої продукції підштовхує виробників до створення кооперативів, що дає можливість спільно удосконалювати фондозабезпеченість виробництва і фондоозброєність праці та не мати залежності від інфраструктурних та торговельних організацій.

Сценарій № 4: імпульс надходить у чотири вершини V_3 , V_4 , V_7 , V_9 (рис. 3.8). Припустимо, що зміна ситуації буде реалізуватися на фоні подальшого рівня погіршення державної підтримки малого сектору агробізнесу ($q_4 = -1$), збільшення забезпеченості господарств технікою ($q_3 = +1$), зниження доступу до виробничої інфраструктури ($q_7 = -1$) та зменшення ступеня ризику діяльності ($q_9 = +1$). Дана ситуація відповідає параметрам сьогодення фермерських господарств регіону.

Такий прогноз демонструє зростання цільових показників до другого такту, після чого спостерігається тенденція до зниження параметрів структури виробництва на фоні недовгострокового удосконалення параметрів розміру господарства. Зростання кредитних зобов'язань та значні

витрати на досягнення ефекту масштабу виробництва не дають можливість стабільної оптимізації виробничого портфеля у короткі строки.

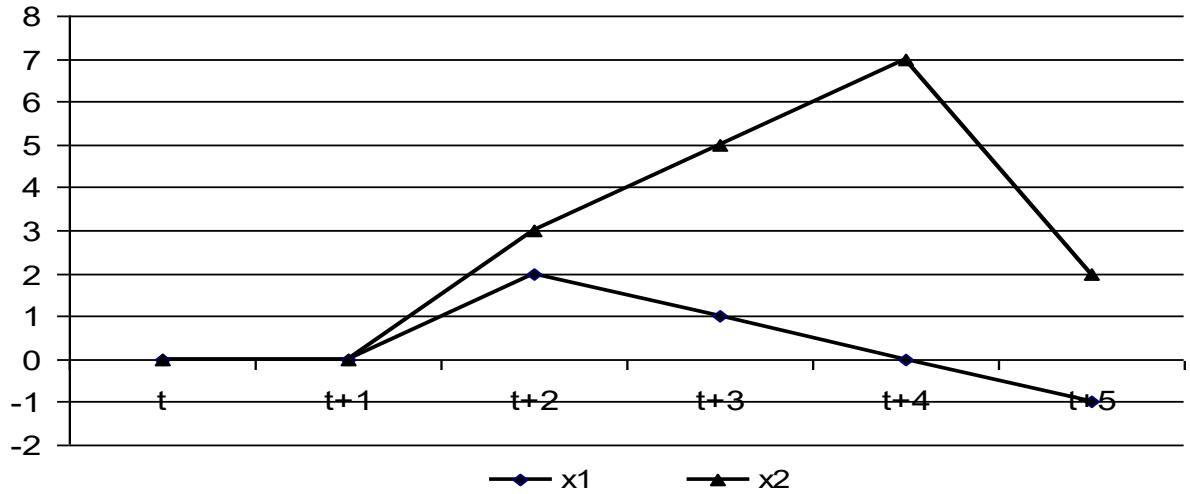

Рис.3.8. Результати сценарного моделювання № 4

Джерело : розраховано автором

Сценарій № 5: імпульс надходить у чотири вершини V_3 , V_7 , V_8 , V_9 (рис. 3.9). Припустимо, що на фоні збільшення забезпеченості господарств технікою ($q_3 = +1$), зниження доступу до виробничої інфраструктури ($q_7 = -1$) розвивається кооперація малих форм виробництва ($q_8 = +1$), що зумовлює зменшення ступеня ризику діяльності ($q_9 = +1$).

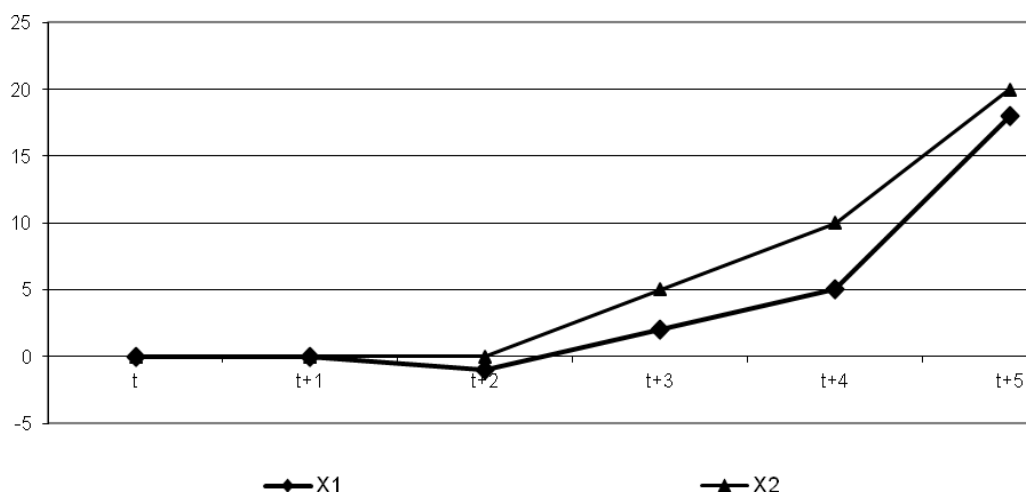

Рис.3.9. Результати сценарного моделювання № 5

Джерело : розраховано автором

За умов об'єднання та співпраці дрібних виробників створюються засади удосконалення техніко-технологічного потенціалу господарств, що, на фоні зменшення рівня доступу до виробничої інфраструктури, зумовлює самостійну організацію тваринницьких ферм, машинно-тракторних парків тощо. За можливості створення інноваційного розвитку підприємництва у малих формах аграрного виробництва значно підвищується рівень конкурентоздатності, а, отже, знижується ступінь ризику діяльності.

Результати сценарного моделювання дають можливість констатувати, що визначальними факторами ефективного розвитку підприємництва як особистих селянських, так і фермерських господарств є інтеграційні процеси та інноваційні засади виробництва. Сценарний аналіз показав, що з існуючими параметрами системи функціонування малого агробізнесу еволюційний розвиток (сценарій №1), без дії факторів-важелів, посилює погіршення результатів діяльності дрібнотоварного сектору виробництва. Найбільш позитивний ефект досягається за рахунок комплексної дії кооперативних та технологічних механізмів (сценарій №3 та сценарій №5), що забезпечує гарантовані стимули оптимізації цільових параметрів системи ефективного розвитку малих форм господарювання, починаючи з другого такту моделювання.

У рамках сценаріїв, основні напрями покращення цільових факторів ефективного розвитку малого агробізнесу ми вбачаємо в наступному: згідно сценарію №3 – це кооперація, як засіб досягнення збільшення прибутковості та конкурентоспроможності виробничої та збутової діяльності малих форм господарювання на засадах оптимального комбінування технологічного удосконалення процесу формування і збереження доданої вартості, а також автономного забезпечення необхідної інфраструктури; сценарію №5 – це вибір стратегії виробництва сільськогосподарської продукції на високотехнологічних засадах для подальшого забезпечення підвищення якості та обсягів виробництва продукції на базі об'єднання у сімейні ферми

або кооперативи з формуванням інноваційних параметрів діяльності, що сприяють ефективному розвитку підприємництва.

Саме ці напрями здатні забезпечити результативний довгостроковий розвиток малого сектору агробізнесу на фоні зниження державної підтримки та зростання невизначеності економіки країни. Результати запропонованих напрямів представимо у наступних підрозділах.

3.2 Напрями підвищення ефективності виробництва молока в системі малого аграрного виробництва

За сучасних умов функціонування вітчизняного аграрного сектору особливо гостро постало питання якісних змін у характері економічної діяльності фермерських господарств. Сучасна галузева спеціалізація представників даного сегменту аграрного підприємництва (домінування рослинництва, а саме вирощування зернових та соняшнику) обумовлена у більшій мірі не економічною доцільністю, намаганням рухатися шляхом «найменшого спротиву». Понад 90% земельних ресурсів являють собою орендовані паї, плата за які є нижчою, ніж їхня реальна ринкова вартість, а сам процес виробництва вказаних видів продукції рослинництва у переважній більшості не відповідає належним техніко-технологічним вимогам (наявність сівозміни, норми внесення добрив тощо).

Слід відмітити, що зазначені обставини, а також необхідність зміни існуючих економічних реалій констатують представники центральних державних інститутів. Зокрема в «Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки», яка прийнята Верховною Радою України у 2017 році обґрунтовуються не тільки важливість забезпечення ефективного функціонування фермерських

господарств як складової вітчизняної системи аграрного підприємництва, а й визначаються проблеми, що стають на заваді даного процесу.

Серед основних причин, що унеможливають ефективний розвиток фермерських господарств називаються зокрема наступні: низький рівень диверсифікації економіки сільських територій; низька рентабельність та конкурентоспроможність фермерських господарств на ринках збуту сільськогосподарської продукції; низький рівень технічного та технологічного забезпечення; відведення недостатньої ролі у процесах реформування аграрного сектору економіки для створення та розвитку сільськогосподарської кооперації; непоінформованість значної частини фермерських господарств про кон'юнктуру ринків та умови ведення бізнесу в галузі, орієнтація на реалізацію вирощеної сировини та відсутність можливостей та умов в виробництві готової продукції .[25]

Однією з важливих проблем розвитку вітчизняної галузі тваринництва є відсутність належної системи науково обґрунтованих заходів щодо техніко-технологічного забезпечення конкурентоспроможного функціонування суб'єктів малого аграрного підприємництва, які відіграють визначальну роль у формуванні відповідного сегменту національного ринку сільськогосподарської сировини за цілою низкою позицій. Слід відзначити, що розвиток галузі скотарства, зокрема її молочного напрямку, серед представників малого аграрного виробництва здебільшого має безсистемний характер. Селяни вимушені кожен особисто не тільки шукати кінцевого споживача, а й власноруч формувати техніко-технологічну модель виробничого процесу.

В цьому аспекті особливо гостро постає питання розробки та запровадження заходів щодо підвищення ефективності діяльності суб'єктів малого аграрного виробництва в галузі скотарства. Зокрема нами пропонується для реалізації проект створення сімейної ферми з виробництва

молока на 10 голів. Науковою основою проекту є розробки фахівців ННЦ «Інститут аграрної економіки» Національної академії аграрних наук України.

Його реалізація зокрема передбачає, що працездатна частка селянської родини складатиме 3 осіб, у власності яких знаходитиметься земельна ділянка загальною площею 10 га, що забезпечуватиме корів зеленими та грубими кормами. Силос та концентровані корми купуватимуться додатково. Для організації виробничого процесу планується збудувати приміщення для отримання корів, кормосховище, а також гноєсховище. Зазначається, що за умов дотримання техніко-технологічних вимог річна продуктивність 1 голови молочного стада планується на рівні 6000 кг на рік. [4]

Результати аналізу таблиці 3.2 переконливо свідчать про те, що переважна більшість затрат (82%) припадає на здійснення будівельного процесу та купівлю матеріалів, зокрема питома вага будівельних матеріалів становить 30,32%, а вартість стін та даху – 28,78%. Вартість обладнання займає в загальному обсязі лише 17,58%, з яких основна частка припадає на доїльне устаткування (танкер 4,44%, доїльна установка 1,98%), систему вентиляції (3,27%), освітлення (2,79%) та матраци (2,33%).

Відповідні обставини обумовлюють необхідність врахування можливості альтернативного способу організації виробничої діяльності, зокрема використання існуючих майнових ресурсів та подальшої реконструкції виробничих приміщень. Це обумовило необхідність обрахування затрат, потрібних, для здійснення відповідних заходів.

Результати аналізу даних, наведених в таблиці 3.3, свідчить, що у випадку використання існуючих господарських будівель для організації утримання худоби можливо зменшити загальну суму затрат на 400 тис.грн або на 20%. Аналіз загальної структури затрат дає змогу констатувати, що основними статтями є доїльне устаткування (38,9%), реконструкція приміщення (26,8%) та обладнання для збирання гною (25,8%). Слід відмітити, що можливість здійснення відповідних заходів щодо

Таблиця 3.2

Структура затрат на будівництво нової ферми сімейного типу

Складові будівництва	Витрати,	
	Грн	%
Матеріали та будівля		
Стійломісця утримання тварин	401800	17,11
Будівельні матеріали	712000	30,32
Стіни та дах	675840	28,78
Система видалення гною	145500	6,20
Разом	1935140	82,42
Обладнання		
Доїльна установка	46500	1,98
Система вентиляції	76800	3,27
Система освітлення	65520	2,79
Система водо напування	11760	0,50
Система водопроводу та подачі води	32960	1,40
Матраци гумові	54672	2,33
Бойлер для води	20400	0,87
Танкер для охолодження молока	104210	4,44
Разом	412822	17,58
В цілому	2347962	100

* Джерело [4] в цінах 2019р.

перепрофілювання наявних будівель є цілком імовірною, враховуючи не тільки загальний занепад системи колишньої радгоспної виробничої інфраструктури, а й результати процесів депопуляції, що на даний мають місце в системі сільських територій.

Таблиця 3.3

Структура затрат на реконструкцію нової ферми сімейного типу *

Складові реконструкції	Витрати	
	Грн.	%
Реконструкція приміщень	511950	26,84
Вентиляційна система	63572	3,33
Система водопостачання	60769	3,19
Система освітлення	37950	1,99
Обладнання для доїння	741062	38,86
Площадка для гною	491796	25,79
В цілому	1907099	100

* Джерело [4] в цінах 2019р.

В якості модельного господарства для обрахування практичних результатів запровадження запропонованих рекомендацій було обрано фермерське господарство «Вікінг-Агро», яке розташоване у смт Комиш-Зоря Більмацького району Запорізької області. Воно має у своєму розпорядженні 266,8га сільськогосподарських угідь, з яких 255,3 тобто 96,7% взято в оренду.

Однією з важливих особливостей функціонування тваринницької сімейної ферми є той факт, що залучення найманих працівників для здійснення економічної діяльності практично не планується. Це значною мірою впливає як на розмір виробничих затрат, так і на структуру собівартості продукції. Результати порівняльного аналізу структури собівартості 1 ц молока звичайного сільськогосподарського підприємства та фермерського господарства свідчать про суттєві розбіжності значень питомої ваги окремих статей затрат (рис. 3.10)

Для класичного суб'єкта вітчизняного аграрного підприємництва основними факторами, які визначають розмір витрат на виробництво молока

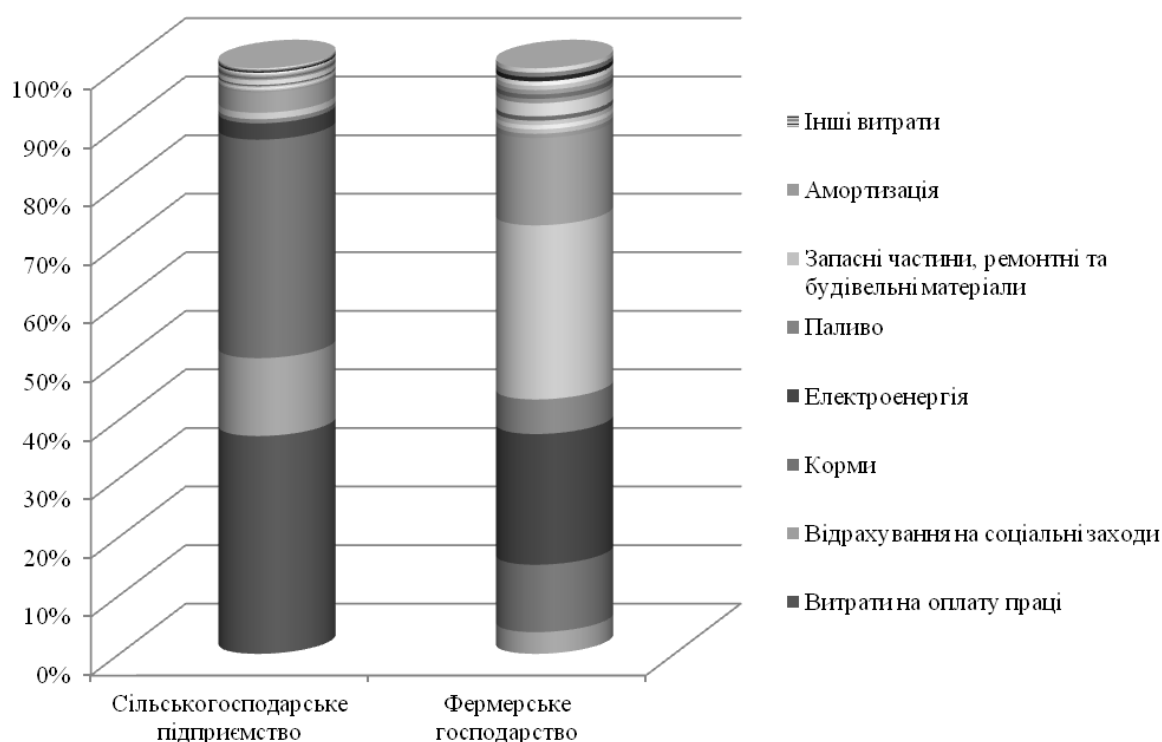

Рис. 3.10. Порівняльний аналіз структури собівартості виробництва молока фермерського господарства та іншого типу

є корми, заробітна плата та соціальні заходи (їхня частка становить відповідно 37,3%, 37,2% та 13,3%). Затрати на енергоносії, амортизацію тощо є меншими значення показника «інші витрати», який здебільшого формується за рахунок виплат за орендовані земельні ділянки. В свою чергу, для фермерського господарства, що функціонує за рахунок застосування переважно праці членів-власників, основними факторами, які визначають розмір собівартості молока, є матеріальні затрати (запасні частини, ремонтні матеріали, амортизація) та енергоносії, зокрема електрична енергія. Зазначені показники становлять відповідно 29,7%, 14,9% та 22,3% в загальній структурі. Також суттєве значення займають корми та «інші витрати» (близько 12%). В останньому випадку мова йде не тільки про виплату за орендовані у селян сільськогосподарські угіддя, а й про затрати, пов'язані із

використанням залучених технічних засобів, оплатою послуг сторонніх організацій і фізичних осіб тощо.

Причиною таких суттєвих розбіжностей є не тільки специфіка використання трудових ресурсів у фермерських господарствах та їх оплата, а й ступінь галузевої диверсифікації для суб'єктів великого та малого аграрного підприємництва. Зокрема представники вітчизняного фермерства досить часто фактично не мають змоги функціонувати в іншій формі, окрім моно спеціалізації. В результаті відповідні засоби виробництва (енергетичні потужності, транспорт тощо) застосовуються виключно за окремим галузевим напрямком. Таким чином для фермерського господарства питання обґрунтування заходів щодо підвищення ефективності використання наявного ресурсного потенціалу (зокрема матеріальних ресурсів) набуває особливого значення.

Результати аналізу даних, наведених в таблиці 3.4, свідчать, що практична реалізація проекту будівництва сімейної ферми, як за умов реконструкції існуючих будівель, так і при створенні нової ферми надає аграріям суттєвих позитивних результатів. В обох випадках рівень рентабельності перевищує 150%. Прогнозуючи обсяги реалізації продукції, нами враховувався той факт, що 10% виробленого молока має спрямовуватися для внутрішніх потреб сімейної ферми (корми). Дані обставини суттєво не вплинули на кінцеві результативні показники (розмір прибутку, рівень рентабельності тощо).

Також слід відмітити, що максимальний термін окупності капітальних затрат за умов належного дотримання техніко-технологічних вимог експлуатації обладнання та утримання худоби становитиме 7 років, а в середньому – 5 років. Зазначені обставини дозволяють зробити висновок про високий рівень привабливості проекту для товарного сімейного господарства, враховуючи високу імовірність майбутнього зростання вартості орендної плати за землю.

Таблиця 3.4

Розрахунок ефективності інвестиційної діяльності проекту сімейної ферми з виробництва молока

Показники	Варіант будівництва		Варіант реконструкції	
	Річна продуктивність корів, кг			
	4285	6000	4285	6000
Реалізація молока, т	41,8	58,6	41,8	58,6
Виручка від реалізації, тис. грн	326,2	456,8	326,0	457,1
Собівартість реалізованої продукції, тис.грн	130,0	135,8	124,8	130,6
Прибуток, тис.грн	196,2	321,0	201,2	326,5
Рівень рентабельності, %	150,9	236,5	161,2	250,1
Інвестиції разом, тис. грн.	2348,0	2348,0	1907,1	1907,1
В т.ч. в основний капітал	2293,4	2293,4	1869,2	1869,2
Період окупності, років	7,2	5,1	5,8	4,2

Разом із цим необхідно відмітити, що наведені розрахунки не враховують обов'язкового відшкодування затраченої праці для членів-власників, приймаючи до уваги той факт, що усі вони є колективними господарями фермерського господарства та мають право на відповідну частку у його доході. Водночас розмір грошового відшкодування витрат праці для даної категорії аграріїв, на нашу думку, є одним з факторів, що стимулюють подальшу участь молодих (нових) членів у даній формі економічної діяльності. Специфіка сучасного стану функціонування вітчизняної сфери малого підприємництва (в т.ч. аграрного бізнесу) значною мірою обумовлюється ступенем готовності молоді сприймати її як належний об'єкт для застосування власних вмінь та навичок.

Враховуючи дані обставини, нами було проведено порівняльний аналіз ефективності виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах

Запорізької області, у фермерських господарствах даного регіону та модельному господарстві. В останньому випадку показники ефективності розраховувалися, приймаючи до уваги вплив декількох факторів. По-перше, це коливання продуктивності поголів'я молочного стада. Зокрема песимістичний сценарій розраховувався при значенні середньої продуктивності 4285 кг на рік, оптимістичний сценарій 6000 кг – на рік, а реалістичний – 5142,5 кг на рік.

По-друге, нами приймалися до уваги альтернативні варіанти оцінки затрат робочої сили членів-власників фермерського господарства. З метою визначення впливу на загальний розмір виробничих затрат коштів, необхідних для відшкодування трудової участі членів фермерського господарства у його економічній діяльності в собівартість продукції почергово було включено два показники: альтернативна заробітна плата та середня заробітна плата. В якості альтернативної заробітної плати розглядалася сума 8000 грн на місяць, яка, за результатами анонімного анкетування, що проводилося серед селянських господарств регіону, більшістю респондентів була визнана як прийнятний розмір середньомісячної оплати праці. Іншим показником була середня заробітна плата в аграрній сфері, яка, згідно даних, наданих Державним управлінням статистики, становила у 2019 році 6057 грн на місяць.

Результати аналізу даних, наведених в таблиці 3.5, переконливо свідчать, що навіть за найгіршим співвідношенням (альтернативна заробітна плата та песимістичний сценарій продуктивності молочного стада) значення рівня рентабельності продукції, хоча і є меншим, ніж в середньому по сільськогосподарських підприємствах, все-таки перевищує аналогічний показник по фермерським господарствам Запорізької області.

Але вже за умов реалізації реалістичного сценарію при дотриманні середньомісячних виплат членам фермерського господарства в розмірі 8000 гривень, значення рівня рентабельності перевищує аналогічні показники по

Таблиця 3.5

Порівняльний аналіз ефективності виробництва молока серед суб'єктів аграрного підприємництва Запорізької області*

Показники	Собівартість 1 т, грн	Ціна реалізації, грн./т	Прибуток на 1 т, грн	Рентабельність продукції, %
Сільськогосподарські підприємства разом	7749,42	7827,7	78,277	6,6
Фермерські господарства	6550,04	6616,2	66,162	0,2
Модельне господарство				
Песимістичний сценарій				
Альтернативна заробітна плата	6800	7100	300	4,4
Середня заробітна плата	5502,4	7100	1597,6	29,0
Оптимістичний сценарій				
Альтернативна заробітна плата	5498,8	10000	4501,2	81,8
Середня заробітна плата	4098,9	10000	5901,1	144,0
Реалістичний сценарій				
Альтернативна заробітна плата	6181,4	8500	2318,6	37,5
Середня заробітна плата	4581,4	8500	3918,6	85,5

*Дані 2019 року

сільськогосподарських підприємствах та фермерських господарствах понад як 80 пунктів. За результатами прогнозування перспектив здійснення оптимістичного сценарію ми можемо зробити висновок, що при забезпеченні середньомісячного доходу фермерів на рівні 8000 гривень рентабельність становитиме 81,8%, а при збереженні відповідного показника згідно середньогалузових стандартів у даному регіоні значення рівня рентабельності сягатиме 144%. Таким чином ми бачимо, що реалізація даного проекту в

системі фермерських господарств Запорізької області може суттєвим чином вплинути, як на рівень доходів аграріїв, так і на характер розвитку галузі тваринництва зазначеного сегменту вітчизняного аграрного виробництва.

Водночас слід відмітити, що реалізація проектів, пов'язаних із оптимізацією техніко-технологічного забезпечення в аграрному секторі (особливо в його малих формах) має свою специфіку, обмовлену впливом комплексу, як суто економічних, так і соціально-психологічних факторів. Саме тому при оцінці перспектив впливу запропонованих заходів на процес розвитку молочного скотарства в Запорізькій області нами приймалися до уваги наступні обставини.

1. Готовність відповідної частки особистих селянських господарств здійснювати свою економічну діяльність на товарних засадах в якості сімейних фермерських господарств, оскільки дана форма дозволить більш ефективно використовувати отримані можливості для подальшого розвитку. Слід відзначити, що переважна більшість молочної сировини надходить на вітчизняний продовольчий ринок саме з селянського подвір'я, і іншого варіанту розвитку галузі (зростання кількості великих молочних ферм) поки що не спостерігається. Разом із цим постійно постає питання введення та відкладення обмежень щодо закупівлі сировини (зокрема молока) у дрібних приватників, необхідності адаптації якісних характеристики до вимог Європейського Союзу.

Показником наявності значного занепокоєння відносно перспектив власного подальшого існування серед представників селянської громади є факт заяви прем'єр-міністра України. Він зокрема з цього приводу заявив наступне: «Був сигнал щодо заборони продажу молока другого сорту в населення. Хочу попередити: люди нехай вирощують худобу, продають спокійно молоко, і нехай ніхто їм не заважає» [24]. Разом із цим слід відмітити, що загальне скептичне ставлення вітчизняного селянства щодо державних гарантій забезпечення стабільності їхньої діяльності має під

собою віковий досвід спілкування з урядовими інститутами і дотепер ситуація не змінилася на краще.

Враховуючи зазначені обставини, основним об'єктом практичної реалізації запропонованого проекту була товарна частка особистих селянських господарств, а саме той сегмент, що займається виробництвом молока та молочної продукції але на кустарних засадах. Запорукою їхнього подальшого виживання за умов реалій найближчого майбутнього є механізація, сертифікація економічної діяльності, що в свою чергу є економічно невиправданим при розмірі молочного стада менше 5 голів. Слід відмітити, що відповідні процеси (зміна статусу, оптимізація техніко-технологічного забезпечення) у виробництві молока серед селянських господарств України відбуваються, хоча і досить повільно. Одним із завдань даного проекту є прискорення відповідного процесу, демонстрації прикладу виходу на високотоварні (порівняно із існуючими) принципи ведення економічної діяльності.

2. Ступінь готовності представників фермерської спільноти реалізовувати запропонований проект на базі власного господарства. Як вже відмічалось, підприємницька активність вітчизняного фермерства в галузі тваринництва, зокрема в сфері виробництва молока є досить незначною. Разом із цим, на відміну від особистих селянських господарств, середня економічна одиниця фермерського типу має значно більший обсяг матеріальних ресурсів. Остання обставина дозволяє говорити про суттєві потенційні переваги даного сегменту аграрного підприємництва порівняно із представниками дрібнотоварного сектору у випадку створення сімейної ферми та виникнення конкурентної боротьби за споживача між вказаними групами аграріїв. Таким чином, головним завданням в даному контексті є обґрунтування доцільності переорієнтації підприємницької уваги фермерських господарств із зерново-соняшникового вектору економічної діяльності на молочно-м'ясний.

3. Питома вага зазначених категорій сільськогосподарських виробників в загальній структурі суб'єктів аграрного виробництва. До факторів, які обумовлюють потенційний ступінь впливу реалізації запропонованого проекту на загальний обсяг виробництва молока та рівень ефективності даної галузі серед суб'єктів аграрного підприємництва в масштабі Запорізької області, слід віднести питому вагу кожного з представників системи малого аграрного виробництва в загальній структурі виробництва молока. Оскільки даний проект орієнтований, перш за все, на господарства сімейного типу, то діяльність крупних сільськогосподарських підприємств нами не розглядалася.

Приймаючи до уваги зазначені обставини, нами було розраховано потенційні можливості реалізації проекту сімейних ферм з виробництва молока на прикладі Запорізької області. З урахуванням того факту, що готовність різних представників малого аграрного виробництва до участі в даному проекті може коливатися в залежності від впливу комплексу зовнішніх та внутрішніх факторів (сприятлива державна політика, наявність належного матеріально-технічного, організаційно-інформаційного забезпечення тощо, особиста сімейна ситуація тощо) відповідні показники обчислені за песимістичним, реалістичним та оптимістичним сценаріями. В кожному з вказаних сценаріїв змінювалися не тільки продуктивність та інші економічні показники, а й відсоток відповідної групи аграріїв, готових приймати участь у створенні молочної ферми сімейного типу.

За результатами аналізу даних анонімного анкетування, частка фермерів, які виявили готовність здійснювати виробництво молока на принципах сімейної ферми, при найгірших умовах (песимістичний сценарій) становить 10%, а максимальне значення відповідного показника становить 60%. По господарствах населення аналогічне коливання становить від 15% (песимістичний сценарій) до 50% (оптимістичний сценарій). Поясненням таких розбіжностей є той факт, що фермерські господарства є, з одного боку

офіційними суб'єктами підприємницької діяльності, тому за умов сприятливих економічних умов (оптимістичний сценарій) вони здатні переорієнтувати вектор своєї економічної активності. З іншого боку, далеко не всі господарства населення за будь-яких умов готові змінювати свій неофіційний статус.

Результати аналізу даних, наведених в таблиці 3.6, переконливо свідчать, що навіть за умов песимістичного сценарію проектний показник рентабельності виробництва молока у фермерських господарствах перевищує аналогічне значення 2019 року на 9 пунктів. В той же час він на 2 пункти менше, ніж аналогічний показник в таблиці 3.5, що обумовлюється неготовністю переважної більшості фермерських господарств змінювати напрямки та способи ведення підприємницької діяльності. Відповідно зростання валового надою за цих умов передбачається на 50% від значення 2019 року. Водночас при реалізації оптимістичного сценарію зростання розміру валового надою передбачається на 100%, а збільшення рівня рентабельності на 26 пунктів. Неможливість досягнення значення аналогічного показника, наведеного в таблиці 3.5, пояснюється тим фактом, що модельне господарство являє собою виключно сімейну форму аграрного бізнесу, що для значної кількості фермерських господарств Запорізької області на даний момент не є характерним.

Стосовно господарств населення слід відмітити, що, оскільки вони за сучасних умов являють собою основу формування вітчизняного ринку молочної сировини, то реалізація навіть песимістичного сценарію розвитку даної галузі в Запорізькій області на засадах сімейних ферм дозволить збільшити обсяг валового надою на 54 тис.т, порівняно із аналогічним показником 2019 року.

В подальшому зростанням даного показника становитиме при реалістичному сценарію 90 тис.т, а при оптимістичному, яке передбачає

максимальне зростання зацікавленості представників дрібнотоварного сектору аграрного виробництва у даному галузевому напрямку, – 145 тис.т.

Таблиця 3.6

Прогнозування перспектив розвитку галузі молочного скотарства в
Запорізькій області

Показники	2019 рік	Проектні дані		
		Песимістичний сценарій	Реалістичний сценарій	Оптимістичний сценарій
Валовий удій, тис.т	220,8	296,6	333,0	369,2
В т.ч.				
Сільськогосподарські підприємства	33,4	37,4	37,8	37,8
З них фермерські господарства	0,7	1,1	1,7	2,0
Господарства населення	186,7	239,6	275,5	321,4
Виробництво на 1 особу, ц	142,3	171,5	192,5	213,4
Рівень рентабельності виробництва молока у фермерських господарствах, %	0,2	2,3	12,4	25,8

Оскільки саме ця група сільгоспвиробників за сучасних умов визначає обсяги виробництва молока на Україні, то прогнозується, що відповідні процеси можуть суттєво підвищити значення загального розміру валового надою в масштабі Запорізької області (при песимістичному сценарію – на 76 тис.т, а при оптимістичному – на 150 тис.т). Відносно інших сільськогосподарських підприємств необхідно відмітити, що, на нашу думку, запровадження виробничої моделі сімейної ферми не отримає там свого

розповсюдження, оскільки пристосоване для запровадження в малих формах аграрного виробництва.

Таким чином ми бачимо, що запровадження проекту сімейних ферм в системі малих форм аграрного виробництва Запорізької області може призвести до суттєвих позитивних змін в молочній галузі, а також підвищить рівень ефективності економічної діяльності фермерських господарств регіону. Разом із цим, на нашу думку, реалізація подібних проектів передбачає необхідність запровадження комплексу організаційних заходів в наступних напрямках.

1. Розвиток міжгосподарської співпраці суб'єктів малого аграрного виробництва на засадах кооперації. Як відомо, основною проблемою суб'єкта господарювання в умовах ринкової економіки є не питання вироблення продукції, а питання збуту товару, його виводу на ринок, доведення до споживача і реалізація за тими ціновими та якісними характеристиками, що задовольняють обидві сторони відносин купівлі-продажу. Специфіка багатьох напрямків аграрної галузі, в тому числі і виробництва молока полягає у неможливості повної реалізації виробленої продукції господарствами товарного типу без створення належної системи зберігання, переробки та збуту.

На необхідність вирішення даних проблем за допомогою створення обслуговуючих кооперативів вказував О.В. Чаянов, відмічаючи практичну неможливість самостійного виживання селянського господарства в умовах агресивного конкурентного середовища. І хоча він в якості загрози для успішної економічної діяльності селянського господарства вказував місцевих перекупників та крупних землевласників, основні наслідки та заходи боротьби із нагальними проблемами залишаються актуальними дотепер. Кооператив, на думку О.В. Чаянова, як форма консолідації ресурсів селянських господарств, має бути засобом захисту представників малих форм аграрного виробництва, забезпечуючи їхню ефективну економічну

діяльність. Слід відмітити, що в якості основних напрямків діяльності зазначених об'єднань розглядалися закупівельно-збутовий та заготівельно-переробний.

За сучасних умов зростає значущість наявності належного сервісного обслуговування техніки та надання інформаційно-консультаційних послуг (юридична консультація, бухгалтерський облік, економічний аналіз, бізнес-планування тощо). Разом із цим слід відмітити низький рівень обізнаності представників вітчизняного селянства в питаннях щодо створення та забезпечення ефективного функціонування кооперативних утворень. Багато хто з членів-власників суб'єктів малого аграрного виробництва не може розрізнити кооперативи за видами, чітко сформулювати права та обов'язки членів кооперативів, обґрунтувати вигоди від членства в ньому. Ці обставини підводять нас до другого напрямку забезпечення ефективного функціонування молочного галузі в малому аграрному виробництві.

2. Створення системи інформаційного та кадрового забезпечення процесу ефективного функціонування малих форм аграрного виробництва. Дане питання слід, на нашу думку, розділяти на два аспекти, а саме інформаційно-консультаційна підтримка та кадрова політика в сфері малого аграрного виробництва. Необхідно вказати на домінування уявлення щодо збереження природного способу отримання теоретичних знань та практичних навичок з боку вітчизняних аграріїв. Передбачається, зокрема, що вони самостійно обиратимуть більш ефективний вид діяльності, знаходитимуть в результаті детального моніторингу оптимальне техніко-технологічне рішення, а керівники (власники) господарств аналогічним чином набуватимуть знань в сфері бізнес-планування, організації міжгосподарської співпраці та ін.

Такий підхід, на нашу думку, може бути прийнятним лише за умов стабільного розвитку національної економіки, відсутності кризових явищ в сільському господарстві та стабільної підтримки малого аграрного

підприємництва з боку державних інститутів. Проте на даний момент за умов кризових явищ в національному економічному просторі, домінування холдингових компаній та посередницьких структур на регіональному і загальнонаціональному ринку продовольства в державних заходах щодо стимулювання особистих селянських господарств до отримання підприємницького статусу «сімейне фермерське господарство» вітчизняні аграрії небезпідставно вбачають спосіб збільшення чисельності об'єктів оподаткування.

Саме тому за сучасних умов, на нашу думку, набуває особливої актуальності питання створення постійно діючої системи надання інформаційно-консультативної допомоги представникам малого аграрного виробництва. Селянин має усвідомлювати, що будь-якому важливому організаційно-економічному кроку (освоєння нового галузевого напрямку, укладання угоди про партнерство тощо) має передувати розробка детального бізнес-плану, сам процес ведення економічної діяльності слід здійснювати, враховуючи регіональні та загальнонаціональні тренди в розвитку галузі та економічного простору в цілому. Водночас здобути відповідні знання, які допоможуть усвідомити нові принципи господарювання для суб'єктів малих виробничих форм, можливо лише в межах відповідних навчальних курсів.

3. Державна підтримка щодо забезпечення стимулювання розвитку молочної галузі в малих формах аграрного виробництва. Відповідні заходи мають здійснюватися в межах національних програм щодо стимулювання ефективного функціонування галузевих напрямків, які передбачають застосування багаторічних інвестиційних проектів. Аналізуючи зміст «Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки», слід відмітити, що наведені заходи можна віднести до наступних напрямків:

- фінансова підтримка (пільгові ставки по кредитах, адресна фінансова допомога, часткова компенсація матеріальних затрат тощо);

- оптимізація майнових відносин (врегулювання статусу земельних ділянок, які використовують фермери);
- оптимізація податкових відносин[25].

Разом із цим в даній Концепції практично не згадується питання стимулювання розвитку системи дорадництва як невід'ємної складової інноваційної діяльності в аграрному секторі за сучасних умов. Наявність майнових ресурсів – це лише одна із складових створення кооперативних об'єднань. Практика вітчизняного досвіду нинішнього етапу розвитку сільськогосподарської кооперації переконливо доводить, що необізнані у цих питаннях аграрії, навіть будучи успішними бізнесменами, не здатні створити ефективно діючого міжгосподарського об'єднання.

3.3 Кооперація як елемент ефективного функціонування малих форм аграрного виробництва

Малі форми господарювання зайняли свою нішу і міцно утримують свої виробничі позиції на ринку овочів та фруктів. У свою чергу, малий агробізнес створює засади для забезпечення продовольчої автономності регіону. Овочі, картопля та фрукти, у структурі споживчого кошику населення Запорізької області, займають третє місце після молочних і хлібних продуктів [5]. Підвищення економічної ефективності функціонування галузей у малому секторі сприяє розвитку сільських територій, а також вирішенню проблеми урбанізації.

Проте підвищення ефективності такої форми зайнятості і, головне, конкурентоспроможності продукції, що виробляється особистими селянськими та фермерськими господарствами може бути забезпечене лише за наявності чітко організованої системи не лише виробництва, а також зберігання, переробки та доведення до кінцевого споживання готового продукту.

Стимулюючими факторами розвитку галузей овочівництво та плодівництво у малих формах господарювання є функціонуючі окремо одна від одної ринкові підсистеми виробництва та збуту продукції. Характерною особливістю агробізнесу в останні роки є кардинальна зміна структури реалізації продукції, яка сьогодні має вигляд перевернутої догори піраміди. Якщо раніше її основу складали сільськогосподарські товаровиробники, переробні організації з невеликою часткою (пік піраміди) посередників, то зараз навпаки – основними учасниками збутової діяльності виступають посередники, зокрема приватні підприємці та організації торгівлі. Ці дві ланки привласнюють біля $\frac{2}{3}$ вартості кінцевого продукту, чому сприяє можливість безконтрольного встановлення моносонічних правил (застосування демпінгових цін) при закупівлі сільськогосподарської продукції. Важливо зазначити, що значна частина селянських домогосподарств та фермерських господарств практично не має зв'язку ні з великим агробізнесом, ні з переробними підприємствами. За цих умов кон'юнктурні коливання цін породжують ризик для малого сектору аграрного виробництва.

Великі роздрібні мережі не зацікавлені у співпраці з представниками малого агробізнесу, оскільки для забезпечення щомісячного продажу свіжих овочів, картоплі та фруктів виробники повинні дотримуватися умов договору, строк яких, зазвичай, становить більше 9 місяців та передбачає стабільний обсяг поставок до магазинів щомісяця. Складність забезпечення стабільності поставок малим сектором змушує роздрібні мережі робити вибір на користь великих товаровиробників, а найчастіше імпортерів.

Крім того, тенденція скорочення виробництва овочів та фруктів великими сільськогосподарськими підприємствами Запорізької області значно скорочує можливості малого агробізнесу у нарощуванні виробництва продукції та отриманні доходів, оскільки звужується їхній доступ до виробничої інфраструктури. Розв'язання цих проблем лежить у площині

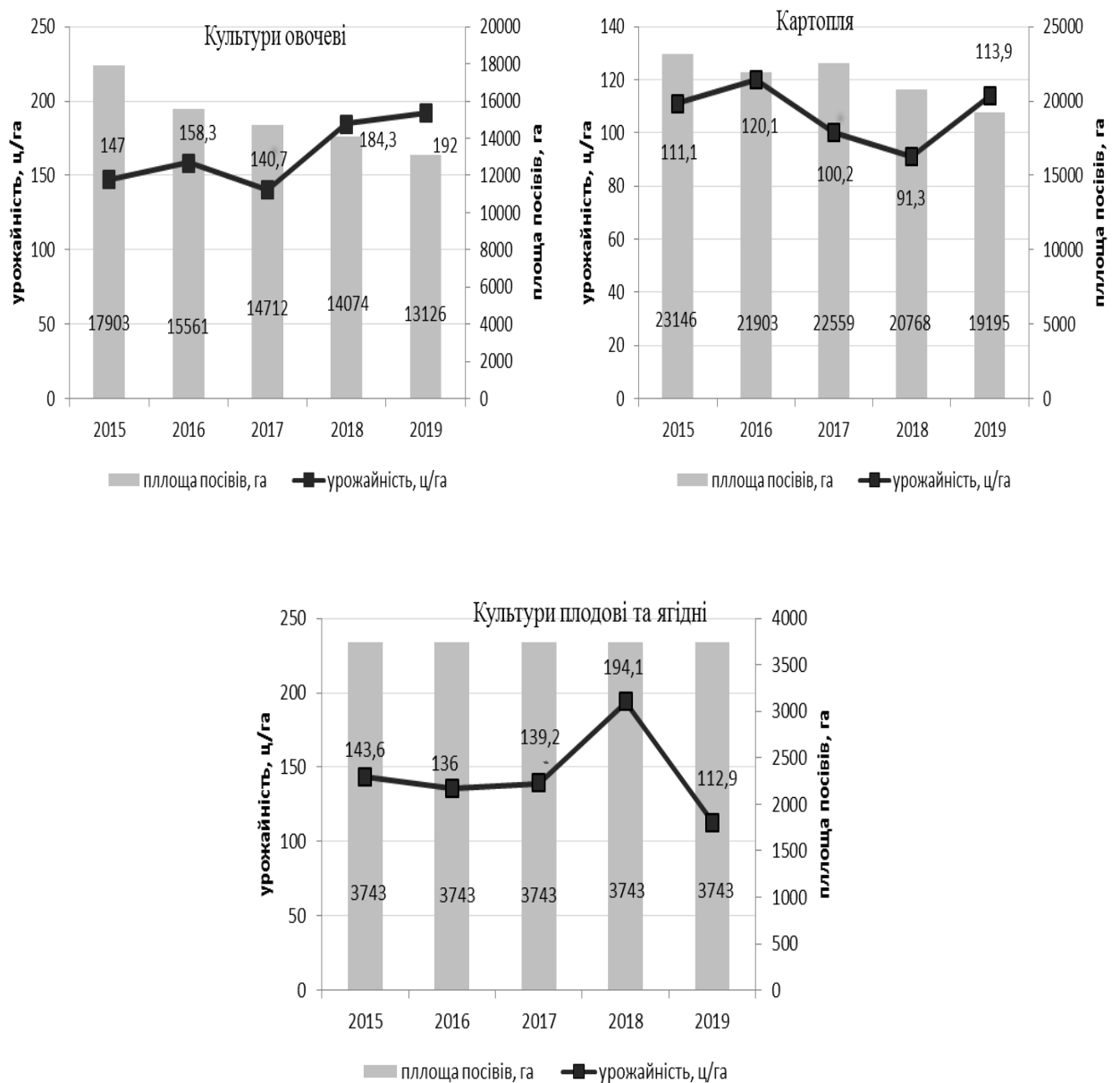
організації системи взаємодії малих форм господарювання – кооперації для забезпечення більш ефективного збуту продукції.

У сучасних умовах малі форми аграрного виробництва – це складна форма самоорганізації, яка в ринкових умовах, в контексті підвищення ефективності та дохідності, повинна еволюціонувати в бік інтеграції та кооперації.

Частка малого сектору Запорізької області займає 99,9% обсягів виробництва картоплі та 92,0% овочевих культур, 82,0% плодів та ягід. Урожайність більшості видів овочів та фруктів є незначною, що пов'язано з використанням примітивного методу вирощування, збору та зберігання продукції. Так, наприклад, урожайність картоплі у 2019 році в особистих селянських господарствах становила 11,4 т/га, що майже вдвічі менше за показник урожайності Польщі (20 т/га), Білорусі (21,2 т/га). Динаміка екстенсивного та інтенсивного факторів виробництва в малих формах господарювання Запорізької області наведена на рис. 3.11.

Спостерігається тенденція зниження розміру екстенсивного фактору – площі посівів, що є наслідком загальної економічної нестабільності та стрімкої девальвації національної валюти. У результаті значного зростання вартості якісного посадкового матеріалу господарства населення останні два роки значно скоротили площі посівів.

Тенденція зменшення розмірів екстенсивного фактору супроводжувалася і значним зниженням врожайності культур. Зменшення рівня інтенсивності виробництва, за рахунок підвищення цін на засоби захисту рослин та добрива, констатує факт нерозвиненої агротехнології у малому секторі. Економія на матеріальних витратах, агротехнологічні помилки, несприятливі погодні умови стали причиною того, що частина врожаю була зіпсована ще на етапі вирощування. Таким чином, бачимо, що дані сегменти ринку мають негативні тенденції розвитку і демонструють скорочення обсягів пропозиції продукції на регіональному ринку.

Рисунк 3.11. Динаміка площі під посіви та урожайності культур у малому секторі Запорізької області

Джерело: побудовано за даними [13,15,20]

Не дивлячись на вищезазначений висновок ринок овочів та фруктів у Запорізькій області є профіцитним. Інакше кажучи, на ринку протягом останніх п'яти років, згідно балансу [15,20], спостерігається надлишок продукції – обсяг щорічного виробництва перевищує внутрішню потребу Запорізької області у продукції. Однак, слід враховувати те, що особисті селянські господарства реалізують на ринок меншу частку вирощеної

продукції, а біля 70% йде на витрати для особистого споживання. Тому реальну кон'юнктуру пропозиції на ринку свіжих овочів і фруктів слід розглядати саме за обсягами реалізації продукції (рис. 3.12).

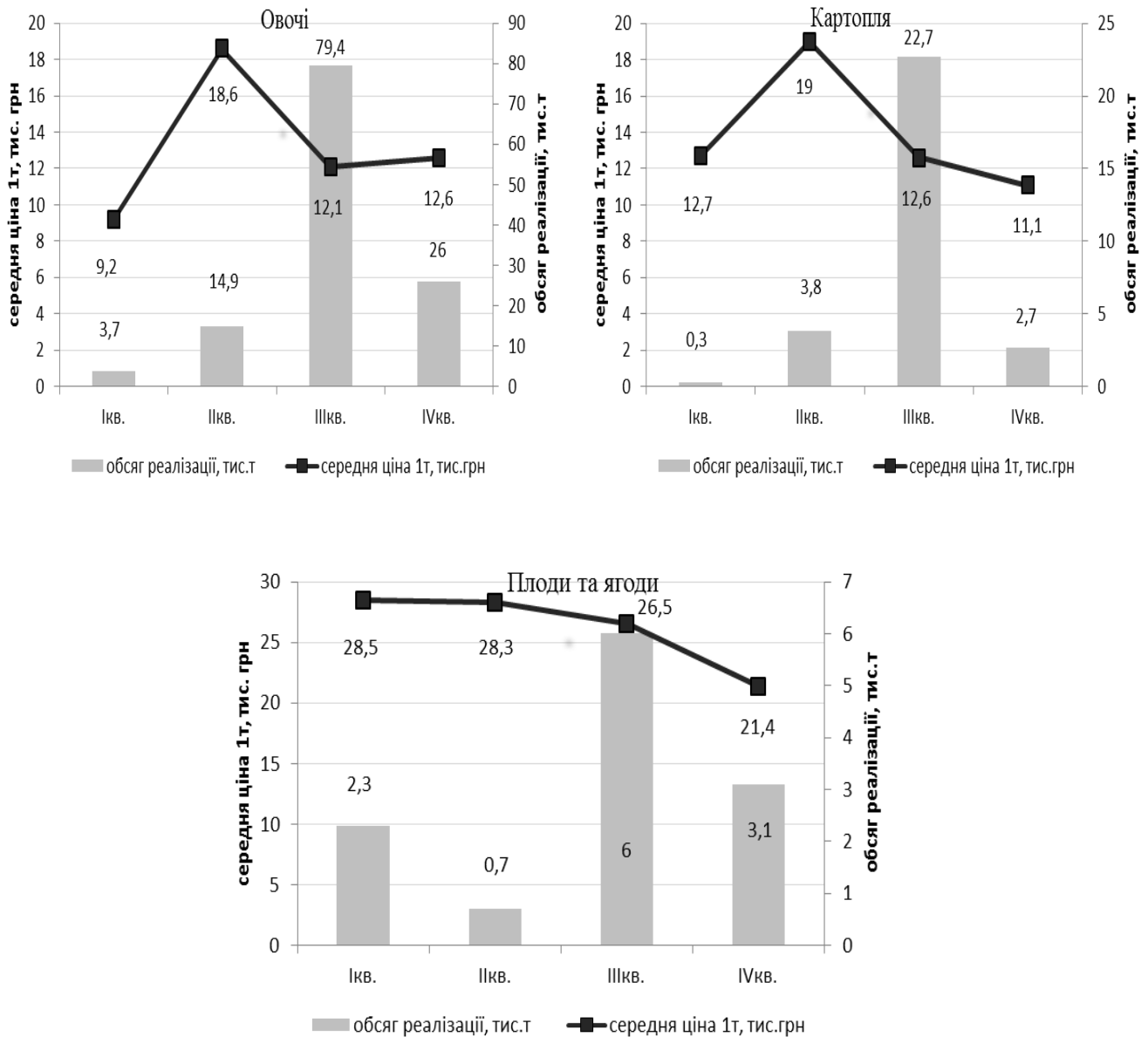

Рис. 3.12. Динаміка параметрів кон'юнктурної пропозиції продукції селянських домогосподарств Запорізької області у 2019 році

Джерело: розраховано та побудовано за даними [13,15,20]

З наведених даних рис. 3.12 бачимо, що кон'юнктура пропозиції на ринку прямого споживання свіжих овочів та фруктів має чітко визначену сезонну тенденцію. Вироблена продукція особистих селянських господарств

у сезон (III квартал) становить основну частину пропозиції домогосподарств на ринку. На початку сезону пропонується 63,8% овочів, 77% картоплі та 50% плодів та ягід. Також спостерігається обернена залежність між цінами та рівнем пропозиції. У річному вимірі ціни залишаються на певному, порівняно низькому рівні на початку сезону (серпень-вересень), після чого починають помітно зростати. Іншими словами, спостерігається висока волатильність цін на ринку овочів та фруктів.

У контексті того, що особисті селянські та фермерські господарства зберігають продукцію у власних сховищах, які найчастіше, за умовами та ємністю, не відповідають сучасним вимогам зберігання, з метою зменшення згною врожаю, більшість виробленої продукції реалізують восени. Значна частина продукції малого сектору псується, не зберігається до сезону високих цін. Зокрема, втрати по картоплі, овочах та ягодах досягають 30%, по фруктах – 20-25%.

Однак, реалізація у сезон у більшості селян-виробників великих партій продукції відбувається за неперитетними умовами. За фактом швидкого псування продукції, виробникам необхідно у строк організувати її збут. А це призводить до того, що господарства населення змушені реалізовувати її більшу частину торгівельним посередникам у сезон збору врожаю за середніми та мінімальними цінами. Оскільки ціна виробника у оптовій ланці збільшується на 20-30%, а у роздрібній торгівлі – ще на 30-40%, то констатуємо, що частка домогосподарств-виробників у сформованій споживчій ціні є дуже незначною, що зумовлює значну величину недоотриманої виручки.

Лише незначна кількість селян реалізує овочі та фрукти безпосередньо на ринку (за кінцевими споживчими цінами). Проте, це незначні обсяги продукції домогосподарств, які також реалізуються за ціною сезону, з врахуванням збільшення собівартості культур на величину транспортних витрат, ринкових зборів, санітарно-гігієнічної оцінки продукції тощо. Така

ситуація залишає малий сектор без вільних коштів на удосконалення виробництва, використання ефективних технологій вирощування культур, закупівлі високоякісного насіння.

Отже, малі форми господарювання мають такі проблеми у сфері збуту продукції:

- низька споживча привабливість овочевої та плодової продукції в наслідок відсутності системи стандартизації особистих селянських та фермерських продуктів. Як результат – відсутність зацікавленості роздрібних мереж у роботі з малим сектором;

- більш висока собівартість продукції порівняно з імпортною;

- нерозвиненість сховищних та логістичних технологій: відсоток втрати овочевої та плодової продукції може досягати 30-35%;

- відсутність оптових покупців, що купують за замовленням свіжу продукцію малого сектору протягом року.

Фермер у Європі має лише єдину задачу – забезпечити врожай продукції згідно контракту, не займаючись маркетингом та продажем. Український малий агробізнес має набагато складнішу задачу – у першу чергу необхідно визначити, яким чином реалізувати майбутній врожай.

Досвід розвинених країн Європи демонструє, що найбільш ефективною організаційною структурою з формування системи збуту сільськогосподарської продукції, виробленої малим сектором є збутові кооперативи з функціями зберігання та передпродажної підготовки продукції. Запорізький малий сектор особливо потребує організацію таких кооперативів, оскільки його головні проблеми сьогодні – зберігання та реалізація.

Розвиток системи зберігання та реалізації овочів і фруктів на засадах обслуговуючої кооперації передбачає: створення сховищ з придатними температурними умовами та регулюючим газовим середовищем,

забезпечення усіх товаровиробників уніфікованою тарою, реалізацію продукції на вигідних для членів кооперативу умовах.

Важливим обґрунтуванням функціонування обслуговуючого кооперативу є зміна динаміки ціни для господарств-виробників. Така інтеграція малого сектору дозволить зберегти додану вартість та зменшити владу посередників на ринку. Кооператив забезпечує гнучку роботу системи збуту, що реагує на зміни попиту. Він є логічною ланкою зв'язку між сільськогосподарськими виробниками та споживачами, що дозволяє виключити з ланцюга просування товару на ринок багатьох посередників (рис. 3.13).

До основних споживачів продукції малих форм господарювання можна віднести переробні підприємства та державні організації, ритейлерів та підприємства з перепродажу продукції. Деякими з можливих шляхів реалізації овочів та фруктів через кооператив може бути участь у виставках, ярмарках та інших тематичних заходах міст Запорізької області, у конференціях присвячених бізнесу плодоовочівництва, які дуже часто організовані на базі Таврійського державного агротехнологічного університету – все це один з напрямів побудови ділових контактів та пошуку оптових закупівельних організацій.

Малий сектор у формі кооперативу може прийняти участь у державних, регіональних та комерційних тендерах. Дуже часто організовують тендери на закупівлю продуктів харчування для військових частин, літніх дитячих таборів, дошкільних і шкільних закладів, лікарень, спортивних баз тощо. Одним з варіантів реалізації продукції через кооператив є приватні кафе та ресторани, яким необхідний постійний перевірений постачальник свіжої якісної продукції. Також у малого агробізнесу на засадах функціонування кооперативу є можливість відкриття декількох власних точок на регіональних ринках.

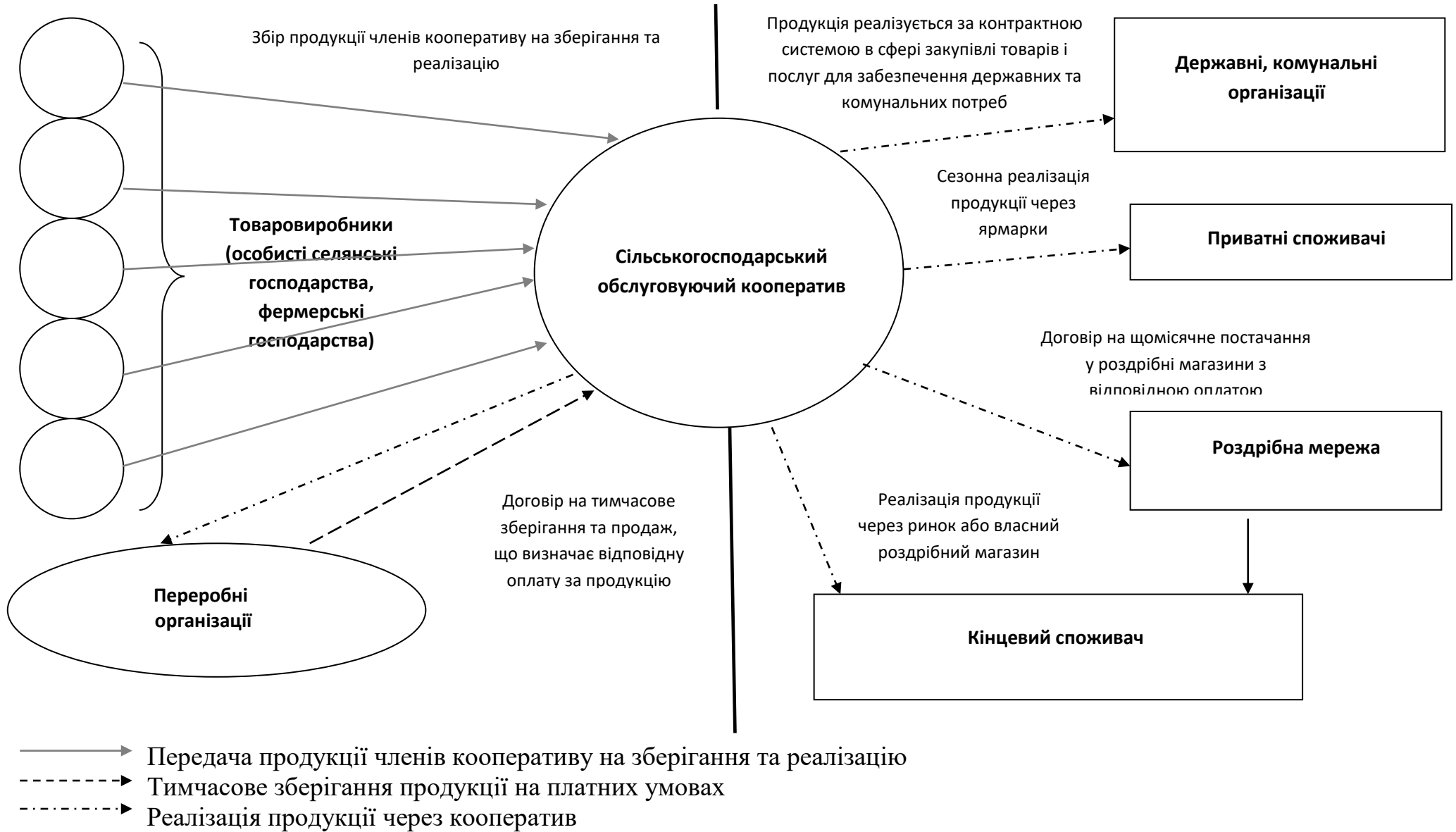

Рис. 3.13. Організаційно-економічний механізм функціонування сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу

Для подальших економічних розрахунків проекту функціонування кооперативу, ми обрали сільськогосподарський обслуговуючий кооператив (СОК) «Ягідка» Мелітопольського району Запорізької області. Мета кооперативу – вирішення соціально-економічних проблем, а саме забезпечення водо- та газопостачання, благоустрій вулиць тощо.

Типовий проект овочесховища на засадах кооперації може бути використаний на території інших районів, що можливо допоможе вирішити одну з головних задач – підвищення товарності овочевої та плодової продукції за рахунок створення умов для зберігання та вигідного збуту. У рамках анкетного опитування членів СОК «Ягідка» (Додаток У), нами складено виробничу картину діяльності господарств населення, на базі якої запропонований проект овочесховища обсягом 100 т для 30 домогосподарств-членів кооперативу. Проект передбачає можливість зберігання протягом року овочевої продукції та її реалізації за сприятливими цінами. Такого типу овочесховища можна використовувати і для різних видів овочів та фруктів. Проте ми пропонуємо проект зберігання картоплі, оскільки саме ця культура користується значним попитом, має великі сезонні коливання в ціні реалізації, та активно вирощується майже усіма членами кооперативу.

Для зберігання картоплі без втрати його якості і товарного вигляду необхідно дотримуватися певних кліматичних умов:

- вологість повітря в сховищі повинна складати 85% -95%;
- температура зберігання повинна бути в діапазоні +2 .. + 4 °С.

Дотримання даних умов надає можливість зберігати картоплю від 4-х місяців до 1 року. Зберігати картоплю можна як насипом, так і в окремій тарі, всередині камери ящики необхідно розташовувати особливим чином: тару встановлюють на відстані тридцяти сантиметрів одна від одної. Також необхідно дотримуватися відстані між стіною та першими ящиками, з метою забезпечення належної вентиляції між рядами.

Орієнтовна вартість такого проекту (вартість обладнання, монтажу, запуск та експлуатація) становить 355630 грн (табл. 3.7).

Конструкція сховищ бескаркасного (арочного) типу є однією з найбільш стійких, оскільки підвищене навантаження на обшивку розподіляється рівномірно на опорні стіни. Це дозволяє зводити овочесховища такого типу на будь-якій місцевості. Для деталізації кошторису овочесховища обсягом на 100 тонн, визначимо його параметри: ширина - 5 метрів, довжина 9 метрів. Разом - 45 квадратів, множимо на вартість одного квадрата, отримуємо 41,5 тис.грн. Але це лише вартість матеріалів і будівництва, без урахування додаткового кліматичного обладнання. Запропоновано використати програмно-технічний комплекс "Тургор АМ" (країна виробник Білорусь) [19] – енергозберігаюче обладнання активної вентиляції та мікроклімату для тривалого зберігання фруктів та овочів у сховищах.

Весь процес підготовки повітря, яким буде оброблятися продукт, відбувається всередині установки: через впускні клапани свіже повітря в певній заданій пропорції надходить у встановлений в камері модуль активної вентиляції, де з'єднується з внутрікамерним повітрям і набуває необхідної температури і вологості. Підготовлене повітря, проходячи через контейнери з продукцією, ідеально вентилює овочі, забирає зайве тепло і насичується вологою.

Частина відпрацьованого повітря виводиться через відкриті випускні клапани, а інша частина через рециркуляційні клапани потрапляє назад в модуль і з'єднується зі знов надходженням свіжим повітрям.

Отже, вартість підготовки, зведення та додаткового кліматичного обладнання овочесховища на 100т буде складати приблизно 355,630 тис.грн. В середньому на 30 домогосподарств з наявною площею в обробітку в СОК «Ягідка», заплановано зберігання на кожного члена кооперативу біля 3,3 т культури.

Таблиця 3.7

Вартість монтажу та обладнання проекту

Вид обладнання	Кількість, шт	Вартість, грн
Будівництво арочного каркасного ангару	1	41500
Програмно-технічний комплекс «Тургор АМ»	1	180480
Монтаж обладнання		10000
Тара для зберігання	360	126000
Витрати на інженерне забезпечення		91944
Всього		355630

Джерело: складено та розраховано автором

Основні детальні розрахунки прибутковості проекту проведено з урахуванням використання повної потужності обладнання. Обрахунки здійснено на основі фактичних ринкових цін 2017-2019 років на картоплю, обладнання та фактичної середньої виробничої собівартості овочів в домогосподарствах кооперативу Мелітопольського району (Додаток Ф). Обсяг завантаження на зберігання планується у розмірі 100 т. Собівартість підготовки до закладення на зберігання та питома вартість зберігання 1 т овочів становитиме близько 2170 грн (Додаток Х). Розрахунки проведено з урахуванням зберігання продукції на протязі 9 місяців та заробітної плати постійно діючих працівників, охоронців-комірників.

На базі обрахованої вартості проекту необхідно розробити модель вигідної взаємодії домогосподарств на засадах кооперативу. Досягнення даної мети визначається розв'язанням наступних задач:

- побудова моделі взаємовигідного членства в кооперативі;
- визначення розміру вигоди для домогосподарств.

У випадку прийняття рішення про створення кооперативу малий сектор повинен визначити оптимальні параметри діяльності. Тому необхідно розробити модель, що дозволяє виявити можливості максимізації прибутку з

урахуванням пайового внеску на будівництво овочесховища та інших факторів.

Нехай діяльність кооперативу в цілому ідентифікується індексом 0, а окремому члену кооперативу привласнюються наступні індекси, починаючи з 1. Для розрахунків використаємо стандартні символи:

p_i – середня ціна реалізації продукції;

q_i – обсяг реалізованої продукції;

c_i – розмір загальних витрат.

Таким чином, прибуток матиме вигляд:

$$Pr_i = p_i \cdot q_i - c_i \quad (3.3)$$

Слід розрізнити дані величини до створення овочесховища в кооперативі та після. В останньому випадку використовуватиметься знак «апострофу» біля відповідних змінних.

Відповідно, у математичну модель кооперативної взаємодії вводиться параметр для домогосподарств:

F_{ee} – розмір пайового внеску члена кооперативу на будівництво овочесховища.

Подальший виклад моделі є видозмінною задачею торгів, яка відома у математичній економіці під назвою «рішення Неша». Сутність задачі - визначення ефективних параметрів зберігання та збуту картоплі кооперативом.

Розглядається ігрова система з двома учасниками. Вводиться простір станів на двомірній координатній площині. Згідно Дж. Неша ця область є простором корисностей – $X(x_0; x_1)$ [2]. У нашому випадку корисності мають конкретний економічний вираз у вигляді вигоди, яку отримує як кооператив в цілому, так і окремий його член. Наведемо вираз прибутків через фактори, що були розглянуті вище. У просторі корисностей зазначається координата $d = (d_0; d_1) \in R^2$ розбіжності [2]. Вона демонструє, яку корисність отримає домогосподарство, якщо кооператив не буде діяти в інтересах своїх членів.

Тобто d_0, d_1 – вигоди, що отримували кооператив в цілому та окремо його члени до будівництва овочесховища.

Розглянемо поведінку рішення на просторі корисностей. По-перше, корисності повинні задовольняти умову індивідуальної раціональності [2]. Дана умова демонструє, що від кооперації повинні вигравати усі учасники разом – кооператив в цілому, та кожний член кооперативу окремо, тобто:

$$x_0 > d_0; x_1 > d_1 \quad (3.4)$$

де x - прибуток усіх учасників кооперації після будівництва овочесховища;

d - прибуток усіх учасників кооперації до будівництва овочесховища.

Зазначимо, що якщо для кооперативу дане положення виконується, так як член кооперативу робить вступний та пайовий внески, то для домогосподарств – це є великим ризиком, особливо якщо механізм функціонування кооперативу реалізувався вперше або немає досвіду його ефективної реалізації.

По-друге, рішення $(x_0; x_1) \in X$ повинно бути Парето-ефективною точкою в X [2]. Оптимум по Парето говорить, що вигода інтеграції досягає максимуму, а розподіл ресурсів стає оптимальним, якщо будь-яка зміна цього розподілу погіршує величину вигоди хоча б одного суб'єкта економічної системи. У ситуації оптимуму за Парето неможливо покращити положення будь-якого учасника економічного процесу одночасно не знижуючи вигоду як мінімум одного з інших. Такий стан ринку має назву Парето-оптимальним станом. Згідно критерію Парето, рух у бік оптимуму можливий лише за такого розподілу ресурсів, яке збільшує вигоду хоча б одного учасника процесу, не завдаючи шкоди нікому іншому.

За принципами кооперації, кожне домогосподарство має отримувати рівновигідні послуги. Тому похідна корисностей порівняно з вихідною точкою d повинні бути однаковими. Математично отримуємо егалітарне рівняння:

$$\frac{x_0 - d_0}{d_0} = \frac{x_1 - d_1}{d_1} \quad (3.5)$$

Визначимо значення змінних, за яких досягається точка максимуму. Для цього введемо у модель динамічні змінні:

$$z_0 = x_0 - d_0; z_1 = x_1 - d_1 \quad (3.6)$$

Тоді лінія рівня функції Неша матиме вигляд:

$$z_1 z_0 = C, \quad (3.7)$$

а можлива область доходу виражатиметься умовами:

$$\begin{aligned} z_0 + z_1 &\leq \max I \\ z_0 &\geq 0; z_1 &\geq 0 \end{aligned} \quad (3.8)$$

У точці дотику повинно виконуватися рівність між значенням функцій та значенням їх перших похідних, оскільки кутові коефіцієнти функцій дотику повинні співпадати. Кутовий коефіцієнт кривої байдужості дорівнюватиме:

$$z_0' = -\frac{C}{z_0^2} \quad (3.9)$$

Бюджетна пряма має кутовий коефіцієнт (-1). За рівності отримаємо:

$$-\frac{C}{z_0^2} = -1 \quad (3.10)$$

Звідси у точці максимуму:

$$z_0 = \sqrt{C} \quad (3.11)$$

Визначимо постійну C через величину бюджету. З рівняння прямої

$$z_1 = \max I - \sqrt{C} \quad (3.12)$$

У функції Неша

$$\sqrt{C}(\max I - \sqrt{C}) = C \quad (3.13)$$

Отримуємо:

$$C = \frac{1}{4} \max I^2 \quad (3.14)$$

Звідси

$$z_1 = z_0 = \frac{1}{2} \max I \quad (3.15)$$

Таким чином, точка оптимуму має рівняння:

$$\frac{(x_0 - d_0)}{d_0} = \frac{(x_1 - d_1)}{d_1} = \frac{1}{2} \max I \quad (3.16)$$

$$\frac{(x_0 - d_0)}{d_0} = \frac{(x_1 - d_1)}{d_1} = \frac{1}{2} \left(\frac{(x_0 - d_0)}{d_0} + \frac{(x_1 - d_1)}{d_1} \right) \quad (3.17)$$

Умова (3.17) передбачає задачу нелінійного програмування (Додаток Ц). Графічне рішення даної задачі представлено на рис. 3.14. По мірі зростання виграшу кооперативу лінія рівняння Неша зсувається праворуч. Криві $N_{sch=C5}$ та $N_{sch=C7}$ заходяться всередині можливої області, проте для членів кооперативу така прибутковість є незадовільною. Положення $N_{sch=C10}$, за рівнем потенційного доходу, є значно виграшним варіантом, однак за такої ситуації крива байдужості функції Неша виходить за межі можливої області і досягнення таких результатів кооперативної діяльності, за наявних ресурсів, є неможливою. Тому оптимальним є варіант, за якого лінія байдужості є дотичною до межі можливості доходів (E_{opt}). Іншими словами, це оптимальний варіант взаємодії членів на засадах кооперативу, оскільки кожне окреме домогосподарство за діяльності кооперативу по зберіганню та реалізації картоплі максимізує приріст прибутку.

Точка E_{opt} засвідчує про ефективність розподілу ресурсів, що призводить до взаємної вигоди. Крива контрактів демонструє траєкторію параметрів кооперативу, від якої відхилитися не варто.

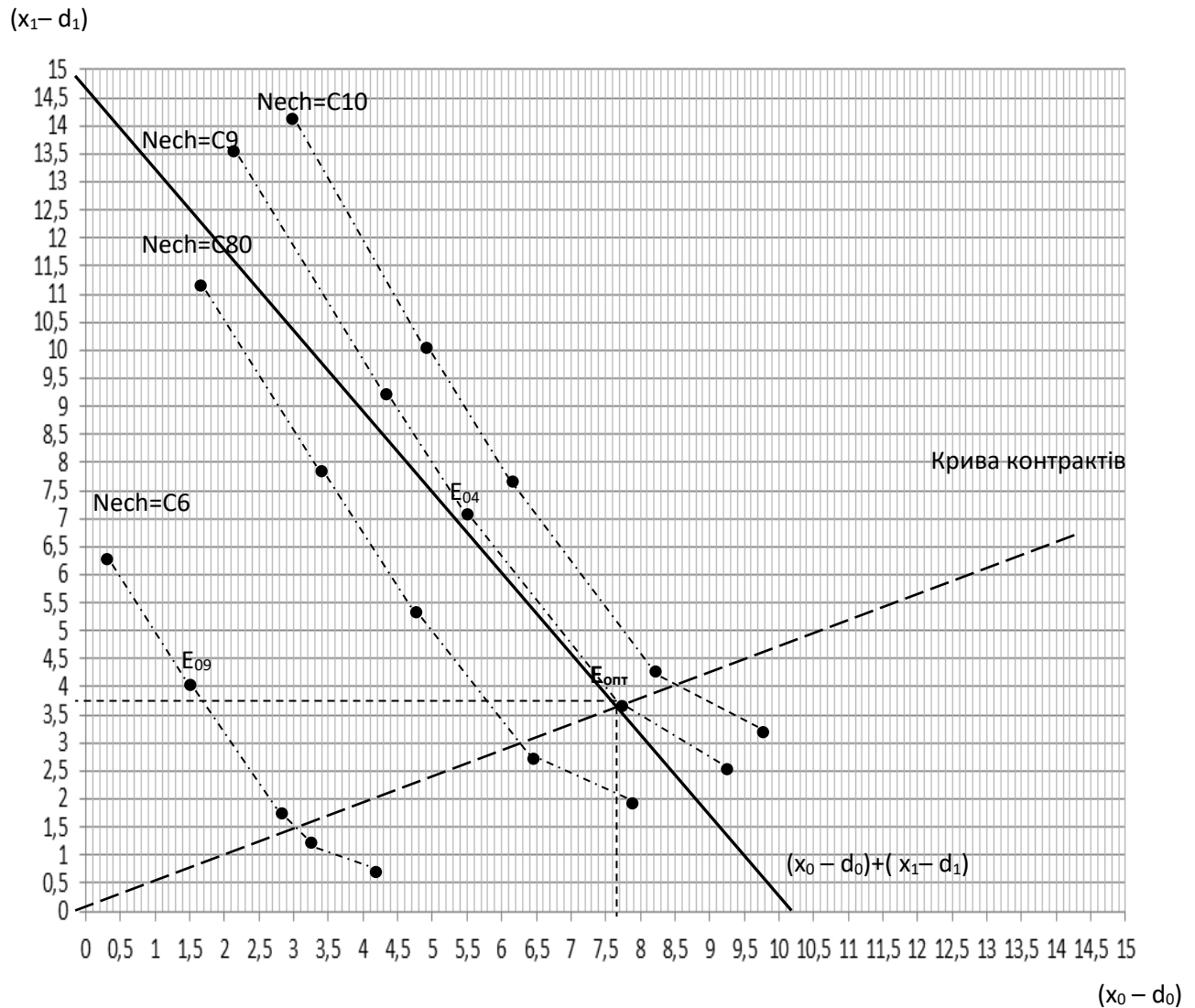

Рис. 3.14. Оптимізація параметрів обслуговуючого кооперативу
Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Додатку Ч

З метою точного визначення параметрів точки максимуму, необхідно зазначити, що у даній точці повинно виконуватися рівняння (3.17). За нашими розрахунками отримали:

$$\frac{(7,4328 - 1,0835)}{1,0835} = \frac{(3,7655 - 0,5489)}{0,5489} = \frac{1}{2} \left(\frac{(7,4328 - 1,0835)}{1,0835} + \frac{(3,7655 - 0,5489)}{0,5489} \right)$$

$$5,86 = 5,86 = 5,86$$

Таким чином, при отриманні кооперативом прибутку на 1кг картоплі 7,4328 грн, він виконує свою місію - підвищення доходів господарств населення та максимізує прибуток членів до рівня 3,7655 грн/кг. Оптимальні

параметри діяльності кооперативу передбачають реалізацію 85% продукції за ціною квітня, а 15% за ціною березня.

Для порівняння параметрів функціонування кооперативу з оптимальними значеннями, нами було відібрано два варіанти:

- реалізація картоплі за ціною вересня (мінімальною) – E_{09} ;
- реалізація картоплі за ціною квітня (максимальною) – E_{04} .

Точка E_{04} (рис. 3.14) забезпечує однаковий рівень корисності з точкою E_{opt} , оскільки знаходиться на одній кривій байдужості. Проте, навіть за умови реалізації продукції за ціною квітня, вона не забезпечує оптимальні параметри кооперативної діяльності, демонструючи нижчий розмір додаткового прибутку з 1 кг картоплі господарствам населення. Зберігання продукції 9 місяців формує не лише високу ціну культури, а й значну собівартість зберігання продукції. Саме це зумовлює дещо нижчий розмір вигоди для домогосподарства, порівняно з її величиною за оптимального варіанту.

Точка E_{09} (рис. 3.14) лежить на непривабливій кривій байдужості, що демонструє значно нижчий варіант прибутку за реалізації продукції за ціною вересня. Порівняємо детальніше ці три варіанти. Показники прибутковості та окупності овочесховища на 100 т наведемо у табл. 3.8.

Згідно фактичних цін реалізації картоплі у 2015-2019 роках прибуток може змінюватись у кілька разів, що показує які втрати мають домогосподарства за умов реалізації картоплі «з поля». Для розрахунку строків окупності проекту (Додаток Ч) умовно прийнято зростання ціни на 3-5% за рахунок збільшення якості продукції, сезонних строків реалізації та індексу інфляції.

Дані табл. 3.8 демонструють беззаперечні переваги організації збутового кооперативу. Інвестиції в овочесховище на кооперативній основі забезпечують значне підвищення виручки від реалізації продукції, створює умови активного учасника ринкового обміну. Це, у свою чергу, зумовлює

Таблиця 3.8

**Показники ефективності проекту кооперативу
для господарств населення**

Показники	Самостійна діяльність домогосподарств	Проект		
		Реалізація за ціною вересня	Реалізація за ціною квітня	За оптимальним варіантом реалізації
Виручка від реалізації, тис.грн	409,594	632,595	881,416	851,200
Явні витрати, тис.грн	270,46	487,509	531,907	493,804
Неявні витрати, тис.грн	131,3	131,3	131,3	131,3
Прибуток, тис.грн	7,834	13,786	218,209	226,096
Рівень товарності, %	43,4	88,3	88,3	88,3
Частка доходів від реалізації продукції сільського господарства у структурі грошових доходів, %	32,8	38,6	53,1	51,4
Умовна рентабельність, %	1,95	2,22	32,90	36,17
<i>Ефективність інвестиційного проекту в розрахунку на домогосподарство</i>				
I, тис.грн	-	13,538	13,538	13,538
r, %	-	20	20	20
NPV, тис.грн	-	2,367	23,776	24,602
PI	-	1,12	2,70	2,76
MIRR, %	-	26,11	50,35	51,03
MS, %	-	30,55	58,05	56,35
DPP, років	-	3,93	1,26	1,23

Джерело: складено та розраховано автором за даними Додатку Ш

зростання майбутніх грошових потоків, які забезпечують підвищення ефективності інвестицій, зниження строків окупності капітальних вкладень, підвищення умовного рівня рентабельності малих форм господарювання Запорізької області.

В середньому кожне домогосподарство-член кооперативу, за умов об'єднання в пайовий інвестиційний проект будівництва овочесховища, вкладає 13,5 тис.грн, проте показники ефективності інвестицій говорять про

вдале капітальне вкладення в проект. Значення NPV демонструє приріст чистого доходу в межах від 2,4 тис.грн до 24,6 тис.грн. Гарантується резерв безпечності до 50%, досягається строк окупності капітальних вкладень менше ніж за 1,5 років.

Порівнюючи різні параметри функціонування кооперативу можна зробити висновок, що для кожного окремого господарства вигідніше обирати саме оптимальний варіант сезонного зберігання та реалізації картоплі (для конкретної ситуації), так як:

- показники економічної ефективності є вищими;
- під дією «Парето-ефективності» досягається оптимум діяльності кооперативу для його членів, що значно підвищує рівновигідність, довіру та інвестиційну активність домогосподарств;
- визначає траєкторію розвитку діяльності кооперативу на перспективу (крива контрактів), що формує стратегічно спрямовані задачі на довгострокову перспективу, а не на єдиний результат;
- дає можливість, на засадах членства, бути більш конкурентоспроможними на ринку, що зумовлює підвищення зацікавленості покупців до даної категорії товаровиробників протягом усього року;
- показники інвестиційної ефективності є вищими.

Таким чином, основними напрямками ефективного розвитку підприємництва в малих формах господарювання повинна стати кооперація в аспекті стимулювання попиту на продукцію малих господарюючих суб'єктів, на засадах розширення доступу до оптового ринку кінцевого споживача через формування інфраструктурної та технологічної автономії. Об'єднання господарств населення в обслуговуючий кооператив знижує інертність у розвитку малого агробізнесу, покращує конкурентний потенціал на ринку збуту, удосконалює параметри виробництва, підвищує економічну ефективність господарювання. При цьому пропонуємо оптимізувати діяльність кооперативу за принципом «Парето-ефективності». Саме за

досягнення даної умови розподілу ресурсів усі члени кооперативу максимізують результати діяльності, досягають синергетичного ефекту.

Висновки до розділу 3.

1. Ефективний розвиток підприємництва в особистих селянських та фермерських господарствах Запорізької області повинен здійснюватися на засадах оптимізації двох цільових факторів – галузевої структури виробництва та розміру малих аграрних формувань. За допомогою когнітивного аналізу встановлено, що діяльність малого агробізнесу повинна будуватися на засадах кооперації, державної підтримки та впровадження інноваційних технологій, які демонструють керовану дію на удосконалення цільових чинників системи ефективного функціонування малого сектору регіону.

2. Найкращий результат ефективного розвитку малих форм господарювання забезпечують два сценарії дії важелів на систему. Систематизуючими факторами даних сценаріїв, що домінують досягнення якісних змін повинні стати кооперація та впровадження інноваційних технологій. Обидва важеля спрямовані на здійснення технологічного та інфраструктурного прориву на засадах створення обслуговуючого кооперативу та сімейної ферми.

3. Обґрунтовано необхідність розробки та запровадження заходів щодо підвищення ефективності діяльності суб'єктів малого аграрного виробництва в галузі скотарства. Запропоновано проект будівництва сімейної ферми з виробництва молока. За умов реалізації реалістичного сценарію при дотриманні середньомісячних виплат членам фермерського господарства в розмірі 8000 гривень, значення рівня рентабельності перевищує аналогічні показники по сільськогосподарських підприємствах та фермерських господарствах відповідно на 10 та 90 пунктів. За результатами прогнозування перспектив здійснення оптимістичного сценарію ми можемо зробити

висновок, що при забезпеченні середньомісячного доходу фермерів на рівні 8000 гривень рентабельність становитиме 81,8%, а при збереженні відповідного показника згідно середньогалузевих стандартів у даному регіоні значення рівня рентабельності сягатиме 144%.

4. В роботі було розраховано потенційні можливості реалізації проекту сімейних ферм з виробництва молока на прикладі Запорізької області. За умов песимістичного сценарію проектний показник рентабельності виробництва молока у фермерських господарствах перевищує аналогічне значення 2019 року на 5 пунктів. Зростання валового надою за цих умов передбачається на 10% від значення 2019 року. Водночас при реалізації оптимістичного сценарію зростання розміру валового надою передбачається на 100%, а збільшення рівня рентабельності на 30 пунктів.

Стосовно господарств населення слід відмітити, що реалізація навіть песимістичного сценарію розвитку даної галузі в Запорізькій області на засадах сімейних ферм дозволить збільшити обсяг валового надою на 36 тис.т, порівняно із аналогічним показником 2019 року.

5. До основного напрямку удосконалення організаційно-економічного механізму функціонування малих форм господарювання слід віднести формування паритетних умов взаємодії господарств населення в рамках обслуговуючого кооперативу на засадах «Парето-ефективності». Це дає можливість забезпечити удосконалення ціноутворення у процесі товароруху, створити власні бази інфраструктури, максимізувати прибуток від реалізації продукції, підвищити конкурентоспроможність виробництва. Іншими словами, оптимізація параметрів кооперативу забезпечує малим формам господарювання ефект синергії, чого неможливо досягнути за самостійної підприємницької діяльності.

6. Найбільш прийнятною стратегією розвитку діяльності малих форм господарювання в рамках кооперативу є обрання параметрів «кривої контрактів». Дана траєкторія оптимізує діяльність кооперативу та створює

засади для формування збільшення виручки у 2,1 раза, підвищення рівня умовного рівня рентабельності на 34,22 в.п., рівня товарності продукції до 88,3%, а також частки доходу від реалізації власно виробленої продукції до 51,4%. Це значно підвищує результати ефективності виробництва особистих селянських господарств, а також вирішує соціальні проблеми на селі.

Література до розділу 3

1. Авдеева З.К., Коврига С.В., Макаренко Д.И. Когнитивное моделирование для решения задач управления слабоструктурированными системами (ситуациями). *Управление большими системами*. 2007. Вып. 16. С.26-39.
2. Волкова В. Н., Денисов А.А. Основы теории систем и системного анализа. СПб.: Изд. СПбГТУ, 1998. 510 с.
3. Данилов В.И. Лекции по теории игр. М.: Российская экономическая школа, 2002. URL https://avorut.ucoz.ru/load/teorija_igr/danilov_v_i_lekcii_po_teorii_igr_kl_2002_001_m_rossijskaja_ekonomicheskaja_shkola_2002_skachat_besplatno/34-1-0-254
4. Кісіль М.І., Кропивко М.М. Методичні рекомендації з розроблення інвестиційних проєктів молочних ферм в особистих селянських господарствах. К.: ННЦ ІАЕ. 2013. 30с.
5. Методичні рекомендації з організації сімейних ферм в Україні (на прикладі виробництва молока). К.: ННЦ ІАЕ. 2014. 60с.
6. Моделирование систем и процессов. под ред. В. Н. Волковой, В. Н. Козлова. М. : Издательство Юрайт, 2014. 592 с.
7. Основні характеристики діяльності домогосподарств у сільській місцевості. Сільськогосподарська діяльність домогосподарств у сільській місцевості. Сільське, лісове та рибне господарство. Державна служба статистики України URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

8. Півторак В.С. розвиток малого підприємництва в сільському господарстві. – К.: ННЦ ІАЕ, 2014. 52с.
9. Підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості агропромислового виробництва на основі розвитку кластерних систем. За ред. М.Ф. Кропивка. К.: ННЦ ІАЕ.2013. 46с.
10. Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми розвитку малого і середнього підприємництва на 2014-2024 роки URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/641-2013-p>.
11. Споживання продуктів харчування в домогосподарствах / Доходи та умови життя/ Демографічна та соціальна статистика. Головне управління статистики у Запорізькій області. URL <http://www.zp.ukrstat.gov.ua/index.php/statystychna-informatsiia>
12. Статистичний збірник «Сільське господарство Запорізької області» 2016. Головне управління статистики у Запорізькій області. За ред. М.З. Шейко. Запоріжжя. 2017. 199 с.
13. Статистичний збірник «Сільське господарство Запорізької області» 2019. Головне управління статистики у Запорізькій області. За ред. М.З. Шейко. Запоріжжя, 2020. 112 с.
14. Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2016 рік. Державна служба статистики України. Київ. 2017. 246 с.
15. Статистичний збірник «Сільське господарство України» за 2019 рік. Державна служба статистики України. Київ. 2020. 230 с.
16. Стратегічні напрямки сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року. За ред. Ю.О. Лупенка та О.Г. Булавки. К.: ННЦ ІАЕ. 2013. 74с.
17. Структура сукупних ресурсів. Доходи та умови життя. Демографічна та соціальна статистика. Головне управління статистики у Запорізькій області. URL: <http://www.zp.ukrstat.gov.ua/>

18. Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации. М.: Экономика, 1989. 496с.
19. ТУРГОРАМ Программно-технический комплекс. URL: turgor.net
20. Форма № 01 – СГН «Запитальник базового інтерв'ю». Головне управління статистики у Запорізькій області, 2019. 12с.
21. Целых А.Н. Применение когнитивного моделирования к управлению в слабоструктурированных системах. *Альманах современной науки и образования*. 2015. № 9 (99). С.138-140.
22. Ціни на продукти. Міністерство фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/markets/wares/prods/>?
23. Чаянов А. В. Краткий курс кооперации. М.: Кооперативное товарищество, 1925. – 80с.
24. Селянам не заборонятимуть торгувати молоком і м'ясом. URL [<https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2437206-selanam-ne-zaboronatimut-torguvati-molokom-i-masom-grojsman.html>]
25. Концепція розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/kontsepsiya-rozvitku-fermerskikh-gospodarstv-i-silskogospodarskoi-kooperatsii-na-2018-2020-roki.pdf>
26. Кібенко К.А. Кадрове забезпечення як напрямок розвитку туристичної галузі в селянських господарствах. *Сучасні наукові дослідження на шляху до євроінтеграції: матеріали міжнародного науково-практичного форуму* (м. Мелітополь, 21-22 червня 2019р.) Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного. 2019. Ч. 2. С. 183-185.
27. Кальченко С.В., Попова Т.В., Кібенко Е.А. Кадровое обеспечение крестьянских хозяйств Украины как залог их инновационного развития. *Trajectoriâ Nauki* 2019 Vol. 5. URL <https://econpapers.repec.org/article/posjournal/46-2.htm>

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретико-методичні узагальнення та комплексний системний аналіз, за результатами яких запропоновано шляхи забезпечення ефективного розвитку малих форм аграрного виробництва. Результати дослідження надають можливість обґрунтувати теоретичні, методичні і практичні рекомендації, які відображають вирішення завдань у відповідності до поставленої мети.

1. Запропонована класифікація суб'єктів малого аграрного виробництва: дрібнотоварне господарство, де продукція використовується переважно для задоволення власних споживчих потреб; селянське господарство, під яким розуміється форма ведення економічної діяльності, яка здійснюється групою осіб, об'єднаних родинними або іншими міжособистісними відносинами в сфері виробництва сільськогосподарської продукції на споживчо-товарних засадах з використанням переважно власної праці; товарне господарство селянського типу, що передбачає обов'язковість подальшого реалізації основної частки виробленої продукції як матеріальної основи забезпечення подальшого функціонування; мале приватне підприємство, яке засноване на використанні залучених засобів виробництва.

2. Доведено необхідність диференційованого підходу при оцінці результатів функціонування різних типів селянських господарств, а також при обґрунтуванні рекомендації щодо підвищення ефективності їхньої подальшої діяльності. Запропоновано розділяти селянські господарства за критеріями: статусом, рівень товарності кінцевої продукції та вплив результатів діяльності на загальний обсяг наповнення сімейного бюджету.

3. Сформульовано основні положення Концепції розвитку селянських господарств на засадах соціальної відповідальності. Розвиток системи соціально відповідальних відносин як фактору інституціоналізації селянських господарств. Розвиток ресурсозберігаючих та екологічно

спрямованих технологій у виробничій та господарській діяльності юридичних та фізичних осіб в системі сільських територій. Підвищення рівня соціальних стандартів для мешканців сільських населених пунктів. Інтеграція селянських господарств в систему соціально-економічних відносин на рівні регіону.

4. Виділено особливості застосування закордонного досвіду щодо забезпечення ефективного функціонування малих форм господарювання, основних з яких є наступні. Специфічний характер диференціації суб'єктів малого аграрного виробництва в системі національної економіки. Низький рівень інституціоналізації суб'єктів аграрного виробництва сімейного типу. Відсутність з боку держави стратегічного бачення ролі суб'єктів малого аграрного виробництва як селоформуючого та селоутворюючого фактора.

5. Встановлено, що малі форми аграрного виробництва, порівняно зі структурами великого та середнього агробізнесу, мають вищий рівень ефективності використання ресурсів. За умов значно гіршого забезпечення земельними ресурсами, вони демонструють майже вдвічі вищу продуктивність гектару землі та набагато вищий рівень показника здатності до самовідтворення. Трендовий прогноз тенденції розвитку сільськогосподарського виробництва доводить, що кон'юнктурна вимога асортименту галузевих продуктів у майбутньому продовжуватиме залежати від пропозиції сільськогосподарської продукції малого сектору аграрного виробництва, зберігаючи закріплення за ними майже 50% ринкової ніші.

6. За результатами організаційно-економічного аналізу рівня ефективності діяльності фермерських господарств виявлено, що чинник масштабу виробництва у фермерських господарствах діє на 73,6%. Доведено, що найважливішими чинниками ефективності функціонування фермерських господарств у різних районах Запорізької області є фактори організаційного та соціального ефекту.

7. Доведено, що за період 2015 – 2019 роки сектор особистого селянського господарства забезпечив збільшення концентрації основних виробничих ресурсів, досяг величини сукупного коефіцієнту використання виробничого потенціалу на рівні 1,21. Виявлено, що інтенсивність виробництва в особистих селянських господарствах приміських районів, порівняно з районами віддаленими від міст, є значно нижчою. Доведено, що мотиватором, який спонукає селян до ринкових відносин, є показник загального рівня доходу.

8. За результатами оцінки ефективності сільськогосподарського виробництва серед сільських домогосподарств визначено, що найбільш високий рівень економічної ефективності сільськогосподарського виробництва спостерігається в селянських домогосподарствах із розміром земельної площі більше 1 га. Середній розмір землі в даній групі становить 8,7 га, що за рахунок ефекту масштабу ресурсу забезпечує ефект за доходом від реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва в розрахунку на одну родину 22078 грн, в розрахунку на 1 га – 2537,7 грн. Результат економічної ефективності – умовний рівень рентабельності становив 21,9%. У групі господарств з розміром площі до 0,5 га умовний рівень рентабельності становив -20,9%, у господарствах з розміром площі до 1 га -10,3%. Об'єктивним фактом значно нижчого умовного рівня рентабельності цих груп домогосподарств є активне виробництво продукції тваринництва, яка виготовляється переважно для внутрішнього споживання без застосування науково обґрунтованої системи виробництва.

9. Доведено, що ефективний розвиток підприємництва в особистих селянських та фермерських господарствах Запорізької області повинен здійснюватися на засадах оптимізації двох цільових факторів – галузевої структури виробництва та розміру малих аграрних формувань. За допомогою когнітивного аналізу встановлено, що діяльність малого агробізнесу повинна будуватися на засадах кооперації, державної підтримки та впровадження

інноваційних технологій, які демонструють керовану дію на удосконалення цільових чинників системи ефективного функціонування малого сектору регіону.

10. Обґрунтовано необхідність розробки та запровадження заходів щодо підвищення ефективності діяльності суб'єктів малого аграрного виробництва в галузі скотарства. Зокрема запропоновано проект будівництва сімейної ферми з виробництва молока. Результати порівняльного аналізу показників ефективності виробництва молока в модельному господарстві із аналогічними показниками сільськогосподарських підприємств регіону свідчать, що за умов реалізації реалістичного сценарію при дотриманні середньомісячних виплат членам фермерського господарства в розмірі 8000 гривень, значення рівня рентабельності перевищує аналогічні показники по сільськогосподарських підприємствах та фермерських господарствах понад як на 80 пунктів. При забезпеченні середньомісячного доходу фермерів на рівні 8000 гривень рентабельність становитиме 81,8%, а при збереженні відповідного показника згідно середньогалузевих стандартів у даному регіоні значення рівня рентабельності сягатиме 144%.

11. Розроблено стратегію розвитку обслуговуючого кооперативу на базі особистих селянських господарств, яка дає можливість забезпечити удосконалення ціноутворення у процесі товароруху, створити власні бази інфраструктури, максимізувати прибуток від реалізації продукції. Найбільш прийнятною стратегією розвитку діяльності малих форм господарювання в рамках кооперативу є обрання параметрів «кривої контрактів». Дана траєкторія оптимізує діяльність кооперативу та створює засади для формування збільшення виручки у 2,1 рази, підвищення рівня умовного рівня рентабельності на 34,22 в.п. Це значно підвищує результати ефективності виробництва особистих селянських господарств, а також вирішує соціальні проблеми на селі.

Додаток А

**Вихідні дані для кластерного аналізу регіональних особливостей
розподілу сільськогосподарського господарювання**

Області України	В середньому за 2015-2019 роки	
	Валова продукція с.г. у постійних цінах 2016 р., млн.грн.	Частка виробництва с.г. продукції, що припадає на малі форми господарювання, %
Вінницька - С1	54140,1	6,867706
Волинська - С2	16187,7	3,450406
Дніпропетровська - С3	40042,5	5,918259
Донецька - С4	19341,1	3,47494
Житомирська - С5	25809,5	3,971914
Закарпатська - С6	8536,3	3,000114
Запорізька - С7	25801,4	4,332127
Івано-Франківська - С8	13406,8	3,18348
Київська - С9	38352,2	4,521087
Кіровоградська - С10	31859,1	4,838288
Луганська - С11	13010,5	2,120293
Львівська - С12	22516,9	5,056505
Миколаївська - С13	24432,2	3,968988
Одеська - С14	29956,5	5,123409
Полтавська - С15	40118,1	5,421465
Рівненська - С16	16602,3	3,65556
Сумська - С17	27853,1	3,11868
Тернопільська - С18	24069,7	3,542974
Харківська - С19	36918,0	6,026277
Херсонська - С20	27853,1	4,848297
Хмельницька - С21	36014,4	4,317216
Черкаська - С22	36922,8	3,470885
Чернівецька - С23	10223,2	2,731623
Чернігівська - С24	29973,6	3,039508

Джерело: складено та розраховано автором за даними [31,32,33,34]

Додаток Б
Результати кластерного аналізу регіональних особливостей розподілу
сіськогосподарського господарювання

Номер та назва кластеру	Області, що входять у кластер	Структурно-виробнича характеристика кластеру
№1 – крупний виробник с/г продукції, основним виробником якої є великі підприємства	Вінницька, Дніпропетровська, Полтавська, Харківська	Це найкрупніший постачальник сільськогосподарської продукції, який в середньому за останні п'ять років забезпечує 26% виробництва всієї валової с/г продукції країни. Частка малого сектору кластера по Україні також є суттєвою і становить 24,2%, проте це йому забезпечує лише 48% долі загального обсягу виробництва, проти 52% валового виробництва с/г продукції великими підприємствами.
№2 – крупний постачальник с/г продукції з дуже міцним великим сектором	Київська, Хмельницька, Черкаська	Це крупний виробник сільськогосподарської продукції, що забезпечує 17,1% валової с/г продукції країни. Частка малого сектору в Україні незначна – 12,3%, що, на фоні активної конкурентної позиції великого сектору відводить малому сектору допоміжну роль у виробничій діяльності кластера, формуючи лише 38% валової регіональної с/г продукції.
№3- крупний виробник с/г продукції, основним виробником якої є малі форми господарювання	Кіровоградська, Львівська, Одеська, Херсонська	Це крупний виробник сільськогосподарської продукції, що забезпечує 16,8% валової с/г продукції країни. Частка малого сектору кластера по Україні є суттєвою – 19,9%, і стабільно забезпечує йому конкурентні позиції в агробізнесі регіонів, формуючи 62% валового виробництва с/г продукції проти 38% її виробництва у великих сільськогосподарських підприємствах.
№4 – кластер з розвинутим виробництвом с/г продукції, основним виробником якої є великі підприємства	Донецька, Сумська, Тернопільська, Чернігівська	Кластер постачає 15,2% від загального розміру валової сільськогосподарської продукції країни. Частка малого сектору в Україні незначна – 13,1%, що, на фоні конкурентної переваги великого сектору, демонструє його допоміжну роль у виробничій діяльності кластера, створюючи 46% валової регіональної с/г продукції.
№5 - кластер з розвинутим виробництвом с/г продукції, основним виробником якої є малі форми господарювання	Житомирська, Запорізька, Миколаївська	Це виробник сільськогосподарської продукції, що забезпечує 10,8% валової с/г продукції країни. Частка малого сектору в Україні незначна – 12,3%, проте у середині кластера малий сектор зберігає кращі конкурентні позиції в агробізнесі регіонів, формуючи 60% валового виробництва с/г продукції проти 40% її виробництва у великих сільськогосподарських підприємствах.

Продовження Додатку Б

<p>№6 – дрібний постачальник с/г продукції, основним виробником якої є малі форми господарювання</p>	<p>Волинська, Івано-Франківська, Рівненська</p>	<p>Це дрібний постачальник сільськогосподарської продукції, який в середньому за останні п'ять років забезпечує лише 7,6% виробництва всієї валової с/г продукції країни. Частка малого сектору в Україні незначна – 10,3%, проте саме цей сектор займає міцну конкурентну нішу на ринку кластера, забезпечуючи 71% регіональної с/г продукції.</p>
<p>№7 – кластер з нерозвиненим виробництвом с/г продукції</p>	<p>Закарпатська, Луганська, Чернівецька</p>	<p>Кластер постачає 5,7% від загального розміру валової сільськогосподарської продукції країни. Малий сектор створює 7,8% с/г продукції в Україні та у середині кластера є основним виробником, забезпечуючи 91% регіональної с/г продукції.</p>

Додаток В1

Вихідні дані для формування виробничої функції фермерських господарств кластеру № 1

Q	Z	L	lnQ	lnZ	lnL
1008,6	216,2	6181	6,916319	5,376204	8,729235
1332,9	227,2	6062	7,195112	5,425831	8,709795
1470,8	274,6	6192	7,293562	5,615315	8,731013
1191,2	249,2	6274	7,082716	5,518256	8,744169
1768,3	250,3	6872	7,477774	5,52266	8,83521
953,3	442,5	8921	6,85993	6,09244	9,096163
1760	442,5	9158	7,473069	6,09244	9,122383
1564,1	491,5	9081	7,355066	6,197462	9,11394
1789,2	451,5	8460	7,489524	6,112575	9,043104
1821,1	455,2	9206	7,507196	6,120737	9,127611
824,9	217,6	4949	6,715262	5,382659	8,506941
1144	219,8	4948	7,042286	5,392718	8,506739
1014,7	222,8	5178	6,922348	5,406275	8,552174
1249,9	231,8	5154	7,130819	5,445875	8,547528
1425,3	242,8	5698	7,262138	5,492238	8,647871
826,8	240,1	4255	6,717563	5,481056	8,35585
1070,8	243,5	4333	6,976161	5,495117	8,374015
1220,9	263,6	4214	7,107344	5,574433	8,346168
1168,6	251,6	4424	7,063562	5,527841	8,3948
1341,8	264,7	4502	7,201767	5,578597	8,412277

Результати

Регресійна статистика

Множинна R	0,608013
R-квадрат	0,36968
Нормований R-квадрат	0,295525
Стандартна помилка	0,20694
Спостереження	20

Дисперсійний аналіз

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимість F</i>
Регресія	2	0,426978	0,213489	4,98522133	0,019782
Залишок	17	0,728014	0,042824		
Ітого	19	1,154992			

	<i>Коефіцієнти</i>	<i>Стандартна помилка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значення</i>	<i>Нижні 95%</i>	<i>Верхні 95%</i>
Q	2,849575	1,581103	1,80227	0,08926158	-0,48626	6,185411
Z	0,162246	0,289168	0,561077	0,58206602	-0,44785	0,772338
L	0,388095	0,303532	1,278594	0,21822045	-0,2523	1,028492

$$\ln(Q) = e^{2,849575} \cdot 0,162246 \cdot \ln(Z) \cdot 0,388095 \cdot \ln(L)$$

$$Q = 17,3 \cdot Z^{0,162} \cdot L^{0,388}$$

Джерело: розраховано за даними [20,34]

Додаток В2

Вихідні дані для формування виробничої функції фермерських господарств кластеру № 2

Q	Z	L	lnQ	lnZ	lnL
729,8	135,8	3796	6,592771	4,911183	8,241703
783,6	129,3	3556	6,663899	4,862135	8,176392
859,6	143,4	3702	6,756467	4,965638	8,216628
733,4	148,3	4159	6,597691	4,999237	8,33303
956	151,8	3984	6,862758	5,022564	8,290042
653,7	121,5	3161	6,482649	4,799914	8,058644
736,9	123,6	3271	6,602452	4,817051	8,092851
825,5	126,8	3042	6,715989	4,842611	8,02027
707,3	133,6	3678	6,561455	4,89485	8,210124
784,4	134,1	3275	6,664919	4,898586	8,094073
685	133,8	3772	6,529419	4,896346	8,235361
831,7	138	3974	6,723472	4,927254	8,287528
839,4	145,4	3922	6,732687	4,979489	8,274357
858,2	151,3	3860	6,754837	5,019265	8,258422
972	156,3	4362	6,879356	5,051777	8,380686

Результати

Регресійна статистика

Множинна R	0,788135
R-квадрат	0,621157
Нормований R-квадрат	0,558017
Стандартна помилка	0,076772
Спостереження	15

Дисперсійний аналіз

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимість F</i>
Регресія	2	0,115966	0,057983	9,83770294	0,002956
Залишок	12	0,070727	0,005894		
Ітого	14	0,186693			

	<i>Коефіцієнти</i>	<i>Стандартна помилка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значення</i>	<i>Нижні 95%</i>	<i>Верхні 95%</i>
Q	3,216983	1,629136	1,974656	0,07177129	-0,3326	6,766566
Z	1,878651	0,52105	3,60551	0,00360923	0,74338	3,013922
L	-0,70588	0,390192	-1,80906	0,09554543	-1,55604	0,144274

$$\ln(Q) = e^{3,216983} \cdot 1,878651 \cdot \ln(Z) \cdot (-0,70588) \cdot \ln(L)$$

$$Q = 25,0 \cdot Z^{1,879} \cdot L^{-0,706}$$

Джерело: розраховано за даними [20, 34]

Додаток В3

Вихідні дані для формування виробничої функції фермерських господарств кластеру № 3

Q	Z	L	lnQ	lnZ	lnL
1271,5	401,1	7719	7,147953	5,994211	8,95144
1977	405	7156	7,589336	6,003887	8,875706
1904,4	439,1	7472	7,551922	6,084727	8,918918
1827,1	414,9	7864	7,510485	6,028038	8,970051
2061,7	417,3	7947	7,631286	6,033805	8,98055
584,8	51,6	2452	6,37127	3,943522	7,804659
618,3	52,1	2552	6,426974	3,953165	7,844633
588,4	50,7	2431	6,377407	3,925926	7,796058
543,2	51,4	2340	6,297478	3,939638	7,757906
561,6	55,4	2048	6,33079	4,01458	7,624619
812,8	359,6	7968	6,700485	5,884992	8,983189
1626,3	394,8	8093	7,394063	5,978379	8,998755
1637,7	429	7898	7,401048	6,061457	8,974365
1449,8	415,8	8092	7,279181	6,030204	8,998631
1828,8	399,6	8083	7,511415	5,990464	8,997518
642,6	260,4	6273	6,465522	5,562219	8,74401
839,5	263,3	5672	6,732806	5,573294	8,643297
848,5	273,6	5622	6,74347	5,611667	8,634443
1083,1	269,7	5583	6,987583	5,59731	8,627482
1177,6	275,3	6057	7,071234	5,617861	8,70897

Результати

Регресійна статистика

Множинна R	0,842858
R-квадрат	0,71041
Нормований R-квадрат	0,67634
Стандартна помилка	0,278329
Спостереження	20

Дисперсійний аналіз

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимість F</i>
Регресія	2	3,230647	1,615323	20,8518055	2,66E-05
Залишок	17	1,316936	0,077467		
Ітого	19	4,547583			

	<i>Коефіцієнти</i>	<i>Стандартна помилка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значення</i>	<i>Нижні 95%</i>	<i>Верхні 95%</i>
Q	5,766163	5,005472	1,151972	0,26527603	-4,79446	16,32679
Z	0,615847	0,531756	1,158138	0,26281997	-0,50606	1,737754
L	-0,24563	0,911206	-0,26957	0,79073887	-2,16811	1,676847

$$\ln(Q) = e^{5,766163} \cdot 0,615847 \cdot \ln(Z) \cdot (-0,24563) \cdot \ln(L)$$

$$Q = 319,3 \cdot Z^{0,616} \cdot L^{-0,246}$$

Джерело: розраховано за даними [20, 34]

Додаток В4

Вихідні дані для формування виробничої функції фермерських господарств кластеру № 4

Q	Z	L	lnQ	lnZ	lnL
574,1	199,2	3831	6,352804	5,294309	8,250881
664,7	202,4	3852	6,499336	5,310246	8,256348
598,5	240,2	4096	6,394427	5,481472	8,317766
523	171,8	2586	6,259581	5,146331	7,857868
635,1	181,4	2678	6,453782	5,200705	7,892826
433,1	106	2632	6,070969	4,663439	7,875499
514,3	108,4	2251	6,242807	4,685828	7,71913
624,6	113,2	2425	6,437111	4,729156	7,793587
662,3	115	2359	6,495719	4,744932	7,765993
718	120,2	2628	6,57647	4,789157	7,873978
395,4	75,1	1833	5,979898	4,318821	7,513709
397,4	74,6	1782	5,984943	4,312141	7,485492
516,2	63,6	1807	6,246494	4,152613	7,499423
415,9	63,9	1815	6,030445	4,157319	7,503841
423,3	67,7	1935	6,048081	4,215086	7,567863
413,2	89,4	2137	6,023932	4,493121	7,667158
420,2	93,8	2185	6,040731	4,541165	7,689371
549,5	110	2235	6,309009	4,70048	7,711997
574,5	105,9	2395	6,3535	4,662495	7,781139
657,2	115,4	2330	6,487988	4,748404	7,753624

Результати

Регресійна статистика

Множинна R	0,657642
R-квадрат	0,432494
Нормований R-квадрат	0,365728
Стандартна помилка	0,159604
Спостереження	20

Дисперсійний аналіз

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимість F</i>
Регресія	2	0,330024	0,165012	6,47780384	0,008105
Залишок	17	0,433049	0,025473		
Ітого	19	0,763073			

	<i>Коефіцієнти</i>	<i>Стандартна помилка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значення</i>	<i>Нижні 95%</i>	<i>Верхні 95%</i>
Q	5,06569	2,157987	2,347414	0,03127197	0,512735	9,618645
Z	0,374334	0,26139	1,432091	0,17024861	-0,17715	0,92582
L	-0,07282	0,419433	-0,17361	0,86422452	-0,95774	0,812109

$$\ln(Q) = e^{5,06569} \cdot 0,374334 \cdot \ln(Z) \cdot (-0,07282) \cdot \ln(L)$$

$$Q = 158,5 \cdot Z^{0,374} \cdot L^{-0,073}$$

Джерело: розраховано за даними [20, 34]

Додаток В5

Вихідні дані для формування виробничої функції фермерських господарств кластеру № 5

Q	Z	L	lnQ	lnZ	lnL
259,9	58,1	2010	5,560297	4,062166	7,60589
288,6	57,2	2026	5,665042	4,046554	7,613819
309,1	62	2032	5,733665	4,127134	7,616776
261,5	62,6	2074	5,566434	4,136765	7,637234
393,3	68,8	2104	5,974573	4,231204	7,651596
579,5	348,9	6034	6,362166	5,854785	8,705165
959,2	351,6	6228	6,8661	5,862494	8,736811
939,8	387,9	5794	6,845667	5,960748	8,664578
1099,6	341,4	5522	7,002702	5,833055	8,616495
1175,3	346,6	5888	7,069279	5,848171	8,680672
668,1	346,2	7656	6,504438	5,847017	8,943245
1225,4	342,2	7713	7,111023	5,835395	8,950662
1094,6	351,2	7518	6,998144	5,861356	8,925055
1184,6	351,5	7698	7,07716	5,86221	8,948716
1397,6	352,2	7328	7,242512	5,864199	8,899458

Результати

Регресійна статистика

Множинна R	0,931763
R-квадрат	0,868182
Нормований R-квадрат	0,846212
Стандартна помилка	0,249566
Спостереження	15

Дисперсійний аналіз

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимість F</i>
Регресія	2	4,922524	2,461262	39,517301	5,25E-06
Залишок	12	0,747398	0,062283		
Ітого	14	5,669922			

	<i>Коефіцієнти</i>	<i>Стандартна помилка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значення</i>	<i>Нижні 95%</i>	<i>Верхні 95%</i>
Q	0,980755	2,766862	0,354465	0,7291416	-5,04772	7,009229
Z	0,435413	0,389369	1,118253	0,28534572	-0,41295	1,283775
L	0,383282	0,564558	0,678906	0,51007974	-0,84678	1,613348

$$\ln(Q) = e^{0,980755} \cdot 0,435413 \cdot \ln(Z) \cdot 0,383282 \cdot \ln(L)$$

$$Q = 2,7 \cdot Z^{0,435} \cdot L^{0,383}$$

Джерело: розраховано за даними [20, 34]

Додаток В6

Вихідні дані для формування виробничої функції фермерських господарств кластеру № 6

Q	Z	L	lnQ	lnZ	lnL
258,9	54,3	1624	5,556442	3,994524	7,392648
280,6	47,6	1697	5,63693	3,862833	7,436617
332,3	47,1	1558	5,806038	3,852273	7,351158
312,2	48,2	1425	5,743644	3,875359	7,261927
415,4	45,3	1677	6,029242	3,813307	7,424762
147,8	26,5	1031	4,99586	3,277145	6,938284
151,9	27,7	953	5,023222	3,321432	6,859615
188	28	885	5,236442	3,332205	6,785588
169,9	28	940	5,13521	3,332205	6,84588
199,9	29,1	934	5,297817	3,370738	6,839476
165,4	33,8	1205	5,108367	3,520461	7,094235
171,5	30,6	1323	5,144583	3,421	7,187657
204,5	34,1	1157	5,320568	3,529297	7,053586
191,8	30,5	1111	5,256453	3,417727	7,013016
223,8	30,8	1000	5,410753	3,427515	6,907755

Результати

Регресійна статистика

Множинна R	0,848437
R-квадрат	0,719846
Нормований R-квадрат	0,673153
Стандартна помилка	0,177103
Спостереження	15

Дисперсійний аналіз

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимість F</i>
Регресія	2	0,967106	0,483553	15,4167614	0,000483
Залишок	12	0,376385	0,031365		
Ітого	14	1,343491			

	<i>Коефіцієнти</i>	<i>Стандартна помилка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значення</i>	<i>Нижні 95%</i>	<i>Верхні 95%</i>
Q	1,852376	2,155501	0,859371	0,40697582	-2,84406	6,548808
Z	1,10611	0,476192	2,322825	0,03856911	0,068578	2,143642
L	-0,05727	0,507313	-0,11288	0,91198878	-1,16261	1,048073

$$\ln(Q) = e^{1,852376} \cdot 1,10611 \cdot \ln(Z) \cdot (-0,05727) \cdot \ln(L)$$

$$Q = 6,4 \cdot Z^{1,106} \cdot L^{-0,057}$$

Джерело: розраховано за даними [20, 34]

Додаток В7

Вихідні дані для формування виробничої функції фермерських господарств кластеру № 7

Q	Z	L	lnQ	lnZ	lnL
82,5	10,9	1527	4,412798	2,388763	7,33106
80,8	11,7	1810	4,391977	2,459589	7,501082
82,5	9,6	1773	4,412798	2,261763	7,480428
80	11,5	1468	4,382027	2,442347	7,291656
98	9,8	1576	4,584967	2,282382	7,362645
792,4	242,6	3261	6,675066	5,491414	8,089789
759,3	192,9	2956	6,632397	5,262172	7,991592
794,4	248,8	3107	6,677587	5,516649	8,041413
685,7	226,2	3005	6,53044	5,42142	8,008033
715,9	207,7	2901	6,57354	5,336095	7,972811
142,4	30,3	2737	4,95864	3,411148	7,914618
168,5	30,7	2632	5,126936	3,424263	7,875499
200,8	28,1	2439	5,302309	3,33577	7,799343
147,3	30,6	2308	4,992471	3,421	7,744137
150	29,4	2272	5,010635	3,380995	7,728416

Результати

Регресійна статистика

Множинна R	0,991478
R-квадрат	0,983028
Нормований R-квадрат	0,9802
Стандартна помилка	0,133951
Спостереження	15

Дисперсійний аналіз

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимість F</i>
Регресія	2	12,47149	6,235743	347,532436	2,39E-11
Залишок	12	0,215315	0,017943		
Ітого	14	12,6868			

	<i>Коефіцієнти</i>	<i>Стандартна помилка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значення</i>	<i>Нижні 95%</i>	<i>Верхні 95%</i>
Q	4,578608	2,082382	2,198736	0,04824614	0,041487	9,115729
Z	0,772391	0,06311	12,23872	3,8817E-08	0,634886	0,909897
L	-0,26816	0,295951	-0,90608	0,38272591	-0,91298	0,376666

$$\ln(Q) = e^{1,852376} \cdot 0,772391 \cdot \ln(Z) \cdot (-0,26816) \cdot \ln(L)$$

$$Q = 97,4 \cdot Z^{0,772} \cdot L^{-0,268}$$

Джерело: розраховано за даними [20, 34]

Додаток Д1

Вихідні дані для формування виробничої функції домогосподарств у сільській місцевості кластеру № 1

Q	Z	L*	lnQ	lnZ	lnL
6727,6	272,8	4476	8,813974	5,608739	8,406485
7251,6	350,5	4464	8,888977	5,859361	8,403801
7524,7	361,6	4464	8,925946	5,890539	8,403801
7281,1	363,2	4464	8,893037	5,894954	8,403801
7524,5	256,5	4464	8,92592	5,547129	8,403801
6891	320,7	3744	8,837971	5,770506	8,22791
5816,2	290,1	3726	8,668402	5,670226	8,223091
5818,2	338,6	3600	8,668746	5,824819	8,188689
6030,9	364,5	3600	8,704652	5,898527	8,188689
6037,5	234,3	3600	8,705745	5,456602	8,188689
5134,2	236,1	4212	8,543679	5,464255	8,345693
5522,9	371,5	4368	8,616658	5,917549	8,382061
5754,6	236,7	4368	8,657755	5,466794	8,382061
5906,9	240,5	4368	8,683876	5,48272	8,382061
5773,8	227,9	4368	8,661086	5,428907	8,382061
5873,7	236,7	4098	8,67824	5,466794	8,318254
6512,3	230	4098	8,781448	5,438079	8,318254
6398	259,6	4698	8,763741	5,559142	8,454892
6569,5	259,5	4098	8,790193	5,558757	8,318254
6783,1	323	4698	8,82219	5,777652	8,454892

* - розраховано з урахуванням середнього розміру домогосподарства у сільській місцевості (≈ 3 чол.) [4]

Результати

Регресійна статистика

Множинна R	0,511684
R-квадрат	0,261821
Нормований R-квадрат	0,174976
Стандартна помилка	0,098849
Спостереження	20

Дисперсійний аналіз

	df	SS	MS	F	Значимість F
Регресія	2	0,058916	0,029458	3,014821	0,075749
Залишок	17	0,166108	0,009771		
Ітого	19	0,225024			

	Коефіцієнти	Стандартна помилка	t-статистика	P-Значення	Нижні 95%	Верхні 95%
Q	3,811183	2,268763	1,679851	0,111268	-0,97549	8,597854
Z	0,224758	0,123076	1,826171	0,08544	-0,03491	0,484426
L	0,440198	0,255067	1,725811	0,10251	-0,09795	0,978342

$$\ln(Q) = e^{3,811183} \cdot 0,224758 \cdot \ln(Z) \cdot 0,440198 \cdot \ln(L)$$

$$Q = 45,2 \cdot Z^{0,225} \cdot L^{0,44}$$

Джерело: розраховано за даними [17,36,37,38,39]

Додаток Д2

Вихідні дані для формування виробничої функції домогосподарств у сільській місцевості кластеру № 2

Q	Z	L*	lnQ	lnZ	lnL
4041,8	281,7	3144	8,304445	5,640843	8,053251
4827,8	232,8	3288	8,482146	5,45018	8,098035
5124,2	170,8	3888	8,54173	5,140493	8,26565
4663,7	267,5	3588	8,447564	5,58912	8,18535
5279,9	165,4	3888	8,571662	5,108367	8,26565
5205,4	193,4	3768	8,557452	5,264761	8,2343
4896	255	3024	8,496174	5,541264	8,014336
4951,6	193,9	3024	8,507466	5,267343	8,014336
4545,3	288,1	3024	8,421849	5,663308	8,014336
5008,3	186,5	3024	8,518852	5,228431	8,014336
3451,7	182,7	3024	8,146622	5,207845	8,014336
4611,3	192,6	3024	8,436265	5,260615	8,014336
3607,5	274	3024	8,19077	5,613128	8,014336
3636,6	176,2	3024	8,198804	5,17162	8,014336
3610,9	171,3	3024	8,191712	5,143416	8,014336

* - розраховано з урахуванням середнього розміру домогосподарства у сільській місцевості (≈ 3 чол.) [4]

Результати

Регресійна статистика

Множинна R	0,580732
R-квадрат	0,337249
Нормований R-квадрат	0,226791
Стандартна помилка	0,133156
Спостереження	15

Дисперсійний аналіз

	df	SS	MS	F	Значимість F
Регресія	2	0,108268	0,054134	3,053177	0,084743
Залишок	12	0,212765	0,01773		
Ітого	14	0,321033			

	Коефіцієнти	Стандартна помилка	t-статистика	P-Значення	Нижні 95%	Верхні 95%
Q	0,921238	3,314992	0,277901	0,785819	-6,30151	8,143984
Z	0,053989	0,179368	0,300996	0,768569	-0,33682	0,4448
L	0,889705	0,363402	2,448265	0,03069	0,097919	1,681491

$$\ln(Q) = e^{0,921238} \cdot 0,053989 \cdot \ln(Z) \cdot 0,889705 \cdot \ln(L)$$

$$Q = 2,5 \cdot Z^{0,054} \cdot L^{0,89}$$

Джерело: розраховано за даними [17,36,37,38,39]

Додаток ДЗ

Вихідні дані для формування виробничої функції домогосподарств у сільській місцевості кластеру № 3

Q	Z	L*	lnQ	lnZ	lnL
3563,9	236,7	3300	8,178611	5,466794	8,101678
3976,3	170,5	3450	8,288107	5,138735	8,14613
4183,7	258,9	3450	8,338951	5,556442	8,14613
4272,6	258,2	3450	8,359978	5,553734	8,14613
4603,3	284	3450	8,434529	5,648974	8,14613
6127,3	309,8	4464	8,720509	5,735927	8,403801
5914,4	159,2	4176	8,685145	5,070161	8,337109
6095,1	310,7	4176	8,71524	5,738828	8,337109
5979,9	306,2	4176	8,696159	5,724238	8,337109
5934,9	298,2	4176	8,688605	5,697764	8,337109
4553,6	348,9	4368	8,423673	5,854785	8,382061
5218,2	340,8	4680	8,559908	5,831296	8,451053
5054,5	319,4	4680	8,528034	5,766444	8,451053
5026,7	301,6	4680	8,522519	5,709102	8,451053
4966,3	339	4680	8,51043	5,826	8,451053
5067,5	348,1	4698	8,530603	5,85249	8,454892
5220,8	235,8	4698	8,560406	5,462984	8,454892
5244,4	230,2	4698	8,564916	5,438948	8,454892
5088,7	238,3	4698	8,534778	5,47353	8,454892
5449,5	250,6	4698	8,603279	5,523858	8,454892

* - розраховано з урахуванням середнього розміру домогосподарства у сільській місцевості (≈ 3 чол.) [4]

Результати

Регресійна статистика

Множинна R	0,651243
R-квадрат	0,424118
Нормований R-квадрат	0,356367
Стандартна помилка	0,119694
Спостереження	20

Дисперсійний аналіз

	df	SS	MS	F	Значимість F
Регресія	2	0,179368	0,089684	6,25996	0,00918
Залишок	17	0,243552	0,014327		
Ітого	19	0,42292			

	Коефіцієнти	Стандартна помилка	t-статистика	P-Значення	Нижні 95%	Верхні 95%
Q	2,362968	1,745805	1,353512	0,193616	-1,32036	6,046295
Z	-0,01819	0,134184	-0,13556	0,893764	-0,30129	0,264913
L	0,750295	0,224718	3,338825	0,00389	0,276181	1,224408

$$\ln(Q) = e^{2,362968} \cdot (-0,01819) \cdot \ln(Z) \cdot 0,750295 \cdot \ln(L)$$

$$Q = 10,6 \cdot Z^{-0,018} \cdot L^{0,75}$$

Джерело: розраховано за даними [17,36,37,38,39]

Додаток Д4

Вихідні дані для формування виробничої функції домогосподарств у сільській місцевості кластеру № 4

Q	Z	L*	lnQ	lnZ	lnL
5415,2	244,6	3744	8,596965	5,499624	8,22791
5700,3	239	3564	8,648274	5,476464	8,178639
5494,1	232,1	3564	8,61143	5,447168	8,178639
3151	145,8	3564	8,055475	4,982236	8,178639
3138,7	139,6	3564	8,051564	4,938781	8,178639
3230,5	139,1	2880	8,080392	4,935193	7,965546
3284,1	291,4	2880	8,096848	5,674697	7,965546
3552,7	137,8	2880	8,175463	4,925803	7,965546
3251,2	134	2880	8,086779	4,89784	7,965546
3343,4	122	2880	8,114744	4,804021	7,965546
4233,4	232,7	3024	8,350761	5,44975	8,014336
4269,6	138,1	3024	8,359275	4,927978	8,014336
4354,8	129	3024	8,379034	4,859812	8,014336
4015,6	224,3	3024	8,297942	5,412984	8,014336
4079,7	216,8	3024	8,313779	5,378975	8,014336
3709	164,5	3450	8,218518	5,102911	8,14613
3647,1	160,9	2160	8,201688	5,080783	7,677864
3583	153,9	3750	8,183956	5,036303	8,229511
3393,1	150,7	3750	8,129499	5,015291	8,229511
3086,4	142,5	3750	8,034761	4,959342	8,229511

* - розраховано з урахуванням середнього розміру домогосподарства у сільській місцевості (≈ 3 чол.) [4]

Результати

Регресійна статистика

Множинна R	0,58511
R-квадрат	0,342354
Нормований R-квадрат	0,264984
Стандартна помилка	0,164935
Спостереження	20

Дисперсійний аналіз

	df	SS	MS	F	Значимість F
Регресія	2	0,240745	0,120373	4,424883	0,028375
Залишок	17	0,462461	0,027204		
Ітого	19	0,703206			

	Коефіцієнти	Стандартна помилка	t-статистика	P-Значення	Нижні 95%	Верхні 95%
Q	4,790618	2,223768	2,154279	0,045856	0,098877	9,482358
Z	0,401215	0,142041	2,824643	0,011683	0,101535	0,700895
L	0,173082	0,269665	0,641841	0,529536	-0,39586	0,742025

$$\ln(Q) = e^{4,790618} \cdot 0,401215 \cdot \ln(Z) \cdot 0,173082 \cdot \ln(L)$$

$$Q = 120,4 \cdot Z^{0,401} \cdot L^{0,173}$$

Джерело: розраховано за даними [17,36,37,38,39]

Додаток Д5

Вихідні дані для формування виробничої функції домогосподарств у сільській місцевості кластеру № 5

Q	Z	L*	lnQ	lnZ	lnL
4671	227,7	3456	8,449128	5,428029	8,147867
3696	200	3660	8,215006	5,298317	8,205218
5743,3	308,6	3840	8,655789	5,732046	8,253228
4672,6	274,2	3660	8,449471	5,613858	8,205218
5097,1	286,3	3840	8,536427	5,65704	8,253228
5586,4	321,3	4212	8,62809	5,772375	8,345693
5493,5	328,3	4350	8,611321	5,793928	8,377931
5437	324	4050	8,600983	5,780744	8,306472
4752,2	289,4	4050	8,466363	5,66781	8,306472
5476,6	318,5	4050	8,60824	5,763622	8,306472
5409,4	398,7	3684	8,595893	5,988209	8,211754
4105,6	330,8	3684	8,320107	5,801514	8,211754
4778,3	319,4	3174	8,47184	5,766444	8,062748
3947,8	301,6	3024	8,280914	5,709102	8,014336
4062,6	339	3204	8,309578	5,826	8,072155

* - розраховано з урахуванням середнього розміру домогосподарства у сільській місцевості (≈ 3 чол.) [4]

Результати

Регресійна статистика

Множинна R	0,777198
R-квадрат	0,604037
Нормований R-квадрат	0,538043
Стандартна помилка	0,096869
Спостереження	15

Дисперсійний аналіз

	df	SS	MS	F	Значимість F
Регресія	2	0,171775	0,085888	9,15293	0,003854
Залишок	12	0,112604	0,009384		
Ітого	14	0,284379			

	Коефіцієнти	Стандартна помилка	t-статистика	P-Значення	Нижні 95%	Верхні 95%
Q	-0,32505	2,105394	-0,15439	0,879868	-4,91231	4,262205
Z	0,348171	0,157118	2,215983	0,046775	0,00584	0,690502
L	0,829586	0,243509	3,4068	0,005204	0,299026	1,360147

$$\ln(Q) = e^{-0,32505} \cdot 0,348171 \cdot \ln(Z) \cdot 0,829586 \cdot \ln(L)$$

$$Q = 0,7 \cdot Z^{0,348} \cdot L^{0,83}$$

Джерело: розраховано за даними [17,36,37,38,39]

Додаток Д6

Вихідні дані для формування виробничої функції домогосподарств у сільській місцевості кластеру № 6

Q	Z	L*	lnQ	lnZ	lnL
4299,3	280,9	2736	8,366207	5,637999	7,914252
4321,6	290,1	2736	8,371381	5,670226	7,914252
4339,3	295,6	2736	8,375468	5,689007	7,914252
4059,3	287,5	2736	8,308766	5,661223	7,914252
3986,3	279,6	2736	8,290619	5,63336	7,914252
3837,8	244,6	3024	8,252655	5,499624	8,014336
3862,9	280,3	2736	8,259173	5,63586	7,914252
3920,3	228,4	2736	8,273923	5,431098	7,914252
3938,3	222,5	2736	8,278504	5,404927	7,914252
3988,3	224,8	2736	8,29112	5,415211	7,914252
4449,5	286,8	2592	8,400547	5,658785	7,860185
4678,6	291,4	2736	8,450754	5,674697	7,914252
4745,8	291,6	2736	8,465015	5,675383	7,914252
4415,2	286,3	2736	8,392808	5,65704	7,914252
4463,1	274,3	2736	8,403599	5,614222	7,914252

* - розраховано з урахуванням середнього розміру домогосподарства у сільській місцевості (≈ 3 чол.) [4]

Результати

Регресійна статистика

Множинна R	0,691202
R-квадрат	0,477761
Нормований R-квадрат	0,390721
Стандартна помилка	0,054801
Спостереження	15

Дисперсійний аналіз

	df	SS	MS	F	Значимість F
Регресія	2	0,032968	0,016484	5,488985	0,020287
Залишок	12	0,036037	0,003003		
Ітого	14	0,069005			

	Коефіцієнти	Стандартна помилка	t-статистика	P-Значення	Нижні 95%	Верхні 95%
Q	10,51784	4,342272	2,422198	0,032188	1,056843	19,97884
Z	0,395137	0,148651	2,658153	0,020862	0,071254	0,719019
L	-0,55374	0,50772	-1,09064	0,296846	-1,65997	0,552486

$$\ln(Q) = e^{10,51784} \cdot 0,395137 \cdot \ln(Z) \cdot (-0,55374) \cdot \ln(L)$$

$$Q = 36969,0 \cdot Z^{0,395} \cdot L^{-0,554}$$

Джерело: розраховано за даними [17,36,37,38,39]

Додаток Д7

Вихідні дані для формування виробничої функції домогосподарств у сільській місцевості кластеру № 7

Q	Z	L*	lnQ	lnZ	lnL
3974,1	215,5	3024	8,287554	5,372961	8,014336
4087,7	210,3	2850	8,315738	5,348535	7,955074
4036,6	213,4	2850	8,303158	5,363168	7,955074
3783,5	211,9	2850	8,238405	5,356114	7,955074
3609,6	203,5	2850	8,191352	5,315666	7,955074
2758	177,3	3588	7,922261	5,177843	8,18535
2858,9	159,2	3402	7,958192	5,070161	8,132119
2189,2	168,9	3402	7,691291	5,129307	8,132119
1827,1	144,3	3402	7,510485	4,971894	8,132119
1849,6	140,7	3402	7,522725	4,94663	8,132119
3306,3	172	2448	8,103585	5,147494	7,803027
3452,7	166,4	2160	8,146912	5,114395	7,677864
3437,9	163,2	2160	8,142616	5,094976	7,677864
3339,9	163	2160	8,113696	5,09375	7,677864
3368,1	168,9	2160	8,122104	5,129307	7,677864

* - розраховано з урахуванням середнього розміру домогосподарства у сільській місцевості (≈ 3 чол.) [4]

Результати

Регресійна статистика

Множинна R	0,955385
R-квадрат	0,912761
Нормований R-квадрат	0,898221
Стандартна помилка	0,085139
Спостереження	15

Дисперсійний аналіз

	df	SS	MS	F	Значимість F
Регресія	2	0,910083	0,455041	62,77634	4,41E-07
Залишок	12	0,086983	0,007249		
Ітого	14	0,997066			

	Коефіцієнти	Стандартна помилка	t-статистика	P-Значення	Нижні 95%	Верхні 95%
Q	6,137404	1,279544	4,796554	0,000436	3,349516	8,925291
Z	1,477096	0,160037	9,229732	8,45E-07	1,128406	1,825786
L	-0,72366	0,119537	-6,05384	5,72E-05	-0,98411	-0,46321

$$\ln(Q) = e^{6,137404} \cdot 1,477096 \cdot \ln(Z) \cdot (-0,72366) \cdot \ln(L)$$

$$Q = 462,8 \cdot Z^{1,477} \cdot L^{-0,724}$$

Джерело: розраховано за даними [17,36,37,38,39]

Додаток Е

**Матриця вихідних даних ресурсного потенціалу малого сектору
агробізнесу кластеру № 5
(в середньому за період 2015-2019 рр.)**

Показники	Фермерські господарства			Домогосподарство у сільському господарстві			Еталонний показник по фермерських господарствах	Еталонний показник по домогосподарствах в сільському господарстві
	Житомирська область	Запорізька область	Миколаївська область	Житомирська область	Запорізька область	Миколаївська область		
Погодівя ВРХ, тис. гол.	7,1	0,9	1,5	118,9	84,8	120,3	7,1	120,3
у т.ч. поголівя корів, тис. гол.	3,2	0,3	0,8	73,3	51,2	69,4	3,2	73,3
Свині, тис. гол.	25,8	3,7	3,6	101,7	99,5	64,8	25,8	101,7
Вівці, кози, тис. гол.	0,6	2,3	2,2	22,4	47,2	48,4	2,3	48,4
Птиця, тис. гол.	79,1	10,6	11,4	6199,0	2876,5	2066,4	79,1	6199,0
Площа посіву, тис. га	256,1	300,5	263,2	254,2	508,8	526,4	300,5	526,4
Площа посіву зернових та зернобобових культур, тис. га	220,0	174,4	151,9	65,2	263,0	312,8	220,0	312,8
Площа посіву соняшнику, тис. га	6,9	111,2	96,6	70,7	172,5	150,3	111,2	172,5
Площа посіву картоплі, тис. га	0,6	0,1	0,2	54,8	22,7	20,9	0,6	54,8
Площа посіву овочів, тис. га	0,1	0,8	1,4	11,8	17,4	9,2	1,4	17,4
Площа посіву кормових культур, тис. га	15,7	2,7	3,1	30,3	27,0	29,8	15,7	30,3

Джерело: розраховано автором за даними [21,29,30,34]

Додаток Є

**Матриця вихідних даних виробничого потенціалу малого сектору
агробізнесу кластеру № 5
(в середньому за період 2015-2019 рр.)**

Показники	Фермерські господарства			Домогосподарство у сільському господарстві			Еталонний показник по фермерських господарствах	Еталонний показник по домогосподарствах в сільському господарстві
	Житомирська область	Запорізька область	Миколаївська область	Житомирська область	Запорізька область	Миколаївська область		
Валовий збір зернових та зернобобових культур, тис. т.	110,9	472,6	501,2	250,5	635,0	919,7	501,2	919,7
Валовий збір соняшнику, тис. т.	15,7	175,0	205,8	11,8	205,3	238,9	205,8	238,9
Валовий збір картоплі, тис. т.	12,6	0,6	2,4	1193,5	264,0	228,9	12,6	1193,5
Валовий збір овочів, тис. т.	1,8	15,0	28,5	276,5	397,7	227,6	28,5	397,7
Валовий збір плодів і ягід, тис. т.	0,3	1,8	0,7	45,0	53,2	24,0	1,8	53,2
Урожайність зернових та зернобобових культур, ц/га	50,4	27,1	33,0	38,4	24,1	29,4	50,4	38,4
Урожайність соняшнику, ц/га	24,2	15,7	21,3	16,7	11,9	15,9	24,2	16,7
Урожайність картоплі, ц/га	200,6	203,6	153,1	217,6	116,3	109,5	203,6	217,6
Урожайність овочів, ц/га	207,6	206,1	209,9	233,9	211,8	248,6	209,9	248,6
Урожайність плодів і ягід, ц/га	75,7	30,9	28,9	123,1	142,1	96,1	75,7	142,1
Вироблено мяса (у забійній вазі), тис. т.	1,9	0,2	0,3	42,8	30,2	27,8	1,9	42,8
Молоко, тис. т.	11,7	1,0	2,9	490,8	229,3	303,7	11,7	490,8
Яйця, млн. шт.	7,1	0,1	0,3	550,9	195,3	140,8	7,1	550,9
Удій молока від однієї корови, ц/гол.	36,6	33,3	36,3	47,0	44,8	43,8	36,6	47,0

Джерело: розраховано автором за даними [21,29,30,34]

Додаток Ж

**Параметри «рентабельність-ризик» основних видів
сільськогосподарської продукції в господарствах Запорізької області за
період 2015-2019 рр.**

Вид продукції	Фермерські господарства		Сільськогосподарські підприємства	
	Рівень рентабельності, %	Рівень ризику*, %	Рівень рентабельності, %	Рівень ризику*, %
Зернові та зернобобові культури	22,94	24,0	17,0	16,9
Насіння соняшнику	51,14	13,6	53,60	14,1
Культури овочеві	5,67	28,0	3,58	37,3
Картопля	26,85	12,7	9,67	47,8
Культури плодові та ягідні	24,05	14,8	14,04	14,8
Виноград	6,35	10,8	-27,34	88,4
Велика рогата худоба	-12,02	84,1	-37,31	95,4
Свині	-10,14	96,7	6,41	52,9
Птиця	2,98	41,3	-17,74	76,9
Молоко	-8,74	87,1	-1,61	59,8

* показник рівень ризику розрахований як середньоквадратичне відхилення рівня рентабельності по кожному виду продукції

Джерело: складено та розраховано автором за даними [34,51,53,55]

Додаток 3

Розрахунок рівняння регресії при вивченні зв'язку між ефективністю функціонування фермерських господарств Запорізької області та результатами виробництва зернових культур і соняшнику

Y_p	20,4	9,8	25,5	64,6	59,8
X_c	98,5	58,3	92,7	329,4	382,4
X_z	0,3	-8,5	32,0	82,2	112,6

Результати

Регресійна статистика

Множинна R	0,972243
R-квадрат	0,945256
Нормований R-квадрат	0,890512
Стандартна помилка	8,146277
Спостереження	5

Дисперсійний аналіз

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимість F</i>
Регресія	2	2291,724	1145,862	17,26689	0,054744
Залишок	2	132,7237	66,36183		
Ітого	4	2424,448			

	<i>Коефіцієнти</i>	<i>Стандартна помилка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-значення</i>	<i>Нижні 95%</i>	<i>Верхні 95%</i>
Y_p	7,729845	8,795408	0,87885	0,472177	-30,1137	7,729845
X_c	0,12422	0,103052	1,20541	0,351312	-0,31918	0,12422
X_z	0,100814	0,297735	0,338602	0,767153	-1,18024	0,100814

Джерело: розраховано автором за даними [25,27,29]

Додаток И

**Розрахунок рівняння регресії при вивченні зв'язку між
ефективністю функціонування фермерських господарств Запорізької
області та факторами ресурсозабезпечення**

Рівень рентабельності, %	У	13,6	5,3	23,1	33,7	35,9	42,5	62,0
середній розмір сільськогосподарських угідь, га	X ₁	0	3	15	27	62	253	1023
кількість працівників в середньому на одне господарство, чол.	X ₂	4	2	2	3	4	2	5

Результати

Регресійна статистика

Множинна R	0,857869
R-квадрат	0,73594
Нормований R-квадрат	0,60391
Стандартна помилка	11,9138
Спостереження	7

Дисперсійний аналіз

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимість F</i>	
Регресія	2	1582,34	791,1701	5,574033	0,069728	
Залишок	4	567,7541	141,9385			
Ітого	6	2150,094				

	<i>Коефіцієнти</i>	<i>Стандартна помилка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значення</i>	<i>Нижні 95%</i>	<i>Верхні 95%</i>
У _p	16,11051	13,95593	1,154385	0,312615	-22,6374	54,85839
X ₁	0,038723	0,014578	2,656229	0,056613	-0,00175	0,079198
X ₂	1,892793	4,635013	0,408368	0,703919	-10,9761	14,76165

Джерело: розраховано автором за даними [51,52,53,54,55]

Додаток К

**Розрахунок рівняння регресії при вивченні зв'язку між
ефективністю функціонування фермерських господарств районів
Запорізької області та дією виробничо-економічних факторів**

У	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆
56,1	70	19434,27	3423,549	5,311828	67,98369	2654,3
61,9	80	21741,88	4941,911	4,068627	95,43587	2615,436
50,1	70	20281,73	6166,782	3,808	124,6374	1427,734
45,9	70	21720,26	3847,128	1,74	36,48083	1964,182
61,1	70	22114,09	2530,511	1,367232	52,98752	2137,41
60,5	70	20819,99	6124,839	6,937853	107,7756	2134,616
72,3	70	22560,72	3074,449	2,351351	58,44752	2251,964
87,6	90	22280,13	3248,997	3,727273	188,1385	2793,748
83,4	80	22675,23	3591,359	6,890244	145,2877	3355,594
86,2	80	22560,72	3366,717	4,076923	160,8359	2913,89
62,6	80	19789,3	6575,183	11,29688	137,6218	1623,314
99,1	90	24038,03	2770,457	8,4	191,2949	3536,7
71,5	90	21392,58	4022,085	5,279793	69,7063	3299,714
52,8	70	20774,17	5893,536	2,390244	84,16795	1790,954
56,6	80	22812,65	2692,174	2,790795	43,05764	1844,04
45,9	80	16489,28	5665,355	20,68	166,6692	1371,854
72,7	80	23265	4110,867	0,491803	43,64932	1413,764
64,1	80	20396,26	4438,104	6,590909	88,73018	1374
49,1	70	17974,12	4110,755	7,806202	83,92758	1573,022
95,9	90	24278,51	3484,63	2,941667	189,6003	3455,674

Результати

Регресійна статистика

Множинна R	0,9483
R-квадрат	0,899273
Нормований R-квадрат	0,852784
Стандартна помилка	6,263464
Спостереження	20

Дисперсійний аналіз

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимість</i>	
					<i>F</i>	
Регресія	6	4553,239	758,8732	19,34372	8,8E-06	
Залишок	13	510,0028	39,23099			
Ітого	19	5063,242				

	<i>Коефіцієнти</i>	<i>Стандартна помилка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-значення</i>	<i>Нижні 95%</i>	<i>Верхні 95%</i>
У _p	-61,1602	33,48011	-1,82676	0,090778	-133,49	11,16916
X ₁	0,355103	0,291313	1,218977	0,244511	-0,27424	0,984446
X ₂	0,004081	0,001637	2,493314	0,026926	0,000545	0,007617
x ₃	-0,00183	0,001554	-1,17807	0,259886	-0,00519	0,001527
x ₄	0,045901	0,664411	0,069085	0,945973	-1,38947	1,481274
x ₅	0,12691	0,044407	2,857881	0,013452	0,030974	0,222845
x ₆	0,003038	0,003031	1,002566	0,334367	-0,00351	0,009586

Продовження Додатку К

Матриця парних коефіцієнтів кореляції

	Y	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆
Y	1						
X ₁	0,727654	1					
X ₂	0,740129	0,415685	1				
X ₃	-0,48886	-0,26146	-0,57435	1			
X ₄	-0,1824	0,159216	-0,67636	0,420205	1		
X ₅	0,594396	0,586521	0,071575	0,103302	0,464545	1	
X ₆	0,77361	0,571634	0,589894	-0,51197	-0,16456	0,443325	1

Джерело: розраховано автором за даними [51,52,53,54,55]

Додаток Л
**Ресурсна база виробничого потенціалу господарств населення Запорізької області
в середньому за період 2015-2019 рр.**

Райони	Х ₁		Х ₂		Х ₃		Х ₄		Х ₅		Сукупний індекс ресурсо-забезпечення
	тис. га	до середньої по районах	тис.осіб	до середньої по районах	тис.ум.гол.	до середньої по районах	од.	до середньої по районах	од.	до середньої по районах	
Бердянський	51,2	1,34	23,2	1,14	7,9	1,43	444	1,18	50	1,13	1,23
Більмацький	35,1	0,92	13,8	0,68	7,5	1,20	410	0,92	34	1,79	0,87
Василівський	38,2	1,01	27,2	1,34	4,5	0,72	504	0,78	34	1,77	0,97
Великобілозерський	13,8	0,36	8,1	0,40	2,1	0,46	222	0,52	21	0,48	0,33
Веселівський	45,1	1,18	11,8	0,58	8	0,80	299	0,70	64	0,79	0,97
Вільнянський	19,1	0,50	30,9	1,28	5,4	1,03	265	0,62	28	0,63	0,72
Гуляйполівський	19,9	0,52	12,2	0,60	5,1	1,14	333	1,04	46	1,04	0,68
Запорізький	13,8	0,36	43,1	2,12	5	1,28	282	1,24	18	1,65	0,64
К-Дніпровський	6,9	0,18	27,6	1,36	3,1	0,66	956	0,96	18	0,41	0,58
Мелітопольський	58,8	1,54	46,7	2,30	10,1	1,62	896	2,10	35	1,45	1,76
Михайлівський	42,8	1,12	13,8	0,68	6,3	1,01	384	1,18	42	0,95	0,90
Новомиколаївський	28,3	0,74	9,8	0,48	3,6	0,58	324	0,76	38	0,86	0,61
Оріхівський	43,5	1,14	26	1,52	7,5	1,33	293	2,24	50	2,22	1,08
Пологівський	22,2	0,58	21,5	1,06	7,3	1,17	341	0,80	42	0,95	0,86
Приазовський	81	2,12	19,1	0,94	11,2	1,79	521	1,22	98	1,13	1,77
Приморський	56,5	1,48	18,7	0,92	8,3	1,20	393	0,92	51	1,16	1,18
Розівський	22	0,58	5,7	0,28	2,9	0,34	222	0,52	27	0,61	0,39
Токмацький	71,1	1,86	16,7	0,82	6,9	0,79	529	0,66	73	0,41	1,37
Чернігівський	29	0,76	11,8	0,58	5,8	0,93	316	0,74	35	0,79	0,70
Якимівський	65,7	1,72	18,7	0,92	6,3	0,53	504	0,90	79	0,77	1,36
У середньому по районах	38,2	1,00	20,3	1,00	6,2	1,00	426,9	1,00	44,2	1,00	1,00

Джерело: розраховано автором за даними [25,27,29,46,47,48]

Додаток М

Розрахунок рівняння регресії формування аграрного виробничого потенціалу господарств населення Запорізької області

У	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅
5,736328	51,2	23,2	7,9	444	50
8,239316	35,1	13,8	7,5	410	34
5,795812	38,2	27,2	4,5	504	34
7,528986	13,8	8,1	2,1	222	21
4,909091	45,1	11,8	8	299	64
11,35602	19,1	30,9	5,4	265	28
14,53266	19,9	12,2	5,1	333	46
20,95652	13,8	43,1	5	282	18
26,18841	6,9	27,6	3,1	956	18
4,841837	58,8	46,7	10,1	896	35
6,018692	42,8	13,8	6,3	384	42
5,109541	28,3	9,8	3,6	324	38
8,310345	43,5	26	7,5	293	50
9,77027	22,2	21,5	7,3	341	42
3,514815	81	19,1	11,2	521	98
3,838938	56,5	18,7	8,3	393	51
3,490909	22	5,7	2,9	222	27
2,796062	71,1	16,7	6,9	529	73
7,010345	29	11,8	5,8	316	35
2,544901	65,7	18,7	6,3	504	79

Результати

Регресійна статистика

Множинна R	0,915686
R-квадрат	0,838481
Нормований R-квадрат	0,780796
Стандартна помилка	2,868489
Спостереження	20

Дисперсійний аналіз

	df	SS	MS	F	Значимість F
Регресія	5	598,0047	119,6009	14,53544	4,06E-05
Залишок	14	115,1952	8,228232		
Ітого	19	713,1999			

	Коефіцієнти	Стандартна помилка	t-статистика	P-Значення	Нижні 95%	Верхні 95%
У	4,968432	2,514559	1,975866	0,068219	-0,42476	10,36162
X ₁	-0,4367	0,077862	-5,60873	6,45E-05	-0,6037	-0,26971
X ₂	0,227516	0,085786	2,652125	0,01895	0,043523	0,41151
x ₃	0,111437	0,502381	0,221818	0,827659	-0,96606	1,188937
x ₄	0,011434	0,004073	2,807499	0,013973	0,002699	0,020168
x ₅	0,219611	0,072541	3,02741	0,009046	0,064026	0,375196

Джерело: розраховано автором за даними [25,27,29,46,47,48]

Додаток Н

Розрахунок рівняння регресії формування рішення селян Запорізької області щодо участі у ринковому процесі

У	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅
945,0636	625,8075	556,9687	59,41411	2,44	24,7
958,9028	787,5205	706,4059	62,04081	2,47	23,1
991,5947	934,4712	852,2377	67,95468	2,48	23,5
985,733	1305,476	1161,874	89,66004	2,48	24,2
1658,802	1380,467	1267,268	100,3874	2,64	28,8
2294,41	1626,021	1502,444	118,2442	2,62	25,7
2679,229	1863,022	1727,021	120,4256	2,6	26
1833,726	2032,042	1845,094	123,1416	2,59	25,4
1751,17	2028,957	1901,133	98,36376	2,58	25,6
2771,412	2316,482	2117,265	121,6615	2,56	26
2942,245	2658,923	2427,597	145,0175	2,46	24,4
1586,442	2793,79	2517,205	163,6601	2,43	25,4
2549,569	3684,85	3286,886	193,5281	2,4	23,1

Результати

Регресійна статистика

Множинна R	0,862721
R-квадрат	0,744287
Нормований R-квадрат	0,561634
Стандартна помилка	492,0815
Спостереження	13

Дисперсійний аналіз

	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Значимість F</i>
Регресія	5	4933546	986709,1	4,074883	0,047108
Залишок	7	1695009	242144,2		
Ітого	12	6628555			

	<i>Коефіцієнти</i>	<i>Стандартна помилка</i>	<i>t-статистика</i>	<i>P-Значення</i>	<i>Нижні 95%</i>	<i>Верхні 95%</i>
У	-3397,29	7542,085	-0,45044	0,66601	-21231,5	14436,9
X ₁	-9,18622	8,376116	-1,09672	0,309055	-28,9926	10,62015
X ₂	10,25576	8,745401	1,172703	0,279272	-10,4238	30,93535
x ₃	13,93127	18,24264	0,763665	0,470018	-29,2057	57,06825
x ₄	2204,886	3703,076	0,59542	0,570303	-6551,5	10961,27
x ₅	-85,7804	153,9353	-0,55725	0,594718	-449,78	278,2188

Джерело: розраховано автором за даними [29,37,38,41,42]

Додаток О

Порівняння показників технологічної та соціальної ефективності діяльності селянських домогосподарств та сільськогосподарських підприємств Запорізької області

Показники	2015 рік				2019 рік			
	Селянські домогосподарства за площею землі:			Сільсько-господарські підприємства	Селянські домогосподарства за площею землі:			Сільсько-господарські підприємства
	менше 0,5 га	від 0,51 до 1 га	більше 1 га		менше 0,5 га	від 0,51 до 1 га	більше 1 га	
Показники технологічної ефективності								
Виробництво валової продукції (в порівняльних цінах 2016р.) в розрахунку :								
на 1 га сільськогосподарських угідь, тис. грн	92,912	81,103	9,618	15,285	109,448	63,298	12,955	9,352
на одного селянина/працівника*, тис. грн	16,356	43,199	82,607	1027,716	10,047	21,710	99,763	629,534
Сукупний індекс ресурсозабезпечення	0,81	0,72	1,14	0,87	0,86	0,72	1,34	0,94
Самовідтворення: співвідношення частки у продукції до частки в угіддях	2,12	1,70	1,93	0,81	2,14	1,68	1,96	0,83
Урожайність культур, ц/га:								
зернові та зернобобові	18,0	17,8	23,1	30,2	23,2	22,2	26,0	35,7
соняшник	13,6	14,2	13,4	20,5	16,1	16,5	10,0	20,8
картопля	103,4	96,8	100,5	161,3	125,3	85,7	82,5	114,8
овочі та баштанні	213,1	210,2	201,9	113,3	221,6	199,2	229,9	280,7
плодово-ягідні та виноград	195,4	186,8	192,4	29,7	141,2	133,5	141,1	27,3
Продуктивність тварин:								
середньодобові прирости ВРХ, г	419	437	380	426	495	464	524	463
середньодобові прирости свиней, г	506	443	576	449	596	523	493	528
середній річний удій молока від однієї корови, кг	4608	4220	4575	4109	4621	4830	4376	4708

Продовження Додатку О

Показники соціальної ефективності								
Рівень товарності,%	41,8	37,2	64,3	88,3	46,7	19,3	73,2	86,7
Середньомісячний дохід від реалізації сільськогосподарської продукції в розрахунку на одного члена родини / середньомісячна заробітна плата одного працівника*, грн	867,4	564,3	3107,2	2779,6	859,2	224,4	5315,2	6955,3
Доля у структурі виробництва соціально важливої та імпортозаміщеної продукції, %:								
картопля, овочі та баштанні	53,89	14,44	28,52	3,15	38,55	12,53	45,88	3,34
плодово-ягідні та виноград	54,46	23,28	12,64	9,62	54,60	23,52	13,30	10,36
м'ясо всіх видів	16,48	21,58	9,74	5,29	23,38	15,28	17,09	44,47
молоко	39,10	19,74	28,26	12,89	33,25	21,41	30,98	13,58

* - для сільськогосподарських підприємств

Джерело: розраховано автором за даними [29,34,45,46,47,48,56,57,58,59]

Додаток П
Внутрішні та зовнішні фактори впливу на ефективний розвиток підприємництва в малих формах господарювання Запорізької області

Умовне значення фактору	Назва фактору Законодавче вирішення	Зміст впливу		Схема впливу
		Фактичний	Необхідний або бажаний	
1	2	3	4	5
Внутрішні фактори				
X ₁	Структура виробництва сільськогосподарської продукції	Відсутня ефективна спеціалізація виробництва. Продукція виробляється на засадах власних споживчих інтересів, а не потребах ринку	Оптимізація пропозиції між рослинництвом і тваринництвом з впровадженням кормовиробництва	Розробка рекомендацій щодо науково-обґрунтованої структури виробництва сільськогосподарської продукції згідно з наявними ресурсами
X ₂	Розмір господарства	Недостатній рівень концентрації виробництва. Дуже мала площа землі та невелика кількість поголів'я зумовлює неможливість досягнення ефекту масштабу виробництва, а, отже, і зумовлює низький рівень ефективності виробництва	Укрупнення господарств до оптимальних розмірів площі посівів та кількості поголів'я тварин	Збільшення концентрації виробництва на засадах оренди землі, кооперації тощо
X ₃	Наявність техніки та використання інноваційних технологій	Дуже низький рівень забезпеченості технікою. Наявна техніка є морально та фізично зношеною. Неможливість застосування інноваційних технологій внаслідок відсутності техніки	Забезпеченість господарств машинами та обладнанням для реалізації інноваційної діяльності	Ефективні капітальні інвестиції у техніку та технологію, об'єднання у механізовані кооперативи

Продовження Додатку П

1	2	3	4	5
Зовнішні фактори				
X ₄	Державна підтримка	Мінімальна державна підтримка малого сектору агробізнесу, що не враховує реальні інтереси товарних домогосподарств	Значна державна підтримка з врахуванням дійсних інтересів домогосподарств-виробників	Удосконалення податкової, фінансово-кредитної та страхової підтримки. Збільшення розміру дотацій та субсидій
X ₅	Диверсифікація каналів збуту	Ускладнений доступ домогосподарств до кінцевого споживача, завелика кількість посередників, які занижують ціну виробника на ринку	Вихід безпосередньо на кінцевого споживача, уникнення посередницького впливу	Розширення каналів збуту на засадах кооперації або інвестиційних проектів відкриття власних торгівельних точок
X ₆	Стан демографії та міграції на селі	Зменшення чисельності населення на селі, від'їзд молоді до міст	Збільшення чисельності населення на селі, створення високооплачуваних робочих місць	Державні дотації на ведення особистого селянського господарства, приватизація землі, розвиток соціальної інфраструктури села
X ₇	Доступність виробничої інфраструктури	Практична відсутність сучасної виробничої інфраструктури у особистих селянських господарствах. Доступ до наявної інфраструктури для малого сектору ускладнений завеликими витратами	Наявність доступних варіантів використання інфраструктури в інтересах виробництва	Доступність транспортної, енергетичної, логістичної, збутової інфраструктури через кооперацію, капітальне будівництво
X ₈	Розвиток сільськогосподарської кооперації	Відсутність реальної зацікавленості малого сектору у створенні кооперативу. Незнання принципів обслуговуючої кооперації та нерозуміння вигоди від його створення	Активізація кооперативного руху. Збільшення прибутків малого сектору на засадах кооперації	Державна підтримка розвитку кооперації, демонстрація малим формам господарювання переваг вступу до кооперативу
X ₉	Економічний ризик	Залежність сільськогосподарського виробництва від дії багатьох чинників, особливо природно-кліматичних умов. Високий ступінь ризику	Розвиток системи агрострахування, використання заходів попередження ризиків	Підвищення долі матеріальних витрат на забезпечення заходів попередження ризиків або його фінансування (страхування)

Джерело: авторська розробка

Додаток Р

Карта напрямків зв'язку за когнітивною топологією

	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈	X ₉
X ₁	X	+						+	
X ₂	+	X				+		+	
X ₃	+	+	X				+	+	
X ₄	+	+	+	X					+
X ₅	+				X			+	
X ₆		+	+			X			
X ₇	+	+		+	+		X	+	
X ₈	+	+	+	+	+	+	+	X	
X ₉	-	-	-				-	-	X

Джерело: авторська розробка

Додаток С

Матриця прискорення

	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈	X ₉	Актив	Рівень взаємодії
X ₁		2	2	0,1	0,5	0,1	0,5	2	2	9,2	115,0
X ₂	2		2	0,1	0,5	1	1	2	2	10,6	121,9
X ₃	2	2		2	1	0,5	1	2	2	12,5	145,0
X ₄	2	1	2		1	0,5	1	2	2	11	62,7
X ₅	0,5	0,5	1	0,5		0,1	1	1	0,1	4,7	26,3
X ₆	1	1	0,1	0,5	0,1		1	2	0,1	5,8	27,8
X ₇	1	1	0,5	0,5	1	1		0,1	0,5	5,6	34,2
X ₈	2	2	2	1	0,5	2	0,1		2	11,6	152,0
X ₉	2	2	2	1	1	0,1	0,5	2		10,6	113,4
Пасив	12,5	11,5	11,6	5,7	5,6	4,8	6,1	13,1	10,7		
Рівень активності	0,7	0,9	1,1	11,0	4,7	5,8	5,6	11,6	1,0		

Матриця сповільнення

	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈	X ₉	Актив	Рівень взаємодії
X ₁		2	2	0,1	0,1	0,1	0,5	1	2	7,8	67,1
X ₂	2		2	0,1	0,1	2	0,5	1	1	8,7	74,0
X ₃	2	2		0,5	0,5	0,5	0,1	2	1	8,6	86,9
X ₄	0,5	0,5	1		1	1	1	2	2	9	14,4
X ₅	0,5	0,5	0,1	0,1		0,1	0,5	0,5	0,1	2,4	6,0
X ₆	0,1	1	0,5	0,1	0,1		0,5	1	0,1	3,4	16,3
X ₇	0,5	0,5	0,5	0,1	0,5	0,5		0,1	0,1	2,8	9,2
X ₈	1	1	2	0,5	0,1	0,5	0,1		1	6,2	53,3
X ₉	2	1	2	0,1	0,1	0,1	0,1	1		6,4	46,7
Пасив	8,6	8,5	10,1	1,6	2,5	4,8	3,3	8,6	7,3		
Рівень активності	0,9	1,0	0,9	5,6	1,0	0,7	0,8	0,7	0,9		

Джерело: авторська розробка

Додаток Т

Інтерпретація факторів когнітивної моделі

Фактор	Стимулювання	Уповільнення	Інтерпретація фактору
1	2	3	4
x_1 – структура виробництва сільсько-господарської продукції;	Взаємодія висока та пасивний	Взаємодія висока та пасивний	Фактор потребує зміни з метою удосконалення системного керування. Підпадає під вплив множини інших факторів. Є цільовим
x_2 – розмір господарства;	Взаємодія висока та активний	Взаємодія висока та активний	Є активним фактором впливу на розвиток системи ефективності функціонування малого сектору. Сила уповільнення є менш значимо. Є як цільовим, так і фактором-важелем
x_3 – наявність техніки та вико ристання інноваційних технологій	Взаємодія висока та помірно активний	Взаємодія висока та пасивний	Є суттєвим фактором впливу на підвищення ефективності діяльності малого агробізнесу. Формує багато причинно-наслідкових зв'язків. Здатний змінювати параметри інших елементів. Зростання його значення зумовлює збільшення інших чинників. Уповільнення має незначний вплив на інші фактори. Є фактором-важелем
x_4 – державна підтримка малого сектору агробізнесу	Взаємодія помірна та активний	Взаємодія низька та активний	Є залежним від дії системи, проте має силу впливу на інші чинники, як стимулюючи, так і уповільнюючи розвиток складових системи. Його зростання зумовлює збільшення параметрів факторів, а уповільнення, навпаки, створює блокування розвитку чинників в системі. Є фактором-важелем
x_5 – диверсифікація каналів збуту	Взаємодія низька та активний	Взаємодія низька та помірна активність	Є фактором несуттєвого впливу на систему ефективного розвитку малого агробізнесу. Однак, він є каталізатором системи критичного характеру. Є індикатором
x_6 – стан демографії та міграції на селі	Взаємодія низька та активний	Взаємодія низька та пасивний	Є чинником стимулювання змін у системі ефективного розвитку малих форм господарювання. Здатний змінювати її параметри. Є індикатором
x_7 – доступність виробничої інфраструктури	Взаємодія низька та пасивний	Взаємодія помірна та активний	Фактор практично не виявляє вплив на систему та її розвиток. Є індикатором

Продовження Додатку Т

1	2	3	4
x_8 – розвиток сільсько- господарської кооперації	Взаємодія висока та активний	Взаємодія висока та пасивний	Чинник має значний вплив на зміну системи. Має функціональний зв'язок з іншими факторами. Самостійно здатний змінювати складові елементи системи. Його позитивна динаміка зумовлює збільшення параметрів інших чинників, уповільнення його розвитку не має суттєвого впливу на чинники. Є фактором-важелем
x_9 – економічний ризик	Взаємодія висока та активний	Взаємодія низька та пасивний	Є системним індикатором. Чинник має незначний вплив на систему, оскільки інші чинники практично не реагують на його дію

Джерело: авторська розробка

Додаток У

Загальна характеристика особистого господарства

Село (сmt, селище) _____

Область _____

Район _____

Кількість членів сім'ї Вашого господарства _____

В т.ч. працездатних _____

Площа землі біля будинку (присадибна ділянка), га _____

Сільськогосподарські угіддя, га _____

З них рілля _____

сади _____

Площа угідь під земельними паями (якщо вони виділені для ведення особистого селянського господарства), га _____

Спеціалізація с.г. виробництва (реалізація):

рослинництво (вказати вид продукції) _____

тваринництво(вказати вид продукції) _____

1. Матеріально – технічна база

	Кількість, шт.,(рік придбання).	Вартість, грн.(за ціною придбання)
Трактори		
Вантажні автомобілі		
Легкові автомобілі		
Мотоцикли		
Велосипеди		
Мотоблоки		
Мотооприскувачі		
Мотокоси		
Електронасоси		
Інша техніка		

2. Вирощування картоплі

Сорта :

- ранньостиглі _____ (назва)
- середньостиглі _____
- пізньостиглі _____

3. Дотримання технології вирощування

	Назва технологічної операції	Термін виконання (декада та номер місяця)	Тривалість, днів	Обсяг (т, га)	Кількість робітників, чол	З них залучені	Використання технічних засобів (модель)	Вартість, грн
1	Підготовка посадкового матеріалу.							
2	Підготовка ґрунту.							
3	Садіння.							
4	Підгортання							
5	Добриво.							
6	Зрошення							
7	Боротьба зі шкідниками.							
8	Збирання врожаю.							
9	Зберігання.							
10	Упаковка.							
11	Продаж							
	Усього							

4. Витрати при вирощуванні

Тип витрат	Всього, одиниць	Вартість, тис. грн..
Добрива:		
- органічні, т		
в т.ч. власного с.-г. виробництва		X
- мінеральні, ц		
Отрутохімікати		
Паливно-мастильні матеріали		
Насіння і посадковий матеріал		
в т.ч. власного виробництва		X
Інші покупки		
Електроенергія (виробнича), кВт		
Транспортні послуги (виробничі)		
Оплата інших послуг (зі сторони)	X	
Оренда землі	X	
Земельний податок	X	
Інші податки і збори	X	
Страхування посівів	X	
Витрати на реалізацію продукції:	X	
- транспортні	X	
- плата за торгове місце	X	
- наймана робоча сила		
-інші витрати(вказати конкретно які)	X	
Всього витрат, грн..	X	

5. Виробництво і розподіл картоплі

Показники	Сорт картоплі		
Площа, га, сот.			
Урожайність, ц з га			
Вироблено, ц, кг			
Розподіл продукції:			
- продаж			
- на споживання			
- на дарування			
- на насіння			
- на корми			
-втрати при зберіганні			
- інші витрати			
Продано у 2017-2019 році:			
- в 1 кварталі			
- в 2 кварталі			
- в 3 кварталі			
- в 4 кварталі			
всього,ц			
Виручено, всього, грн..			
- в т.ч. в 1 кварталі			
- в 2 кварталі			
- в 3 кварталі			
- в 4 кварталі			
Передбачається продати у 2019 році			
Всього			
одержати виручки, грн..			

6 . Доходи та витрати родини

№	Найменування статей доходів (затрат)	Сума
1	Державні виплати (пенсії, стипендії)	
2	Нарахування на паї	
3	Заробітна плата	
4	Доходи від реалізації с.-г. продукції	
5	Вироблено продукції для власного споживання	
6	Інші доходи	
7	Затрати на харчування	
8	Комунальні платежі	
9	Особисті затрати (ліки, одяг тощо)	
10	Інші затрати	
11	Втрати продуктів харчування при зберіганні	

Додаток Ф

Склад і структура витрат виробництва 1 ц картоплі членів

СОК «Ягідка» в середньому за період 2017-2019 роки

Статті витрат	Витрати, грн	Структура витрат, %
Насіння	57,36	21,21
Мінеральні добрива	94,21	34,83
Органічні добрива	5,77	2,14
Засоби захисту рослин	25,32	9,36
Пально-мастильні матеріали	50,31	18,60
Електроенергія	28,52	10,54
Поточний ремонт основних засобів	6,09	2,25
Інші матеріальні витрати	2,88	1,07
Витрат всього	270,46	100

Джерело: складено та розраховано автором на базі анкетування

Розрахунок амортизаційних витрат

Вид обладнання	Норма амортизації, %	Вартість обладнання, тис.грн	Амортизація, тис.грн
Арочний каркасний ангар	7	41,500	2,905
Тургор АМ	20	180,480	36,096
Усього	-	221,980	39,001

Додаток Х

Розрахунок собівартості збереження овочів

Статті витрат	Вартість, тис.грн
1. Постійні витрати	
- амортизація	39,001
- заробітна плата з нарахуваннями постійних працівників	168,000
2. Змінні витрати	
- витрати на електричну енергія (9 місяців)	6,048
3. Інші витрати	4,000
Всього за рік	217,049

Джерело: складено та розраховано автором

Додаток Ц

**Результати системного розрахунку параметрів альтернативності
доходності членів кооперативу за функціональними залежностями
кривих байдужості**

Грн/кг

Учасник	Розмір доходу за альтернативними варіантами реалізації продукції						
	1	2	3	4	5	6	7
I = 4,1354							
кооператив	2,16	3,31	2,89	2,48	2,07	1,65	1,24
ДОМОГОСПОДАРСТВО	0,30	0,83	1,24	1,65	2,07	2,48	2,89
I = 4,3754							
кооператив	2,27	3,50	3,06	2,62	2,19	1,75	1,31
ДОМОГОСПОДАРСТВО	0,52	0,88	1,31	1,75	2,19	2,63	3,06
I = 5,1154							
кооператив	2,61	4,09	3,58	3,07	2,56	2,05	1,54
ДОМОГОСПОДАРСТВО	1,20	1,02	1,53	2,05	2,56	3,07	3,58
I = 5,5154							
кооператив	2,79	4,41	3,86	3,09	2,76	2,21	1,65
ДОМОГОСПОДАРСТВО	1,56	1,10	1,65	2,21	2,76	3,31	3,86
I = 5,6154							
кооператив	2,83	4,49	3,93	3,37	2,81	2,25	1,68
ДОМОГОСПОДАРСТВО	1,65	1,12	1,68	2,25	2,81	3,37	3,39
I = 9,0754							
кооператив	4,44	7,26	6,35	5,44	4,54	3,63	2,72
ДОМОГОСПОДАРСТВО	4,80	1,82	2,72	3,63	4,54	5,45	6,35
I = 9,6754							
кооператив	4,71	7,74	6,77	5,81	4,84	3,87	2,90
ДОМОГОСПОДАРСТВО	5,35	1,94	2,90	3,87	4,84	5,81	6,77
I = 11,195							
кооператив	5,41	8,96	7,84	6,72	5,60	4,48	3,36
ДОМОГОСПОДАРСТВО	6,73	2,24	3,36	4,48	5,60	6,72	7,84
I = 11,2754							
кооператив	5,45	9,02	7,89	6,77	5,64	4,51	3,38
ДОМОГОСПОДАРСТВО	6,81	2,26	3,38	4,51	5,64	6,77	7,89
I = 12.1954							
кооператив	5,88	9,76	8,54	7,32	6,10	4,88	3,66
ДОМОГОСПОДАРСТВО	7,65	2,43	3,66	4,88	6,10	7,32	8,54

Джерело: складено та розраховано автором за варіантами сезонної реалізації картоплі

Додаток Ч

**Вихідні параметри приросту доходу за різних альтернатив реалізації
продукції через кооператив
(для побудови кривих байдужості)**

Грн/кг

Учасник	Розмір приросту доходу за альтернативними варіантами реалізації продукції						
	1	2	3	4	5	6	7
Nech=C1 = 4,1354							
$x_0 - d_0$	2,16	2,05	1,67	1,29	0,91	0,53	0,15
$x_1 - d_1$	0,30	0,51	1,27	2,01	2,77	3,52	4,27
Nech=C2 = 4,3754							
$x_0 - d_0$	2,27	2,23	1,83	1,42	1,02	0,62	0,21
$x_1 - d_1$	0,52	0,59	1,39	2,19	2,99	3,78	4,58
Nech=C3 = 5,1154							
$x_0 - d_0$	2,61	2,78	2,30	1,83	1,36	0,89	0,42
$x_1 - d_1$	1,20	0,86	1,79	2,73	3,66	4,59	5,52
Nech=C4 = 5,5154							
$x_0 - d_0$	2,79	3,07	2,56	2,05	1,55	1,04	0,53
$x_1 - d_1$	1,56	1,01	2,01	3,02	4,02	5,03	6,03
Nech=C5 = 5,6154							
$x_0 - d_0$	2,84	3,15	2,63	2,11	1,59	1,07	0,55
$x_1 - d_1$	1,65	1,05	2,07	3,09	4,12	5,14	6,16
Nech=C6 = 9,0754							
$x_0 - d_0$	4,44	5,70	4,86	4,03	3,19	2,35	1,51
$x_1 - d_1$	4,80	2,31	3,96	5,61	7,27	8,92	10,57
Nech=C7 = 9,6754							
$x_0 - d_0$	4,71	6,14	5,25	4,36	3,46	2,57	1,68
$x_1 - d_1$	5,35	2,52	4,29	6,05	7,81	9,58	11,34
Nech=C8 = 11,195							
$x_0 - d_0$	5,41	7,27	6,23	5,20	4,17	3,13	2,10
$x_1 - d_1$	6,73	3,08	5,12	7,16	9,20	11,24	13,28
Nech=C9 = 11,2754							
$x_0 - d_0$	5,45	7,33	6,28	5,24	4,20	3,16	2,12
$x_1 - d_1$	6,81	3,11	5,16	7,22	9,27	11,33	13,38
Nech=C10 = 12,1954							
$x_0 - d_0$	5,88	9,50	6,88	5,75	4,63	3,50	2,38
$x_1 - d_1$	7,65	3,44	5,66	7,87	10,11	12,33	15,05

Джерело: складено та розраховано автором

Додаток Ш

Розрахунок показників ефективності інвестиційного проекту в кооперативі

Рік	Грошові надходження (видатки), тис.грн.			Ставка дискон- тування, %	Дисконтований грошовий потік, млн.грн			Кумулятивний грошовий потік, млн.грн		
	За ціною вересня	За ціною квітня	За оптимальним варіантом		За ціною вересня	За ціною квітня	За оптимальни м варіантом	За ціною вересня	За ціною квітня	За оптимальним варіантом
0	-355,6	-355,6	-355,6	20	-355,6	-355,6	-355,6	-355,6	-355,6	-355,6
1	145,086	349,509	357,396	20	120,905	291,258	297,830	-234,695	-64,343	-57,770
2	149,438	359,994	368,118	20	103,776	249,996	255,638	-130,919	185,653	197,868
3	153,922	370,794	379,161	20	89,075	214,580	219,422	-41,843	400,233	417,289
3	-50,500	-50,500	-50,500	20	-29,225	-29,225	-29,225	-71,068	371,009	388,065
4	158,539	381,918	390,536	20	76,456	184,181	188,337	5,388	555,190	576,402
5	163,296	393,375	402,252	20	65,625	158,089	161,656	71,013	713,278	738,058

Джерело: складено та розраховано автором

Додаток Ш

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Кібенко К.А. Досвід зарубіжних країн у розвитку обслуговуючої кооперації селянських господарств. *Науковий вісник УжНУ*. 2018. № 18. Частина 2. С. 44-48. (0,35 д.а.).
2. Кальченко С.В. Кібенко К.А. Концептуальні засади розвитку селянських господарств на принципах соціальної відповідальності. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Випуск 30. Частина 2. С.49-52. (0,34 д. а.) (особисто автору належить дослідження особливостей забезпечення розвитку селянських господарств на принципах соціальної відповідальності).
3. Кібенко К.А. Напрями розвитку малих форм аграрного виробництва. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Випуск 31. С.36-41. (0,33 д.а.)
4. Кібенко К.А. Рівень ефективності економічної діяльності малих форм аграрного виробництва. *Вісник ОНУ ім.Мечнікова*. 2018. Т.23. Вип. 3(68). С. 95-101. (0,41 д.а.)
5. Кібенко К.А. Закордонний досвід забезпечення розвитку малих форм аграрного виробництва. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету: Економіка і менеджмент*. 2018. Вип.32. С.43-49. (0,38 д.а.)
6. Кібенко К.А. Теоретичні засади функціонування малих форм аграрного виробництва *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2018. Вип. 4(16) С.7-12. (0,41 д.а.)
7. Кальченко С.В. Кібенко К.А. Теоретико-методичні засади оцінки результатів діяльності селянських господарств. *Збірник наукових праць ТДАТУ (економічні науки)*. 2018. №1 (36). С.114-120. (0,37 д.а.) (особисто здобувачу належить дослідження теоретичних засади оцінки результатів діяльності селянських господарств).

У зарубіжних виданнях:

8. Кальченко С.В., Попова Т.В., Кібенко Е.А. Кадровое обеспечение крестьянских хозяйств Украины как залог их инновационного развития. *Traektoriâ Nauki* 2019 Vol. 5. Електронне наукове фахове видання (наукометрична база: Index Copernicus) (Словаччина) (0,38 д.а.) *(особисто автору належить дослідження формування системи кадрового забезпечення розвитку селянських господарств)*

В інших наукових виданнях:

9. Кібенко К.А. Теоретичні засади становлення та розвитку селянських господарств як форма забезпечення сталого розвитку сільських територій. *Стратегічні орієнтири розвитку економіки України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса 6-7 жовтня 2017 р.) м.Одеса, 2017. С. 63-65. (0,1 д.а.)

10. Кібенко К.А. Зарубіжний досвід функціонування селянських господарств. *Перспективи інноваційного розвитку економіки: сучасні підходи та напрями: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Ужгород 17-18 листопада 2017 р.). м.Ужгород, 2017. С. 89-91. (0,1 д.а.)

11. Кібенко К.А. Розвиток селянських господарств на засадах кооперації. *Розвиток Європейського простору очима молоді: економічні, соціальні та правові аспекти: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції докторантів, молодих вчених та студентів* (м. Харків 27 квітня 2018 р.). м.Харків. 2018. С. 229-233. (0,1 д.а.)

12. Кібенко К.А. Особливості реалізації закордонного досвіду забезпечення розвитку малих форм аграрного виробництва. *Сучасні інформаційні технології в економіці, управлінні та адмініструванні: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції аспірантів, молодих вчених та студентів* (м. Київ 1 вересня 2018 р.). м. Київ. 2018. С. 23-26. (0,1 д.а.)

13. Кібенко К.А. Теоретичні засади економічної діяльності селянських домогосподарств. *Соціально-економічні проблеми розвитку бізнесу та місцевого самоврядування: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м.Мелітополь 14-15 червня 2018 р). м.Мелітополь. 2018. С.264-265. (0,1 д.а.)

14. Кібенко К.А. Теоретичні аспекти функціонування малих форм аграрного виробництва. *Перспективи модернізації економіки та фінансової системи України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м.Запоріжжя 7 вересня 2018 р). м.Запоріжжя. 2018. С.264-265. (0,1 д.а.)

15. Кібенко К.А. Кадрове забезпечення як напрямок розвитку туристичної галузі в селянських господарствах. *Сучасні наукові дослідження на шляху до євроінтеграції: матеріали міжнародного науково-практичного форуму* (м. Мелітополь, 21-22 червня 2019р.) Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного. 2019. Ч. 2. С. 183-185. (0,1 д.а.)

Додаток Ю

Акти впровадження

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ТАВРІЙСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРОТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ДМИТРА МОТОРНОГОпроспект Богдана Хмельницького 18, місто Мелітополь, Запорізька область, 72312
тел: (0619) 42-06-18, факс: (0619) 42-24-11, e-mail: office@tsatu.edu.ua, код ЄДРПОУ 00493698

02.10.2020 № 55/3-1639/11 на № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
КІБЕНКО КАТЕРИНИ АНДРІЇВНИ

Наукові розробки здобувача щодо дослідження рівня ефективності виробничо-господарської діяльності селянських господарств, оцінки впливу їхнього функціонування на сучасний стан та подальші перспективи розвитку малих форм аграрного виробництва, а також процес розбудови сільських територій впроваджені в навчальний процес Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного.

В межах освітньо-професійної програми «Економічний консалтинг та бізнес-економіка» зі спеціальності 051 «Економіка» при викладанні дисциплін «Економіка домогосподарств», «Економічна теорія» та «Історія економіки та економічної думки» впроваджені результати досліджень в сфері наукового обґрунтування заходів щодо підвищення результативності діяльності сімейних форм господарювання.

В межах освітньо-професійної програми «Економічна кібернетика та програмування» зі спеціальності 051 «Економіка» при викладанні дисциплін «Економічна теорія» та «Історія економіки та економічної думки» впроваджено результати досліджень щодо вивчення специфіки функціонування селянських господарств, аналізу характеру впливу зовнішніх та внутрішніх факторів на їхню соціально-економічну діяльність.

Ректор університету,

д.т.н., професор

член-кореспондент

НААН України

В.М. Кюрчев

1/7
12.04.2020.

ДОВІДКА

про практичне використання у діяльності особистих селянських господарств
СОК "Ягідка" Мелітопольського району Запорізької області
наукових результатів дисертаційного дослідження
КІБЕНКО Катерини Андріївни
на тему: "Напрями підвищення ефективності виробничої діяльності малих
форм в аграрному секторі економіки"

За сучасних умов функціонування вітчизняного аграрного сектору суттєво зросло значення малих форм як складової системи сільськогосподарського виробництва, а також важливої складової забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій. Водночас реалії сьогодення вимагають суттєвих змін щодо організації виробничо-господарської діяльності даного сегменту аграрного виробництва з подальшим переходом на підприємницькі принципи функціонування.

Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив "Ягідка" засвідчує, що запропонована здобувачем для впровадження модель організації виробництва, зберігання та реалізації овочів дозволила підвищити товарність продукції на 45%, а вплив даного галузевого напрямку на загальний рівень доходів членів зріс на 20%. Запропоновані заходи сприяли суттєвому збільшенню добробуту особистих селянських господарств, що є членами кооперативу, стимулювали активізацію його розвитку за рахунок активізації господарської діяльності його членів, а також більш ефективного використання наявного ресурсного потенціалу.

Голова СОК "Ягідка"

Соколова О.І.

Соколова О.І.

ФЕРМЕРСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО «ВІКІНГ-АГРО»
 вул. Лугова, буд. 43, смт. Комиш-Зоря, Більмацький район, Запорізька обл., 71030,
 тел.: +380504880011, код ЄДРПОУ 36549474

№

На № 44 від 08.12.2018

ДОВІДКА

про практичне використання наукових результатів

дисертаційного дослідження

КІБЕНКО Катерини Андріївни

на тему: "Напрями підвищення ефективності виробничої діяльності малих форм в аграрному секторі економіки"

Сучасний етап розвитку аграрного сектору економіки України характеризується зростанням ролі малих форм господарювання в економічному та соціальному аспектах. Разом із цим слід вказати на необхідність запровадження нових форм ведення господарської діяльності, оптимізації наявного техніко-технологічного та організаційного забезпечення представників малого аграрного підприємництва.

Керівництво фермерського господарства «Вікінг-Агро» засвідчує, що запропонована здобувачем для впровадження модель організації сімейної ферми з виробництва молока дозволила суттєво підвищити рівень ефективності економічної діяльності господарства, зокрема значення загального рівня рентабельності зросло на 24,6 пункти. Запропоновані заходи сприяли суттєвому збільшенню добробуту членів фермерського господарства, що є додатковим мотиватором до подальшої їхньої активної участі у підприємницькій діяльності.

Юлія Євгенівна Вікінінська
Фермерське господарство «Вікінг-Агро»

**МЕЛІТОПОЛЬСЬКА РАЙОННА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Відділ агропромислового розвитку

вул. Івана Алексєєва, 5, м. Мелітополь, 72319, тел./факс (0619) 43-12-85, тел. 43-63-20
e-mail: meluapr@ukr.net Код ЄДРПОУ 00731169

22.10.2019 № 03-31/54 на № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів
дисертаційного дослідження
наукових результатів дисертаційного дослідження
КІБЕНКО Катерини Андріївни

на тему: *"Напрями підвищення ефективності виробничої діяльності малих
форм в аграрному секторі економіки"*

З метою удосконалення регіональної політики в сфері розвитку малих форм аграрного виробництва, забезпечення сприяння процесу соціально відповідального ведення підприємницької діяльності, поглиблення взаємозв'язків науки з виробництвом в аграрному секторі відділом агропромислового розвитку запроваджено наукові розробки аспірантки Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного Кібенко К.А.

Запропонована дисертантом Концепція розвитку селянських господарств являє собою базовий орієнтир для розроблення і реалізації регіональних програм розвитку малого аграрного бізнесу на основі інституціоналізації селянських господарств як суб'єкту аграрних відносин з на принципах соціальної відповідальності та сталого розвитку. Її практична реалізація дозволяє забезпечення підвищення рівня соціальних стандартів для мешканців сільських населених пунктів, що позитивно впливає на демографічну ситуацію на селі.

Начальник відділу агропромислового розвитку Мелітопольської РДА
Запорізької області

[Signature]
М.В. Данченко